

Holland=
Falsters
historiske
Samfunds
ÅRBØG

for

M D M X X V

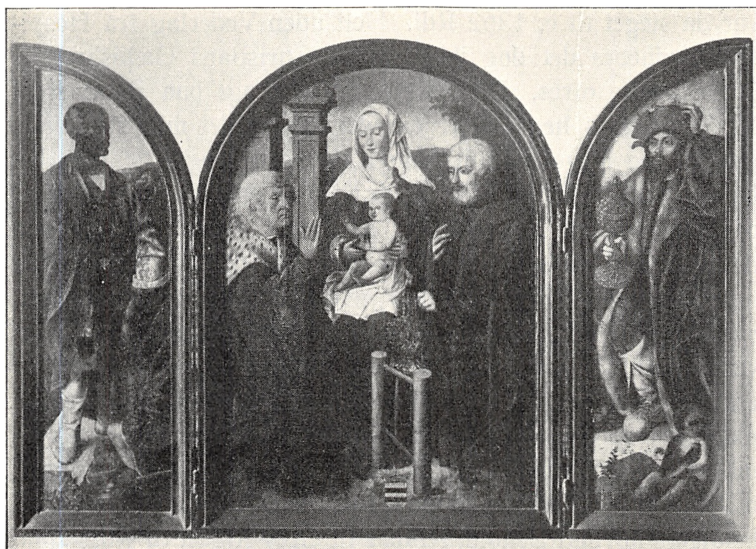
Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XIII

1925

Indhold.

	Side
Fhv. Kantor <i>Viggo Holm</i> :	
Nykøbing Hospital III	1
Museumsinspektør <i>Chr. A. Jensen</i> :	
Lolland-Falstersk Ungrenæssance	29
Cand. <i>Olaf Carlsen</i> :	
Præsterne i Musse Herred og Præsterytterne	38
Havearkitekt <i>Johannes Tholle</i> :	
Knuthenborg Park og Haver	48
Gaardejer <i>Jens C. Stub</i> :	
Fortidens Arbejdsmaader paa Nordfalster V	62
Dr. phil. <i>Knud Jensen</i> :	
Lolland-Falster siden Istiden	67
Lærer <i>C. Strandgaard</i> :	
Har Stubbekøbing været befæstet i Middelalderen?	86
Museumsinspektør <i>Hugo Matthiessen</i> :	
Lollands Købstæder I	92
Førstelærer <i>Svend Jørgensen</i> :	
Af Ageby Sogns Historie: Aalstrup I	103
Gaardejer <i>Chr. Ringsing</i> :	
Smedemordet i Nagelsti	109
<i>A. Hk.</i> : Fra Bogverdenen (Thorlacius-Ussing: Claus Berg. — Astrid Paludan-Møller: Generalmajor Classen. — Henrik Larsen: Landsbyer og Landsbynavne. — Gunnar Knudsen: Sorø-Bogen (Maribo Klostergods). — C. C. Haugner: Sønder Herred. — Stiftsskolemødets Festskrift. — Det lolland-falsterske Jernbaneselskabs Jubilæumsskrift. — Nielsen-Klodskov: Kærehave, o. m. a.)....	116
<i>Smaastykker</i> :	
Overtro fra Fejø, ved Lærer <i>Niels Larsen</i>	127
Lidt fra Femø, ved Lærer <i>L. O. Nielsen</i>	128
Provincialmedicus Hahn's Kalenderudtog, ved <i>A. Hk.</i>	129
Sagn og Fortælling fra Falster, ved <i>Helene Strange</i>	130
Ungdom og Galskab i Moseby Præstegaard	131
Florander, ved Lærer <i>H. Dragehjelm</i>	132
Moseby Præster, ved <i>Johs. Tholle</i>	134
<i>Aarsberetning</i>	136

Kong Hans' Altertavle.
Nationalmuseet. Fra Nykøbing Hospital.

Nykøbing Hospital.

Træk til Belysning af Tilstanden i skiftende Tider.

Af *Viggo Holm.*

(Sluttet).

III.

Det klækkelige Udbytte, man havde ventet af Buchhalfs Forpagtning af Kringelborg, var blevet Tab, Thams's Gæstrolle som Forpagter blev den rene Bedrøvelighed, store Gældsposter truede fra flere Sider, — ja, mørkt saa det ud for Hospitalet. Men saa skete det, at

»Solen vendte sig ved Jul,
før det Kragen vidste«.

I de samme Dage maa Hospitalets Forhold have faaet en indgaaende Behandling i Regeringskredse. Resultatet heraf forelaa i Reskript af 9. Januar 1739, hvorved Kongen eftergav de resterende Statsskatter til Udgangen af 1738. Beløbet

var da steget til c. 1362 Rdl. Helt uden Vederlag fra Hospitalet ordnedes det dog ikke. Prins Christians Gældsbrief af 1646 maatte ofres. Det var af og til bragt paa Bane, sidst 1733, da man henstillede, om der ikke i det mindste kunde »kortes saa meget derudi, som Kgl. Skatter og Restancer beløbe«; men Rentekammeret lagde Sagen paa Hylden. Til sidst bad man *nu* om Tilladelse til, at Prinsens Forskrivning paa de 3000 Rdl., hvis den ikke kunde bruges ved Afvikling af de paa Godset hæftende Restancer, maatte slettes af Fortegnelsen over Hospitalets Midler som en Fordring, hvoraf intet var at vente. Det var ikke saa underligt, at man var bleven træt af i mere end 90 Aar at opføre denne Obligation paa Førstepladsen i Aarsregnskabernes Liste over de rentebærende Kapitaler, undertiden med et lille Suk over de udeblevne rare 6 pCt. p. A. Tilladelsen opnaaedes, og Dokumentet, som man heldigvis havde i Behold, sendtes til Grev Raben til Kassation.

Ja, man maa nok sige: *heldigvis*, for der var ikke den bedste Orden i Hospitalsarkivet. 1728 havde man vedtaget at udarbejde en Fortegnelse over de vigtigste Sager, men det var endnu ikke udført 1738, da Ns. Hammer forgæves ledte efter den ham betroede Kopi af Hospitalsgodsets Jordebog, og værre var det, at Originalen ogsaa var borte. Man vilde da se at faa en Genpart deraf fra Rentekammeret. Om dette har været i Stand dertil kan for saa vidt være det samme, da den oprindelige Jordebog Aaret efter fandtes i Stiftskisten i Odense, hvor den vel i rum Tid har henligget i uforstyrret Ro; men i nævnte Reskript bestemtes, at der skulde »indrettes en ny Jordebog«.

12. Post paa Huskesedlen vedrørende Arkivordningen lød ordret saaledes: »Den Donation, som af Peder Simonsen Alrød (d. e. Alrøe, en ikke ukendt Godsforvalter) skal efter Testamente være legeret til Hospitalet til en Prædiken maanedlig at holde, vil søges Rigtighed og Efterretning om, skal være hos *Vilhelm Kaalund*, Færgemand ved Sundby Færge, saa paatog sig Raadmand Bold at skaffe Rigtighed og Panteforsikring for samme Penge«. Bold, der sædvanligvis var hurtig i Vendingen, bragte en Uges Tid efter den først nu af Kaalund udfærdigede Pantobligation for Legatbeløbet, 180 Rdl., han

for længst havde faaet til Laans. Saaledes bekræftedes hvad man hidtil kun synes at have vidst — efter Sigende.

Smaating tog man det ikke saa nøje med. Et Eksempel herpaa er følgende: Købmand *Jens Nielsen Gjødstrup* i Nykøbing havde 1704 testamenteret et Hus i Østergade, paa 5 Fag til Gaden med Jærn-Kakkelovn, Gaard og Have »til *Hospitalets fattige Lemmers bedre Underholdning*, ungefer af Værdi eet Hundrede Sldr.« Giverens Navn anførtes i Begyndelsen rigtigt, men saa fandt Ns. Hammer paa at kalde Huset »sal. Rostrups Gave«, hvilken Benævnelse er brugt i senere trykte Efterretninger (Hofmans og Schacks Fundatser o. fl. St.). Personalhistorikere, som søger Oplysninger om Slægten Rostrup, behøver ikke at dvæle nærmere ved den her nævnte Rostrup, for han har aldrig været til¹).

Helt overraskende er det i Reskriptet af 9. Jan. 1739 at se Bestemmelsen om, at Pensionisterne fremtidig skulde have Penge i Stedet for Naturalforplejning. Denne Sag har jeg nemlig aldrig set bragt paa Bane under de stedlige Forhandlinger. Senere fremførtes den af og til, men virkeligjordes først helt 1834. Herom senere.

Endelig maa nævnes, at Landorphs mærkelige Æresoprejsning ogsaa udfærdigedes nævnte 9. Januar. Prinsesse Charlotte Amalie, hvis ædle Sindelag ofte gav sig til Kende ved hendes Bestræbelser for at raade Bod paa andres Haardhed og Uredelighed, fik næppe Lejlighed til i den Grad, hun ønskede, at godtgøre Hospital og Skole de af Landorph paaførte Tab. Den ledende Skifteforvalter i Konferensraad Kaalunds Bo, Justitsraad *Schouboe*, og Prinsessens Hofmester, *E. C. Linstow*, var vel egentlig forpligtet til ikke at tage Hensyn til de paagældende Direktørs Mangel paa Paapassenhed, og Sagen maatte jo engang afsluttes, hvorfor der udvirkedes en kgl. Skrivelse af 5. Maj 1744, der stillede Hospital og Skole Valget imellem at modtage 322 Rdl. 5 Mark 4 Skill. — 3 Aars Indtægter af Arninge Kirketiende — eller føre Proces. Man fulgte da det fornuftige Raad af den nedenfor omtalte Amtmand Rosenørn, der altid synes at have haft et Fyndord paa rede Haand: »Det er klogest,« sagde han, »at tage de Penge, der kan faas, de kan alletider eragtes som Hittegods; at føre

Proces vilde være det sikre Tab,« og den tilbudte mindre Kapital modtoges. Hospitalets Part blev 124.1.2. Den 19. Dec. 1740 havde Kongen af Kippinge Blokpenge skænket 277.3.4. til de skadelidte, hvoraf Hospitalet fik 106.4.8, altsaa endelig hver Gang sin forholdsmæssige Del; det skulde Rosenørn nok sørge for. Skolens Legatfond, hvoraf de 1200 Rdl. var udlaant, mistede over Halvdelen. Kongen befalede, at Tabet efterhaanden skulde dækkes ved Overskudspenge og andre Skolens Midler. Hospitalets Tab var 519 Rdl. 6 Skill., og da der ikke var mere Hjælp at faa, maatte dette Beløb udgaa af Hospitalsforstanderens Regnskab.

Ved nu at vende tilbage til det for Hospitalet saa heldige Aar 1739, kan det siges, at vel maatte den ved Aarets Begyndelse tilstaaede Eftergivelse af den store Skatterestance føles som en vældig Lettelse, men af endnu større Betydning var det, at den stedlige Overledelse senere hen paa Aaret betroedes til en Mand, som maalbevidst og viljefast vidste at overvinde de Vanskeligheder, der indtraf, før Forholdene nogenlunde bragtes i Lave. Denne Mand var hidtilværende Sekretær i danske Kancelli og tilforordnet i Højesteret *Peter Otto Rosenørn*, som 10. Juni 1738 var bleven Amtmand i Nykøbing Amt²). Efter nøje at have sat sig ind i Sagerne fandt han sig rustet til det Opgør, han iværksatte i Sommersessionen 12. Juni 1739, hvor Meddirektøren, Biskop *Chr. Ramus* i Odense skulde være til Stede paa sin aarlige Visitatsrejse. For Rosenørn gjaldt det særlig at faa klaret det kendte Spørgsmaal: at være eller ikke at være, hvorfor han kort og godt erklærede, at skulde han udføre den i Fundatsen nævnte Lensmands Pligt, vilde han ogsaa have Lensmandens Ret, han vilde svare til sit Direktørnavn. Han gjorde gældende, at i hans Formand Landorphs Tid syntes dennes Embede ligefrem at være »kombineret« med Stiftamtmandsembedet. Fundatsen lagde adskillig Virksomhed i Lensmandens Haand, som ej var udført af hans Formand. Hvem skulde f. Eks. udnævne Forstanderen? Den nys tiltraadte Forstander kan bedst vidne om, hvem der har ansat ham³). — Eller for at tage et andet

Eksempel: Lensmand og Sognepræst skal antage de nødlidende — er det sket? Nej. Endelig fralagde han sig alt Ansvar for de skete Misgreb. Den mere stiltfærdige, fornemme Stiftamtmand gjorde kun svag Modstand mod det af Rosen-

Peter Otto Rosenørn²⁾.

ørn opstillede Enten-Eller, og saa enedes man om det eneste rigtige: at søge Regeringens Afgørelse, der allerede forelaa følgende 7. August og lød paa, at Stiftamtmanden *efter egen Forestilling* skulde fritages for »Ober-Inspektion« samt at Biskoppen over Fyns Stift fremtidig med Amtmanden over Nyk. Amt skulde være Hospitalets Direktører, og Sognepræsten med Magistraten dets Inspektører. De to Modparter var uden Tvivl veltilfreds med Afgørelsen: Raben, fordi han friedes fra det, der nok fra hans Standpunkt tog sig ud som ubehagelige Smaatterier, og Rosenørn, fordi han fik frie Hænder til at rydde op i Forhold, der trængte haardt dertil.

I denne Session forelaa endvidere *Kringelborgsagen*, som

uopholdelig skulde fremmes. Hosp. havde bekostet Sæden lagt, og Høsten var snart for Haanden. Man vedtog da — hvad der for længst burde være gjort — at sætte Forpagtningen til Auktion. Denne Fremgangsmaade var velkendt fra Krongodserne, hvor der i Reglen hvert fjerde Aar holdtes Auktion over Forpagtningen, men Hospitalsstyrelsen synes hidtil for Kringelborgs Vedkommende at være ukendt dermed. Der havde vist hidtil været Lysthavere nok, Gaardens nære Belliggenhed ved Nykøbing frembød en behagelig Forening af By- og Landliv. Nu skræmmede friske Spor, og der var truende Udsigt til, at Klikevæsenet ikke kunde blomstre saa frodigt som før.

Bønderne nærrede stadig Ønsket om at overtage Forpagtningen. Allerede i Slutningen af 1738 foregik et kendeligt Omslag i deres Holdning. Buchhalf havde mod Sædvane opgivet Ævred, hvorved den værste Hindring for en bedre Forstaaelse var fjernet; samme Aar indtraf et stort Prisfald paa Kornet, — det skulde nu heller ikke øge Kampmodet — de saa sig nødt til at bede om at maatte betale Aarets Pengeafgift med Korn⁴). Dette tilstodes, og den nye Styrelse havde saaledes vist, at den var i Stand til at tage humane Hensyn, men Bønderne havde tillige faaet et bestemt Indtryk af, at der ikke taaltes Spøg, naar det gjaldt Hospitalets Tarv. Og nu de fire fængslede Bønder, der imødesaa en haard Straf for alles Opsætsighed mod Kongens gentagne Paabud! — — nej, der var ingen Vej udenom, de øvrige *maatte* bede om Pardon og tilbyde Godtgørelse for Hospitalets Tab ved Kringelborgfejden. Dette var opgjort til 296 Rdl. Om den ovenfor omtalte Auktion er afholdt vides ikke, men i et Ekstramøde 28. Juli s. A. forelaa følgende Skrivelse fra Raadm. Bold, der, som han plejede, gik lige løs paa Sagen uden unødige Skrabad:

»Nu falder Hospitalets Bønder til den Mening, at de vil indfri deres Forskrivning, som de gav fra sig afvigte Aar 1738 paa 296 Rdl., enten mod suffisant Kaution eller og Penge straks, hvilket det skal være; saa og for Forseelsen, som de have begaaet, vil de afslaa det Græs, som er udi Kringelborgs Marker staaende, handle og rive og sætte udi Stak samt indtage efter Befaling, hvilket indstilles efter eget Godtbefin-

dende, om da Arresten paa de fire Mænd maa blive relaxeret (ophævet).

Nykøbing den 26. Juli 1739.

Paa Bøndernes Vegne som deres Forsvar
G. Bold«.

Der kom nok næsten et dramatisk Sving over Mødet, da Bold fremtraadte med en velspækket Pengepose og udbetalte de 296 Rdl. »i klingende Mønt«. Lidt akavet var det vel nok og kun lidet stemmende med gængse »Maner«, men der skulde handles hurtigt, Høhøsten var for Haanden.

Ved denne Redebonhed kom Styrelsen til Overbevisning om, at der kunde føres en frugtbringende Forhandling. Man antog Bøndernes Tilbud om at købe Kringelborgs Bygning for 340 Rdl., forpagte Jorden, betale de paahvilende Skatter og udrede den oprindelige Landgilde, 16 Tdr. Byg aarlig. Fredslutningen kan siges fuldbyrdet ved det kgl. Reskr. af 24. Okt. 1739, hvori paabødes, at Sagen mod Bønderne skulde ophæves.

Ikke uden Interesse er det, at Bønderne fik nævnte Bygning for 340 Rdl., den stod jo Hosp. i 500 Rdl., naar de 160 Rdl. medregnes, som Buchhalf havde kostet paa Fuldførelsen. Han fik sine 500 udbetalt, om de 160 nævnes ikke et Ord; hans Navn indblandet i Sagen kunde let blive den liden Tue, som væltede Læsset, saa forhadt var han.

Hvad der maatte virke rent ud forbløffende var, at Bønderne næste Aar mødte op med en Afbetaling paa 1650 Rdl. som Afdrag paa deres Restance til Hosp., der nu var steget til 3210 Rdl. Hvordan de havde tilvejebragt alle disse Penge bliver næppe nogen Sinde opklaret. De resterende 1560 Rdl. blev da ogsaa betragtet som uerholdelige, men bibeholdtes i Regnskabet for deraf lejlighedsvis at afskrive Beløb til Belønning for de mest pligttro Bønder. Rosenørn, hvis Tanker stadig kredsedde om Bøndernes Velfærd, foreslog, at Ulslev Skov skulde indhegnes og fredes, og at de Bønder, som derved viste størst Flid, skulde have Lov til frit at fælde Bygningstømmer af Egetræerne paa Idestrup Kirkegaard.

Man skulde tro, at der nu maatte indtræde en Tid med lutter fredelige Dage, men nej. En Krig, selv af saa ringe

Omfang som den her omtalte, bringer gerne alvorlige Efterdønninger. Ingen gjorde bitrere Erfaringer herom end Forstander Green. Bønderne i Sdr. Ørslev, en Tid lang Hospitalgodsets urolige Hjørne, var det saa vanskeligt at komme til Rette med, at han f. Eks. 1741 maatte indstille en af de mest forstokkede Syndere til alvorlig Straf, saa uforsvarligt havde han handlet med den ham betroede Fæstegaard. Rosenørn maatte give Green Medhold og lovede at ordne den Ting.

Men nu udbød Urostifterne Leding mod Forstanderen. De fandt, at Husmændene maatte være gode Hjælpetropper, de skulde bare organiseres, som det hedder i det senere Krigsprog. Herom oplyste Green, at han var kommen overens med 31 Husmænd om, at hver skulde indbetale 1 Rdl. om Aaret og derved være fri for alt Ugedagsarbejde. De lovede at betale, men betalte ikke, og da han saa vilde have dem til at arbejde, sagde de nej og lod ham vide, at der var indgivet Klage over ham til — Amtmanden; han kunde vente sig noget andet, kunde han. Green tog dette med vanlig Ro. I sin Erklæring til Amtmanden kunde han kun fraraade Hensyn til Klagen, Ophavsmændene vilde derved bare »gloriere sig«, og Dovenskabens øges; at paalægge Husmændene en større Afgift vilde kun virke til større Restancer. Man skulde ellers synes, at et Tilbud om Frikøb paa 1 Rdl. for 52 Arbejdsdage, selv i en Tid med smaa Priser, maatte siges at være imødekommende, men det havde de arme organiserede faaet Ordre til *ikke* at synes. Senere tilbød de selv forgæves en meget højere Betaling.

Green vidste godt, hvem der havde sat Bevægelsen i Gang. Ved Sommersessionen lod han sig mod Sædvane henrive til heftige Ytringer om Mændene i Sdr. Ørslev, hvem han skildrede som liderlige (d. e. drikkældige) og uduelige. De skyldige Afgifter *vilde* de ikke betale. Han havde holdt en Karl derude til Opsyn, men de saa deres Snit, kørte til Byen med Kornet og anvendte Pengene til eget Brug. Gøre Indførsel hos dem paa denne Aarstid var ikke heldigt, Kreaturet var paa Græs, og saa kunde det lettest »dølges«.

Da Klagen kun havde faaet 5 Underskrifter, hvad der ikke tydede paa ivrig Tilslutning, valgte Styrelsen at stille sig

afventende. Men der sporedes ingen Bedring. Senere paa Aaret skrev han, at det kunde ikke nytte at paasætte Tærskere, for disse vilde enes med Bonden om at gøre Underslæb. — Imidlertid trøster han sig selv med, at det nok kan blive godt engang og nævner som et Eksempel derpaa, hvorledes en Husmand blev tvungen til at overtage en ødelagt Gaard, og efter at have faaet Hjælp af Hospitalet havde han svaret godt for sig og var ikke blevet en Skilling skyldig. Han var tilbøjelig til at anbefale dette Middel. Faa Dage efter skrev han rigtignok, aldeles modfalden, at hvem man skulde have til Gaardfæster der i Byen, »skulde trækkes dertil med Magt. . . ., og saa var det endda en stor Lykke, om de straks vil lægge Haanden paa Ploven«.

I næste Sommermøde (1745) var Styrelsen klar over, at der skulde træffes kraftigere Forholdsregler. En navngiven Bonde i Sdr. Ørslev var den værste Restant. Han skyldte 63 Rdl. i kgl. Skatter og Skattekornspenge, hvortil kom ca. 30 Tdr. af forskellige Kornsorter i Landgilde- og Laanekorn. Resten af hans Bo og Besætning kunde kun vurderes til 30 Rdl.; og han havde endda haft Brugen af en god Gaard med 9 Tdr. Hartk. Dette kunde ikke vedblive. Der foresloges, at han skulde lide paa Kroppen, men omsider bestemtes, at Green ved forefaldende Pladsledighed skulde fremstille ham for Landmilitskommissionen til Indrullering som den, der havde forsidet sin Gaard.

Om Forholdene i Almindelighed oplyste Green, at Bønderne kom til Arbejde, naar de lystede, saa han for at faa Arbejdet udført i rette Tid maatte leje Folk. »Executanten« (od de ligge^s). Paa den Maade var det umuligt for ham tilbørlig at varetage Hospitalets Tarv. Nu indsaar man det mangelfulde i, at Forstanderen ikke var forsynet med en Instruks at handle efter i slige Tilfælde »som alle andre Ridefogder«. For Fremtiden maatte han med Amtmandens Approbation idømme de genstridige Træhest, Hullet eller den spanske Kappe. Af denne Resolution tilstilledes Forstanderen, Fogden og Tilsynsmændene hver en Genpart, ligesom den ogsaa kundgjordes ved Gadestævne.

Kun denne ene Gang har jeg set disse Straffemidler om-

talt i en Embedsskrivelse vedrørende Hospitalet, paa hvis Gods de vist aldrig har været anvendt.

Om det Skræmmebillede, som opstilledes for Bønderne paa Gadestævnet 1745, har haft en afgørende Virkning, ved jeg ikke. Snarere tror jeg, at Dønningerne har lagt sig af sig selv, eftersom de værste Urostiftere afløstes af Folk med Selvagtelse. Kun een Gang (1753), et Par Aar efter Rosenørns Død, blussede Striden op, men kun i Forbigaaende, og snart efter fik Green paa ny en Støtte i Amtmand *Ludvig Chr. Oertz*, der ligesom Rosenørn var Bondeven i Ordets bedste Betydning, stedse lydhor, naar Green foreslog sit Universalmiddel: Hjælp til Selvhjælp.

Det er ikke nødvendigt at minde om, hvor dybt og heldbringende der grebes ind i Samfundsforholdene ved Stavnsbaandets Ophævelse 1788 og ved Afskaffelsen af det nedværdigende, højst skadelige *ubestemte Hoveri*. Her skal kun nævnes, hvad der vedtoges i et Møde 5. December 1805, hvortil Inspektion og Forstander havde indkaldt alle Gaardfæsterne og de Husmænd, som havde Jord:

Samtlige tilstedeværende Hospitalsbønder vedtog, »at de fra 1. Januar 1806 at regne og fremdeles bestandig forpligter sig til at svare til Hospitalet aarlig 1 Rdl. 3 Mark (skriver osv.) af hver Td. i Fæste havende Hartkorn, som betales i tvende Terminer . . . mod derfor at være befriet for alt hidtil Hospitalet og sammes Nytte forrettet Hoveri, af hvad Navn nævnes kan, og hvorunder da følgelig ogsaa er indbegreben den hidtil af dem forrettede Brødbagning og Grynmalning til Lemmerne«.

M. H. t. Brændeudvisning af Hospitalets Skove forbeholdt Styrelsen sig frie Hænder. Der kunde efter Behag udvises til alle eller til faa, »især efter Tider, Omstændigheder og havende Hensigter med Skovene«. Dette bekræftedes ved samtlige Underskrifter, hvorved Dokumentet efterhaanden er kommet til at minde om Rune- eller Kileskrift, idet kun 2 af Bønderne kunde skrive deres Navn, Resten, hened 40, *under tegnede* deres Bomærker.

Dernæst forhandlede med Husmændene om Afløsning af deres Ugedagsarbejde. Inspektionen fandt, at 4 Rdl. aar-

lig var passende, men Husmændene vilde kun give 2 Rdl. (en bød dog 2 Rdl. 4 M.), men dette Tilbud vilde Inspektionen ikke indstille til Direktionen. Sagen gik først i Orden 1829, da Direktionen godkendte en Overenskomst, hvorved Afløsningen blev sat fra 8—11 Skill. for hver af de 52 Ugedage efter Husenes Beskaffenhed og Afstand fra Byen. Det almindelige Jordtilliggende var 3 Tdr. L. Hospitalet havde kun haft ringe Nytte af disse Ugedage, man havde maattet leje Folk til bl. a. at »skyde« Kornet i Hospitalets Magasin. Afløsningen bragte dog *noget* Indtægt. Husmændene, som i sin Tid paa Børnevis forud nød Sejrens Glæde, da de vilde Forstanderen til Livs, faldt nu til Ro, og Bønderne blev efterhaanden Selvejere, hvorved Menneskevennen Grev *Chr. D. Fr. Reventlows* Kongstanke: *Bondejord i Bondehaand* virkeliggjordes.

Et Par Aar efter at Bondekrigen skulde siges at være endt, udbrød en anden Krig, som vel kan kaldes *Oldenkrigen*, da den drejede sig om Brugsretten af Oldenen i Hospitalets Skove (jfr. Aarb. 1924 S. 10 f.). Denne sælsomme Krig førtes med selve det høje Rentekammer.

Den aarvaagne Forstander var rede til i det første Oldenaar efter sin Tiltrædelse at protestere mod Hospitalsoldenens Opbud til Salg sammen med Oldenen i de kgl. Skove, hvorved Indtægten gik i Kongens Kasse, som det hed, mens det saa ud til, at den tilflød Overjægermesteren. Den gamle Overjægermester *Fr. v. Gram* lod sig rigtignok ved Auktionen 1741 af Green underdanigst forestille, at Hospitalet efter Fundatsen ikke alene ejede Godset, men ogsaa den dertil hørende »Herlighed«, og fra Herligheden kunde Oldenen ikke udskilles. Gram gav efter, og Hospitalet fik dette Aars Oldengæld i Behold; men samme Aar døde han, og Sønnen *C. C. v. Gram*, der blev hans Efterfølger, delte ikke Faderens Syn paa Sagen.

I Efteraaret 1742 fik Green at vide, at der var taget Syn paa Hospitalskoven samtidig med den kgl. Skov. Han skrev da til Rentekammeret og bad om, at Hospitalet *ikke* maatte blive dens Herlighed betagen, under Henvisning til, hvad der var opnaaet 1741. Men de høje Herrer udi det kgl.

Kammerkollegio gav uagtet hans underdanigste Demonstration til Svar, at der i Hospitalets Skove vilde ske Indbrænding (af Svin) for Hs. Maj.s Regning, indtil han med lovlige og gyldige Adkomster sin Paastand kunde bevise. Saadan Hospitalet sket Fornærmelse andrager han nu for Styrelsen, hvis behagelige Vilje, hvorledes der videre skal forholdes, han afventer. Denne Skrivelse er dateret 28. Juni 1743.

Direktionen gjorde nu Indsigelser. Paagældende Skrivelser kender jeg ikke, jeg har kun set et Par Udkast af Rosenørn, som vidner om den Djærvhed, hvormed han maa have forfægtet Hospitalets Ret. Formodentlig maa en Betænkning fra Direktionen af 29. Juli 1744 have øvet en saa stor Virkning i Rentekammeret, at dette foreløbig er blevet stumt, for der høres intet derfra før 24. September 1746. Denne Tavshed mistydedes i høj Grad af Direktionen, som deri saa et Tegn paa, at den havde faaet Medhold, og da et nyt Oldenaar viste sig 1745, gav den Ordre til Forstanderen at tage Syn over Oldenen for derefter at indbrænde Svin. Saa snart Overjægermesteren fik Nys herom, indberettede han det til Rentekammeret, som nu ikke tøvede med at meddele Direktionen, at det ingenlunde kunde tjene som Bevis, at Hospitalet det ene Aar 1741 havde haft Oldenen; den ene Overjægermester efter den anden havde jo i lange Tider pro officio (i Embeds Medfør) oppebaaret Oldengælden — til Kongens Kasse.

Det ene af de ovennævnte Udkast omhandler Sagen paa sit nuværende Standpunkt, det er høfligere i Formen, men sagligt yderst afvisende. Rosenørn skriver bl. a., at Overjægermesterens Skrivelse kan Direktionen ingen Mening have om, da den ikke er sendt til Erklæring, hvad der dog med Føje kunde ventes, men overmaade kraftig maa den være, naar den skal kunne kuldkaste Frederik II.s rene Fundats. Direktionen kan ikke bortskænke, hvad *den* ikke ejer, men ejes af en umyndig Stiftelse, som den ulønnede Styrelse er sat til at værge. At Overjægermesteren i sin Tid upaatalt har oppebaaret Oldengælden, er ikke den nuværende Direktions Skyld, den har, saa snart det var gørligt, gjort sit bedste og skaffet Hospitalet sin liden Oldengæld 1741, hvilket den Tids berømmelige Overjægermester var alt for retsindig til at mod-

sige, saa snart han derom blev underrettet og straks frafaldt Kravet. Da 2 Aar var gaaet efter Indsendelsen af Direktionens sidste Forestilling til Rentekammeret, og den ingen videre Svar fik, gav man Forstanderen fornøden Ordre, der ikke kan tilbagekaldes, saa overbevist man er om Hospitalets Ret. Forhaabentlig vil de høje Herrer nære samme Mening. Skulde dette fejle, ser Direktionen ganske gerne, at denne Kvæstion afgøres ved Lands Lov og Ret, anden Decision kan Direktionen ikke forsvare at underkaste sig, saa længe Hans Majestæt ikke har hævet sine højsalige Forfædres Fundats.

Biskoppen vilde nødig underskrive dette. Dels fandt han, at Sagen var for ubetydelig, og dels forekom det ham, at det var for haardt skrevet til et kgl. Kollegium. Men da han ikke vilde staa ene i en Sag, hvor det gjaldt Hospitalets Bedste, havde han skrevet under. Han sendte dog Skrivelsen tilbage til Rosenørns fornyede Overvejelse.

Men Amtmanden var ufortrøden. Han forestillede Biskoppen, at man ikke kunde tilbagekalde Ordren til Green uden at beskyldte sig selv for at have taget fejl. Vil Kammeret stævne, bliver jo dette Sagsøger, og Hospitalet kan altid følge med, for det har fri Proces, og derved falder alt i Traad med Direktionens Resolution. »Jeg har ved min Nærværelse talt med Vedkommende, som sjuntes selv uvise«.

Denne Uvished vedvarede hele Resten af Rosenørns Levetid († 1751) og endda en halv Snes Aar længer. Først 27. Sept. 1760 synes Rentekammeret at have faaet Vished, for da fik Direktionen Paalæg om at foreholde Green, at Hospitalet var uberettiget til Oldengælden, der *som forhen, efter gjorte Foranstaltninger*, skulde tilfalde Kongens Kasse; Green skulde uopholdelig til Justitsraad Schäffer i Nykøbing (d. e. Overførster Ant. Fr. S.) afgive Specifikation paa de Svin, som var indsat paa Hospitalskoven.

Den daværende Amtmand Oertz skrev da til Biskoppen, at han ikke kendte nogen kgl. Resolution, hvorefter Oldengælden skulde være Hospitalet frataget, og 8 Dage efter skrev han til Rentekammeret, at dette støttede sig til »urigtige og ugrundede Oplysninger«, Sagen havde vel været debatteret, men Foranstaltninger havde ikke fundet Sted, Hospitalets Regn-

skaber udviste, at Stiftelsen i de nu forløbne 22 Aar havde haft Oldenen. — Saaledes saa det næsten ud til — for at bruge en velkendt Talemaade —, at den ene af Parterne selv havde Svin paa Skoven. Den af Rentekammeret paaberaabte Brugshævd maatte vel siges at være forpasset i de 22 Aar. Det var ikke behageligt for Rentekammeret at vedgaa dette, hvorfor det overlod til v. Gram, der nok hidtil havde trukket i Snorene, at ordne Tingen. Denne skrev saa til Amtmanden, at Hospitalet maatte beholde Oldenen som tilforn (!), hvorefter Oertz grumme beskedent svarede, at det var langtfra, at han som Hospitalsdirektør vilde foreskrive noget vist for det forløbne Oldenaar, han overlod det til hs. Excellences eget Behag, hvor meget der i Betragtning af fuld Olden kunde tillægges Hospitalet. Green fik Ordre til at faa Beløbet udbetalt hos Overførsteren og til i Fremtiden at paaagte Hospitalets Interesse for denne Sags Vedkommende.

Rimeligvis er denne taabelige Tvist opstaaet derved, at Overjægermesteren i sin Tid virkelig som en Biindtægt har faaet Oldengælden af de falsterske Skove, hvortil Hospitalskoven unægtelig hørte; man har vel ment *Statsskove*, men dertil hørte Hospitalsskoven ikke efter 1585.

Hospitalet var oprettet til Støtte for de hjælpeløse, men disses *daglige Kaar* høres der forholdsvis lidt om. Det lidet jeg ved om Kostydelsen i den ældre Tid, er allerede fremført i Aarb. 1923 S. 30 tillige med det, der kan uddrages af Inventarielisten af 1569 (s.steds S. 31 ff.). Antagelig har man vel givet Føden i tilberedt Tilstand, men i Nedgangstiden i 1600'ne, da Betjeningen saa godt som ophørte, maatte man holde sig til Naturalforplejning. Herom siges i en Ekstrakt af 1683, at hver fik maanedlig: 6 Pund Flæsk, 8 P. Kød, $\frac{1}{4}$ Skp. Ærter, $\frac{1}{8}$ Skp. Humle, 1 Skp. Malt, 1 Fkr. (?) Byggryn og 2 Lisp. (d. e. 32 Pund) Brød samt i Penge: 3 Mark (undertiden 4 ell. 5 M.). 1 Pund Flæsk kostede 3 Skill., 1 P. Kød: $1\frac{1}{4}$ Sk., 1 Skp. Ærter 24 Sk. og 1 Fdg. Humle 9 Sk. 1732 indrettedes en saakaldt Bepisningsprotokol, hvori anføres samme Forplejning og Deputat som forrige Aaringer,

kun er Malt og Humle ombyttet med 1 Pot Øl daglig, og Prisen paa Flæsk og Kød er dobbelt saa høj. Af hver Td. Byg regnedes 3 Skpr. Gryn (rimeligvis $\frac{1}{2}$ Td.) og af hver Td. Rug: 28 Brød (vel à 8 Pund, senere lidt mindre).

Den i Reskr. af 1739 nævnte Bestemmelse om Penge i St. f. Kost gennemførtes ikke. Der noteres — vist efter Rosenørns Diktat —, at der haves en Del Forraad af Proviant, men derimod ingen Provision af Penge, saa Ordningen maatte bestaa til 1. Maj 1740, og den vedblev at bestaa om end i mindsket Grad, indtil Fundatsen af 1834 udstedtes. Spørgsmaalet rejstes oftere, saaledes 1765, da Direktionen vistnok med Rette gjorde gældende, at det vilde falde vanskeligt for de syge og sengeliggende at skaffe sig Føden, ligesom denne overhovedet ikke kunde faas for 2 Mark om Ugen, og mere kunde Hospitalet ikke udrede.

En af Pensionisterne havde indgivet en Klage med skammelige Beskyldninger mod Forstanderen angaaende Kosten. Hun blev til Sraf og andre slette Gemytter til Advarsel udvist i 2 Maaneder, og i den Tid uddeltes hendes Kost til de andre. Vilde hun derefter love godt, kunde hun atter optages, ellers ikke. Hun havde før været obsternasig og skulde behandles noget bestemt. Amtmanden og Præsten havde personlig undersøgt Sagen. Dette Tugtemiddel blev kun brugt een Gang senere: I Regnskabet 1776—77 er Brødantallet mindre, end det skulde være efter Beboernes Antal. Dette hidrører fra, at man som Straffemiddel gav »mindre Portioner«. De følgende Regnskaber viser ikke fornyet Brug af denne »Korrektion«.

Rimeligvis har Pensionisterne allerede inden 1683 faaet den tilmaalte Portion Malt og Humle forvandlet til Øl ved den af Forstanderen iværksatte Brygning. Denne Side af hans Virksomhed voldte ham stort Besvær og — Tab. Herom beretter han i en længere Skrivelse, han indgav i Aaret 1800 til Styrelsen: I de haarde Vintre 1798 og 99 frøs flere Støbninger i Karrene og maatte ophugges, og uagtet omhyggelig Paapasning frøs »Malten« paa Loftet under Spiringen, før den kunde komme paa Køllen og tørres. En rigelig Beholdning maatte man have, for Øl var ikke at faa til Købs. Han

bliver ruineret, hvis han under de stigende Byg- og Humlepriser ikke faar mere end $1\frac{1}{2}$ Skill. for 1 Pot Øl. Følgende Beregning opstilles:

80 Tdr. Byg à 3 Rdl. (Dagens Pris) aarlig.....	240 Rdl.
10 Lispund Humle à 6 Rdl. 4 Mark „	66 „ 4 M.
Bryggerpigens Ugekost 3 Mark : 26 Rdl. og Aarsløn 10 Rdl. .	36 „

I alt... 342 Rdl. 4 M.

Herunder er ikke regnet Renten af den Kapital, der stikker i Kedler og Kar eller Slid og Forringelse. Han har allerede maattet bekoste 2 Kar med stærke Jernbaand, og det forestaar at skaffe et nyt og større, Svalekarret, der vil koste mellem 20 og 30 Rdl. Men Betspisingbogen udviser, at han kun maa faa $1\frac{1}{2}$ Skill. for 1 Pot Øl, hvilket kun indbringer 205 Rdl. 1 M. 14 Sk. Efter nuværende Byg- og Humlepris lider han et Tab paa 137 Rdl. 2 M. 2 Sk., hvilket paa 11 Rdl. 3 M. 12 Sk. nær er Halvdelen af hans Aarsløn. Ved en Prisstigning paa Byg fra 11—14 M. kan Øllet ikke leveres ringere end 2 Sk. pr. Pot og fra 15—18 M. $2\frac{1}{2}$ Sk. pr. Pot og saa fremdeles. Han bad nu om, at der maatte træffes en Bestemmelse med det her anførte til Rettesnor for Fremtiden. Ansøgningen sendtes tilbage med følgende Paategning:

Oven foreslagne Betaling à Potte (!) efter forskellige Bygpriser bliver herved approberet.

Nykøbing Hospitals Session den 27. Juni 1800.

B. D. d. I. Calmette (Amtmd.)	Bloch (Biskop)
J. Wederkinch (Sognepr.)	N. Broch (Borgm.)

Forstanderen var meget omhyggelig. Paa Foden af den bevilgede Ansøgning optegnede han, hvorledes Ølprisen trinvis vilde stige $\frac{1}{2}$ Sk. pr. Pot, hver Gang Bygprisen steg $\frac{1}{2}$ Rdl. pr. Td., og han endte først med en Bygpris af 50—50 $\frac{1}{2}$ Rdl. Tønden, hvad der efter hans Beregning vilde medføre, at en Pot skulde koste 49 $\frac{1}{2}$ Sk. Man skulde tro, at Skalaen aldrig vilde naa saa højt, men jomænd skete det i det mindeværdige Aar 1813, da Pengeværdien sank i den Grad, at Ølprisen i Aarsregnskabet sattes til 49 Sk. pr. Pot, altsaa saa nær det Højdepunkt, den gamle Forstander synes at have

haft en Forudelse om. Dette maa have vakt en saadan Forfærdelse, at Prisen næste Aar sattes til $7\frac{1}{3}$ Sk. (!), derefter nedadgaende indtil en fast Pris i den sidste halve Snes Aar blev sat til 3 Sk. Potten. Men saa ophørte Ølbrygningen i Hospitalet, den ny Forstander var uduelig i flere Henseender og sagtens ogsaa som Ølbrygger, og desuden ønskede Styrelsen, at Brygningen skulde ophøre, fordi der medgik for meget Byg. Man aftalte da med selve Byens Stadshauptmand⁷⁾, som nu havde begyndt at brygge Øl til Salg, at han fremtidig skulde levere denne Drik til Hospitalet for 3 Sk. Potten.

Forhaabentlig har Hauptmanden haft bedre Kunder end Hospitalet, som efterhaanden kun aftog et ringe Kvantum. Han afgav da ogsaa snart Leverancen til sin Konkurrent, Købm. Bønnelykke. Til sidst (1830) udgjorde Hospitalets Forbrug kun 4 Potter daglig.

Var der da kun 4 Pensionister? Jo, der var 20, men man havde erfaret, at de fleste solgte Øllet til Fattigfolk og købte Mælk for Pengene; de fik i Begyndelsen $1\frac{1}{2}$ Sk. for 2 Potter og senere 1 Sk. for Potten. Styrelsen imødekom da alle paa bedste Maade ved at give dem Valget mellem 1 Pot Øl eller en Treskilling om Dagen. De 16 valgte Treskillingen, kun 4 var konservative, de foretrak Øllet.

Af den gamle *Hospitalsbygning* er der i Aarbog 1924 bragt et Par Billeder, Gengivelse af Tegninger, der opbevares i Nationalmuseets 2. Afd. I Billedmappen s.steds findes imidlertid ogsaa andre Afbildninger af Hospitalet. Jeg tænker nærmest paa et ganske pænt udført Arbejde, kaldet *Tegning Over Nykiøbings Gamle Hospital Bygning*, der ved sin paategnede Maalestok gør Krav paa at anses som Opmaalingstegning. For nogle Deles Vedkommende passer det vel nogenlunde, men især maa Fremstillingen af Taarnet siges at være uefterrettelig, sammenholdt med mere paalidelige Meddelelser. Taarnets Udstrækning i Højde og Rumfang kan ikke have været nær saa stor som opgivet i Tegningen.

Særlig kan i denne Forbindelse henvises til en d. 22. Okt.

1805 afgiven tjenstlig Indberetning fra Inspektionen til Direktionen, som havde udbedt sig Betænkning i Anledning af »den Maade, hvorpaa Nykøbing Hospitals Lemmer underholdes, sammenpakkede i eet Værelse under Røg og usunde Damper (!)«. Ogsaa Inspektionen fandt, at der ikke kunde leves lykkeligt og bekvemt, naar alle skulde rummes »i een uhyre stor og røgfuld Stue og under idelige Misforstaaelser«. Som den bedste Udvej til Opnaaelsen af en bedre Tilstand anbefaledes at nedbryde det gamle unyttige Taarn, der udviste betænelige Tegn paa Skrøbelighed — man kunde nedefra se en betydelig Aabning mellem Taget og den ene Kam, som havde givet sig udefter —, hvorved der kunde faas en Mængde Mursten tjenlige ved Opførelse af smaa grundmurede Huse med en liden Have og Gaardsplads, hvor Beboerne kunde have det hyggeligt. For at vise, hvad der kunde indvindes af Byggemateriale, opgaves følgende Maal af Taarnet:

»Taarnets Højde er fra Jorden til Taget $20\frac{1}{2}$ Alen, og Vidden i Firkant indvendig $7\frac{3}{4}$ Alen. Murtykkelsen er de første 5 Alen opad $2\frac{1}{6}$ Alen, de øvrige $15\frac{1}{2}$ Alen: $1^{20/24}$ Alen. Dette er dog kun de 3 Sider, den 4. ind til Hospitalet maa blive staaende«. Taarnet maa saaledes med Rette kaldes lille og lavt, hvad der ogsaa stemmer godt med Beretningen hos P. Rhode (1794): »Dets (Hospitalets) Bygninger ere vel gammeldags Bygning, men desto trofastere, og pranger med et uanseligt gotisk Kirketaarn«. Rhode, som ellers er gavmild med Ros i høje Toner, har her for en Gangs Skyld været ironisk ved Brugen af Ordet *pranger*. Han har vist oftere set den gamle Bygning og kan altsaa regnes blandt Øjenvidner. Det mest kyndige Øjenvidne har den Mand dog vist været, som har udført de i forrige Aarvog gengivne 2 Billeder⁶).

Forhandlingerne om Byggesagen stod længe paa. Endnu 1813 fastholdt Inspektionen sit Forslag om at bygge Smaahuse og ønskede tillige den gamle overhævede Bygning nedbrudt for at faa flere Materialier til Raadighed (disse var dengang dyre og vanskelige at faa). For Øjeblikket var der ikke flere Pensionister i selve Hospitalet, end at de »ved nogen Indretning« kunde rummes i Tilbygningen af 1761, ogsaa

kaldet det nye eller det hvide Kloster; Aabningen ind til den gamle Bygning skulde da tilmures^o).

De vanskelige Pengeforhold sinkede Sagens Gang. Ved Hundredeaarets Begyndelse kunde Hospitalet vel efter en dygtig Ledelse og heldige Tidsomstændigheder kaldes en velhavende Stiftelse, det ejede henved $\frac{1}{2}$ Td. Guld i rentebærende Kapitaler, men denne Formues Rækkeevne var især ved Statsfallitten blevet saa formindsket, at der krævedes stor Forsigtighed. Der sagdes, at en overkommelig Akkord med Haandværkere næsten ikke var til at faa. Desuden kunde der ønskes Erfaring om, hvorledes den nylig indførte Fattiglovgivning vilde virke; Hospitalets Bestemmelse var jo ikke direkte at lette Byrden for Kommunalvæsenet, som var forpligtet i H. t. Regl. 5. Juli 1803.

Men en Afgørelse maatte der jo træffes. Direktionen indgav saa 1816 et Forslag til Kancelliet, stemmende med det af Inspektionen foreslaaede og med Tilføjelse af, at Hospitalet fremtidig ikke alene skulde tjene som Forsørgelsesanstalt, men tillige som Sygehus og — »Daarekiste«. Kancelliet gav 22. Jan. 1817 Tilladelse til Byggeriet, men ønskede tillige indsendt Forslag og Plan til en ny Fundats for Stiftelsen som Fattig- og Sygehus. Benævnelsen *Fattighus* ændredes heldigvis i Fundatsen af 1834.

Taarnets Nedbrydelse blev paabegyndt 1818, og det brugbare Materiale anvendt til Opførelse af den *østre Bygning* paa den Plads, hvor »Kronprins Frederiks Bygning« nu staar. Huset stod færdigt 1821 med 10 Værelser til 20 Kvinder, Fælleskøkken og et lille Kapel i Sydenden.

Nu kom Turen til den ældste Del af Hospitalet, hvoraf største Delen henlaa som Ruin lige til 1833. Her var indrettet et Skur med Kontor til Forstanderen. Ja, hvad skulde man vel gøre? Den oprindelige Forstanderbolig led i den Grad af Alderdomssvaghed, at den maatte nedbrydes i 1821, og Forstanderen maatte bo i Privatlejlighed sammen med Pengekasen, der var mindre vel betrygget i Skuret. Ogsaa den gamle Bryggerkedel var bleven husvild, efter at det gamle »Bryggerhus« heller ikke kunde staa mere; den indmuredes i »det gamle Kloster«, hvor den formodentlig aldrig blev brugt.

Inspektionen var i de Dage optaget af helt andre Affærer end Hospitalets, hvad det bliver for omstændeligt nærmere at oprede, — og Forstanderen — ja han synes at have været aldeles blottet for alt, hvad der kunde kaldes Foretagsomhed, han var i lang Tid suspenderet, indtil Kancelliet krævede ham afskediget. Byggearbejdet gik i Staa.

Endelig satte man sig i Bevægelse 1832. Tømremester *J. G. Würzburg* indgav Forslag om at forandre den Tilbygning til Hovedfløjen, der var opført 1761, til en toetages Bygning, forlænget mod Syd til et større Antal Smaaværelser. Der er ikke Grund til at dvæle ved denne Plan. W. døde s. A. og Planen med ham; kun skal anføres hans Oplysning om, at den gamle Bygnings Mure indvendig bestod af Kampesten og udvendig af Mursten, hvilket maaske kan komme i Betragtning under Forsøget paa at bestemme denne Bygnings Alder.

1833 blev det gamle Hospital og Tilbygningen fuldstændig nedbrudt, og samtidig opførtes vestre Bygning med 8 Værelser til 16 Personer med Fælleskøkken samt Værelse til en Opvarterske, som skulde yde de mest svage en Haandsrækning, gaa Ærinder o. l., ligesom man gjorde Regning paa, at særlig Stuefællerne gensidig vilde være til Støtte for hinanden, hvilket vel ofte fandt Sted, men desværre hændte det undertiden, at det gamle Ord bekræftedes:

To om eet og samme Kammer
stundom fanger idel Jammer,

og saa kunde der ligge et slemt Hus. Misforstaaelser i det ældste store Fællesrum kunde ikke undgaas, men enkelte Træk af samme Art fra en senere Tid kan ogsaa anføres, om end saa langt tilbage, at det ikke kan ses som en Fornærmelse imod Stiftelsen i Nutiden:

To Beboere af en Fællestue, Enkerne B. og L., plejede 1837 at skændes og slaas. Smaa Ubetydeligheder, f. Eks. hvor en Stol skulde staa, var nok til at holde Krigen i Gang. B. var »stolt og bydende«, og L. æggede hende. En Nat var B. syg, og L., som passede hende, kom til »imod sin Vilje« at dunke hende i Hovedet med Sengebaandet, hvad B. aldrig kunde glemme. Man maatte da læse for dem Paragrafer og

Litraer af Lovsteder, og den Underholdning fandt de saa kedelig, at det i nogle Aar gik taaleligt; men 1842 gik atter B.s Natur over Optugtelsen, hun beskyldte L. for underfundigt at have gemt noget »Forskudsbrænde« for hende. Dette fandt en tredie Enke G. (ogsaa kaldet Nr. 5) alt for galt og gik ud i Køkkenet til B. for at tage L. i Forsvar, men det slap hun ikke godt fra. B. greb hende »i begge hendes Hænder, udsigende: Nu skal D. gale i Dem, og nu skal De ha'e Betaling for alle de andre, stødte hende med Ryggen op til et Skab, saa det smertede hende i sin Ryg, hvorpaa hun med højre Haand greb fat i Deponentindens Hals (egentlig: det kvindelige Vidnes Hals), og da hun mærkede, at denne ikke kunde trække sit Vejr, slap hun hende«. Denne sidste Passus er ordret efter det beskrevne Forhør. Den ukaldede Fredsmægler G. var vist heller ikke uden Skyld, hun havde sagt til B., at hvis hun var i Kammer med hende, skulde det gaa anderledes, og hun vilde heller ikke vige, naar B. viste hende Døren.

3 uvildige Vidner tilkaldtes for at afgive et Skøn over de kæmpendes »Karakter«. B. fandtes som nævnt stolt og bydende, G. ansaas for meget heftig, men hun fornærmede ellers ingen, naar hun bare ikke drilledes. I øvrigt var det ikke let at hitte Rede i de 3 Vidner, for de hed alle Mad. Møller. B. var nu ogsaa fristet til at se G. over Hovedet, hun var efter eget Sigende Datter af en Kaptajn i København, og G. benævntes Nr. 5 ligesom en menig Soldat, der kaldtes efter sit Nummer. Efter Lovens Læsning og indtrængende Formaning til ikke at tage sig selv til Rette endte Forhøret.

Nu er den væsentligste Aarsag til slige Skærmydsler ryddet til Side: der maa ikke længere i Hospitalet være to om eet Kammer.

Kun een Gang senere foreligger Beretning om Brud paa Husfreden. En Mad. N. gjorde aabent Oprør mod Forstanderen paa Grund af de Foranstaltninger, han anordnede »til Orden og Politi i Stiftelsen«. Hun havde saavist ikke opslaaet sit Pauluni i de Stummes Lejr, for alt imens Loven læstes og Formaningerne lød, lod hun i en rivende Ordstrøm den tilstedeværende Inspektion vide, at hun brød sig fejl om

Lov og Politi, hun skulde nok selv bestemme, naar hendes Værelse skulde vaskes; og det svor hun paa med »uanstændige« Eder. Forhaabentlig er hun senere kommen paa andre Tanker. En Maaned efter, da ogsaa Direktionen var til Stede, sammenkaldtes efter gammel Sædvane samtlige Pensionister og tilspurgtes, om de følte sig tilfreds. De svarede *alle* ja. — Det var i Krigsaaret 49. Der kan i øvrigt ikke være Tvivl om, at der mest herskede hjertelig Forstaaelse og gensidig Hjælpsomhed, men sligt plejer jo ikke at opnoteres.

Mens jeg er ved vestre Bygning og de Optrin, som foregik der, maa jeg bemærke, at det let kan misforstaas, naar Forstanderen skriver, at Bygningen ligger »paa det Sted, hvor den gamle Klosterbygning fandtes«. De to Bygninger havde unægtelig en mindre Grundflade fælles, men det maa fastholdes, at den vestlige Længe vender i Syd og det gamle Kapel vendte i Øst. Antagelig laa Taarnet Sydvest for vestre Bygnings Nordgavl, men dog ikke længer, end at Kapellets Tilbygning mod Nord er kommet mindst 3 Alen ind paa Byens Kirkegaard, hvad der ogsaa findes Hentydninger til. Jeg støtter denne Formening paa, at der maatte foretages Grundgravning i det Jordstykke, der ligger Vest for vestre Bygning, og som var bestemt til Kirkegaard for Hospitalet¹⁰). Her maatte nemlig en Mængde store Kampesten, flere end oprindelig antaget, graves ud og fjernes, før Stedet kunde udnyttes som Begravelsesplads. Det har upaatvivlelig været Grundsten for en ældre Bygning. Der holdtes Licitation over Arbejdet, som tilsloges for 100 Rdl. Sedler, men paa Grund af den forefundne Stenmængde betaltes yderligere godvilligt 10 Rdl.

Allerede 2 Aar efter Opførelsen af vestre Bygning rejstes den nuværende Forstanderbolig, som man havde savnet i 14 Aar. Hertil brugtes nyt Materiale. Hvad der var levnet af gamle Mursten anvendtes til den Mur, som danner den samtidig regulerede Grænse mellem Hospitalsgaarden og Byens Kirkegaard. Arkitekt *Georg N. Hollgreen* forestod Bygearbejdet. I den østre Ende indrettedes et nyt Kapel med Plads til ca. 40 Personer, indviet 20. Juli 1836. Det endnu mindre Kapel i østre Bygning kunde nu lægges til det derværende

Fælleskøkken, der havde vist sig alt for lille. Tillige var der et »Forsamlingsværelse« for Styrelsen. Til Udstyrelse heraf foreslog Forstanderen noget over 300 Rdl., men Stiftsøvrigheden fandt, at der ikke maatte bruges mere end 200. Der anskaffedes 6 Bøgetræs Lænestole og et Bord af Almetræ; det foreslaaede Mahognibord og Taffelur blev strøget.

Af et Overslag ved en gennemgribende Istandsættelse af de ældste Bygninger i Aaret 1740 ses, at disses Beliggenhed omkring den nordre Gaard, kaldet Forgaarden, har været saaledes: Paa *Nordsiden* laa Taarnet med det grundmurede Kapel (dette med 19 Fag Tagværk). Efernævnte Bygninger var Egebindingsværk med klinede Vægge og Tegltag. Mod *Øst*: Forstanderboligen (19 Fag); mod *Syd*: Bispens Værelser (10 Fag) og Bryggerhuset med Hospitalets Madbo (9 Fag); mod *Vest* blev det 21 Alen lange og 5 Alen brede Halvtagshus eller Skyne (jfr. Aarb. 1922 S. 76) afløst af »en Væg 4 Alen høj af Bindingsværk og Sten, som gaar fra Klosterets grundmurede Hus (der menes vel Taarnet) om til Bryggerhuset (og) med Laage paa fra Kirkegaarden ind« (der menes Byens Kirkegaard)¹⁴).

Alt dette er nu forsvundet, ligesom Forretningsgangen nødvendigvis har maattet undergaa stor Forandring. Biskoppen maatte saaledes i Slutningen af 1700'erne, altsaa før Loll-Falsters Stift udskiltes, opgive at »forhøre« Regnskaberne, der siden blev behandlet af fagkyndige Revisorer (først Herredsfoged Schwensen, derefter Prokurator Hviid osv.). Hospitalets Kapitalregnskaber overtoges 1808 af Borgmesteren, mens Godsregnskaberne gav Forstanderen nok at bestille. Ja mangt og meget kunde endnu fremdrages, men dette skulde jo ikke være en Hospitalets Historie, som alene vilde fylde adskillige Aarbøger. Jeg har valgt at standse ved Tiden omkring Udstedelsen af den nye Fundats af 22. Januar 1834, der for øvrigt ikke indeholder stort andet, end hvad der allerede længe i Forvejen ved Tidens stille Magt var bragt til Udførelse. Navnlige maa fremhæves, at der ved Optagel-

sen i Hospitalet i Fortiden ikke synes at være taget Hensyn til Vedkommendes Stand og Stilling, den forefundne Nød synes i Almindelighed at være taget i Betragtning, hvad enten det var Personer af Arbejder- eller Embedsstanden. Det ser endog ud til, at en Adelsdame har fundet Husly her i Begyndelsen af 1700'rne.

Fra Forstanderboligen paa Sydsiden af den nordre Gaard ser man i vor Tid helt andre Omgivelser end de nys omtalte. Mod Nord er der fri Udsigt hen over Hegnmuren til Byens gamle Kirke. Bygningerne paa Øst- og Vestsiden taler højlydt om den store Modsætning mellem før og nu, og det endda uagtet Vestfløjen endnu ikke er fyldt 100 Aar. Gaardens Østfløj, Kronprins Frederiks Bygning, er den yngste af de 5 store, værdifulde toetages Huse (hvoraf 1 i Nakskov), som er opført, efter at den ny Fundats udstedtes. Denne Bygning, der har faaet en indgaaende Beskrivelse i Loll.-Falsters Stiftstid. 19.—20. Febr. 1895, virkeliggør Fr. II's gode Vilje til at hjælpe de skrøbeligste blandt de skrøbelige, og det i en Grad, som Kongen næppe kan have troet muligt, da han anordnede 7 mandlige Personer til med Forstanderen at pleje en Snes svage Mennesker. 2 veloplærte Sygeplejersker med Pigehjælp udfører Opgaven bedre end hin Tids Mandskab. Den Gerning, her røgtes, kan vel næsten kaldes enestaaende blandt vort Lands Stiftelser af denne Art¹²).

Før jeg slutter disse spredte Optegnelser, bør jeg ikke undlade at nævne et herligt Mindesmærke fra Hospitalet, der nu heldigvis er i Behold i Nationalmuseet, den saakaldte *Kong Hanses Altertavle*. Dette Kunstværk fra 1500'ne fandtes i den gle. Bygning af J. M. Thiele og Godsinspektøren paa Corselitze, Kammerraad Smidth, i en sørgelig Forfatning. Efter indhentet Tilladelse fra Stiftsovrigheden sendtes det 1823 til København, hvor det istandsattes og samledes. Tavlen har faaet en udførlig Beskrivelse i Antikvariske Annaler 4. Bind S. 413—17, hvor der til Slut siges: »Fra Kunstens Side bliver altid dette Alter et sjældent og mærkeligt Stykke«. (jfr. Fr. Beckett, Altertavler S. 139 f. og Trap, 4. Udg.).

Hvis det ad kunstkyndig Vej kunde godtgøres, at Hospi-

talets Maleri var det oprindelige blandt de udenlandske Repliker (Gentagelser), var der vel ikke saa meget til Hinder for at antage, at Mandsskikkelsen i Tavlens Midterfløj kunde være Portræt af *Kong Hans*, udført efter et efterladt Billede af denne Konge, der havde skænket saa stor en Gave til Helligaandshuset i Nykøbing.

Noter.

¹⁾ Ns. Hammer var ikke ene om at give Gjødstrup Navneforandring. I Hofmans Fundatser kaldes Legatsstifteren Jens *Gustavus*, rimeligvis ifølge Latinskolens Opgivelse. Hans Gavebrev udviser, at han tillige gav et andet Hus (ogsaa takseret til 100 Sldr.), i Store Kirkestræde, til Bolig for nederste Hører ved Skolen. Husene udlejes, og baade Hospitalet og Skolen tog Indtægten. 1727 fik Borgm. *Claus Flint* Brug for Hospitalets Hus, som han købte for 60 Sldr., og Skolens Hus solgtes ved Auktion 1760 for 33½ Sldr.; men Hospitalets fattige har næppe fornømt synderlig Bedring i deres »Underholdning«, og nederste »Leise-Hører« kom aldrig til at bo i sit Hus.

I Gavebrevet bestemte Gjødstrup tillige, at Nykøbing Kirke skulde have »et Alterklæde og Alterdug enten in natura eller udi Penge, som det maa forfærdiges for 100 Sldr.«. Tæppet, af udmærket Stof, gør endnu Tjeneste trods sine 200 Aar og megen ublid Medfart. Det kunde vel forynges, om det kom under kyndig Behandling. Foroven bærer det Frederik IV's Navnetræk og Aarstallet 1719 (Possementarbejde). Det varede længe, inden Testators rige Bo blev opgjort, Enken døde først 1710 (92 Aar), der var udenrigs Arvinger efter Manden, som var født i Gjødstrup i Halland, endvidere 2 Kuld Børn af Enkens 2 forrige Ægteskaber og megen Arvetvist, saa det er ret forstaaeligt, at Tæppet først leveredes 1719. — Om den arme Jens Nielsen Gjødstrup af Kirkevæsenet har faaet et tredje opdigtet Navn vides ikke.

²⁾ *Rosenørn* var netop den Mand, Hospitalet haardt trængte til, hvad der navnlig fremtræder tydeligt paa Baggrund af det Regimente, som øvedes af Trekløveret Reichow, Landorph og Hammer. Fra det Øjeblik han i Aaret 1739 fik Overledelsen, grundlagdes det faste, samvittighedsfulde Styresæt, som indtil denne Dag har præget Hospitalets forbavsende Udvikling til den rige Stiftelse, der nu spreder Velsignelse i vide Kredse — uden at Styrelsen oppebærer Gage (eller Tantieme!)

Rosenørn var raadsnar. De store Gælds- og Udgiftsposter fik han Bugt med ved Laan af Skolen, som havde faaet udbetalt Landorphs første Obligation paa 2400 Rdl., der heldigvis var god nok. Skolen

fik 1000 Rdl. udlaant, men de 1400 opbevaredes indtil videre i Københavns Bank, som i slige Tilfælde ingen Renter gav. Denne Sum laantes til Hospitalet og blev i Løbet af en halv Snes Aar tilbagebetalt med Renter. — Skønt der var Vanskeligheder med Bønderne, paakaldte Rosenørn ikke Udstedelsen af kgl. Reskripter, han vilde være selvhjulpen. Følte Bønder og Husmænd sig forurettede, klagede de til *ham*, hvad der vidner om den Tillid, de nærede til hans Retssindighed, uagtet han ikke tog paa deres aabenbare Forseelser med Fløjlshandsker. — Mens han var i heftig Strid med Forpagteren paa Kringelborg, Lyder Knudsen, fremkom en strafbar Skrivelse, underskrevet »Kringelborg, L. K.«. Han erklærede straks, at disse Forbogstaver var brugt i ond Hensigt, og tog saaledes sin Uven i Forsvar. — Til Stiftamtmand, Grev Raben stod han i et yderst spændt Forhold. Greven var en Formens Mand, som oftere fandt sig beføjet til at tilsidesætte Rosenørn. Her skal blot anføres et enkelt Sammenstød: Rosenørn havde i god Tid varskoet i Anledning af, at en Købmand i Nakskov ikke længer kunde anses som vederhæftig Skyldner til Nykøbing Skole. Efter at der i lang Tid intet blev gjort ved Sagen, beklagede han i en Skrivelse til Raben, at vedkommende Foged i 1½ Aar havde »ligget i Dvale«. Raben, som vel har følt sig indirekte ramt, fandt Udtrykket meget upassende, men Rosenørn syntes, at det var »godt Dansk«. Ja til Tider kunde han vel være lidt ilsindet og brysk, ligesom han vel saa mere ideelt end juridisk paa en Sag, naar han f. Eks. udtalte, at 100 Aars Uret aldrig kan blive Ret; — men en Hædersmand var han. Han døde i Nykøbing 7. Febr. 1751, kun 42 Aar gl., og begravedes i Kirken s.steds. Enken *Eva Margrete f. Grüner* efterlod sig med en talrig Børneflokk. Hans Sønnes søn, Udenrigsminister *O. D. Rosenørn-Lehn*, lod 1874 indsætte en Mindetavle over ham i Kirkens Syd væg, oven over 2. Bænk fra Koret. Portrættet S. 5 er paa Orebygaard.

*) Fr. Green kom upaatvivleligt til Nykøbing 1735 som Fuldmægtig hos Stiftamtmand Neve, efter hvis korte Embedstid han fik samme Stilling hos Stiftamtmand Raben. Han havde faaet Tilsagn om Forstanderembedet efter Ns. Hammer og blev nu ogsaa dennes Efterfølger som Borgmester. 1745 fik han tillige Byfogedembedet med Løfte om at blive eneste Magistratsperson ved Raadmand Bolds Afgang. Raben udvirkede, at han 1761 blev Vicelandsdommer. 1764 afstod han Byfoged- og Borgmesterembederne. Ved sit Ægteskab med den rige Købmandsdatter *Katrine Riegelsen* fra Nakskov blev han en meget velhavende Mand. En Begivenhed i hans Familieliv er omtalt i Aarb. 1915 S. 136 f. Alt tyder paa, at Rosenørn i ham havde en fortrinlig Medarbejder. Ved hans Død 1775 var Hospitalets Kapitalformue tredoblet. En ualmindelig klog og smidig Mand maa han have været, ellers kunde han ikke holde det gaende mellem to saa forskellige Personligheder som Raben og Rosenørn.

Valget af en ny Forstander vakte stor Uenighed mellem de 2 Direktører, Amtm. *Chrf. G. v. Wallmoden* (til Fuglsang og Prierskov) og Biskop *Jak. Ramus* i Odense. I et Brev til Kongen skrev Amtmanden, at han i H. t. Reskript af 7. Aug. 1739 havde beskikket *Bertel Stub* til Forstander og Ridefoged, en Mand, som i over 19 Aar med Berømmelse og Indsigt har administreret Godser. Hospitalet trænger fornemmelig til en landvæsenskyndig Mand, hvad ingen bedre kan have Mening om end den tilstedeværende Amtmand, som bærer hele Byrden af Vinterens Skovudvisning, Restancernes Undersøgelse, Bogforklaring, Konference af Kvittringsbøger, Godsets daglige Fornødenheder, Reparationer osv., mens Biskoppen, boende i en fjern Provins, kun ofrer 1 a 2 Dage om Aaret til Regnskabets Paa-hørelse og Undersøgelse af Pensionisternes Underhold. Desuagtet vil Biskoppen nu tilegne sig Kaldsret til det vakante Ridefoged- og Forstanderembede under Paaskud af, at han har givet sin Amanuensis, Assessor L., Løfte derpaa. Som en uefterrettelig Grund anfører Biskoppen, at han et Sted (!) har set Biskoppens Navn foran Amtmandens, men dette forklares derved, at Biskoppen dengang var den ældre og Amtmanden endnu kun var *titulær* Etatsraad (altsaa ikke *virkelig!*). At Ass. L. i 27 Aar har haft med gejstlige Affærer at bestille og maaske deltaget i Revision af Regnskaber siger kun lidt, naar man intet ved om hans Indsigt i praktisk Landvæsen. Det til Dels kostelige Brev har vel gjort sin Virkning, for Stub fik kgl. Konfirmation og Hospitalet en dygtig Forstander.

1) Omsætning fra Penge til Byg var fordelagtig for Yderne, naar Bygprisen var meget lav, men fik denne Ordning Hævd, og Bygprisen steg, var Fordelen paa Modtagerens Side. Som Eksempel herpaa kan anføres Katedralskolens Stipendiefond, der efter flere Ændringer fik et Pengebeløb paa 125 Rdl. forvandlet til 125 Tdr. Byg, hvad den efter de senere Bygpriser staar sig overmaade godt ved.

2) *Eksekutant* kaldtes en Soldat, som Bonden maatte give Opholdet til i sit Hjem i længere eller kortere Tid, indtil en større eller mindre Skatterestance var afbetalt. For begge Parter var det maaske under-tiden en behagelig Afveksling.

3) Bemærkningen om Brødbagning og Grynmalning var egentlig overflødig, men Bønderne har vel ønsket at se sort paa hvidt for, at de virkelig var befriet for deres værste Byrde.

4) *Johan Reimer Schultz* var den første Nykøbingborger med den pompøse Titel af Stadthauptmand; *Isak Sidenius*, hans Svigersøn og Eftermand, var den sidste med denne »Karakter«. S. var en dygtig, højt anset Mand, der blev sv.-norsk Konsul, Kancelliraad osv. og døde 1857, 83½ Aar gl.

5) Indtil videre antager jeg, at de to Billeder af det gamle Hospital, som er gengivet i Aarb. 1924 S. 1 og 9, er udført af ingen ringere end den fortjensfulde Forfatter *Just M. Thiele*. Jeg mener at kunne

erindre fra en nu bortkommet Optegnelse, at jeg har noteret, at T., som ejede et ikke ringe Tegnetalent, fik Lejlighed til at tegne et Billede af Bygningen, inden Taarnet nedbrødes. Formentlig kom T i den aandfulde Kreds, der i Sommertiden samledes i Moseby Præstegaard hos den daværende Præst *Jens Hansen Smidth*, og vel ogsaa paa Corselitze hos Broderen, Godsinspektør *Thomas S.*, som med sin store Interesse for Fortidsminder væsentlig bidrog til, at Hospitalets gamle og mærkelige Altertavle reddedes fra Undergang.

⁹⁾ I den Tid, Kapellet var under Nedbrydning, maatte et Antal Pensionister tage Ophold paa forskellige Steder, de fik hver »hel Portion« = 48 Rdl. aarlig. I god Tid indvarsledes de til at komme hjem, naar vestre Bygning var færdig; efter den Tid ophørte denne Pengeunderstøttelse.

¹⁰⁾ Den paatænkte Hospitalskirkegaard nedlagdes i Koleraaaret 1853. Mindre rigtig kaldes den undertiden — Kolerakirkegaarden.

¹¹⁾ Denne Indgang maa ikke forveksles med den nuværende Indgang i Hospitalsgaardens nordøstlige Hjørne.

¹²⁾ Efter først at have været i østre Bygning, dernæst i Forstanderboligen, er Kapellet nu anbragt i Stueetagen i den søndre Ende af Kronprins Frederiks Bygning, hvor det rummer o. 100 Mennesker.

Lolland-Falstersk Ungrenæssance.

Et Bidrag til Snedkerhaandværkets Historie.

Af Chr. Axel Jensen.

For nogle faa Aar siden erhvervede Stiftsmuseet i Maribo i københavnsk Antikvitethandel en Kiste med Adelsvaaben, eller rettere kun Fragmenterne af en saadan, tre af Forsidens fire Felter og en Del af det tilhørende Rammeværk, som Antikvitethandleren havde anbragt paa en anden, gammel, glat Kiste og suppleret med det manglende Felt. Endda det kun var et Brudstykke, maatte det betales dyrt, i Forhold til Museets knappe Midler endogsaa meget dyrt. Men det meddeltes, at de gamle Stykker var komne fra Falster, hvor Antikvitethandleren havde fundet dem henslængte paa et Loft, og denne Meddelelse stadfæstedes af selve Vaabnene, som viste sig at have saa stor lokalhistorisk Betydning, at Stiftsmuseet overvandt sine alt for velbegrundede økonomiske Betæneligheder og købte Kistefragmenterne. De tre bevarede Vaabenmærker kunde nemlig bestemmes som tilhørende Slægterne Venstermand, Pøjske og Urne, og det er jo Navne, der har god historisk Klang. Over det første Familienavn har Folkevisen om Morten Venstermand, der tog sin Fæstemø af Roskilde Kloster, kastet et poetisk Skær, og den oprindelig mecklenborgske Slægt har nær Tilknytning til Falster, hvor Stadager var dens Ejendom (sml. Aarbogen for 1919 S. 60). Poiske-slægten, som vistnok var indvandret fra Pommern, og som i sit Vaaben førte et Morianshoved, hørte derimod til paa Lolland, hvor den i det 15. Aarh. ejede Berritsgaard. Og den ældgamle Familie Urne, der ligesom det sønderjydske Urnehovedting har sit Navn af den nu forsvundne Landsby Urne ved Aabenraa, fik ligeledes Tilknytning til Lolland, da Fynboen Knud Urne til Søgaard 1529 købte Aarsmarke, For-

gængereren for Nutidens Knuthenborg. Men ikke blot Slægtsnavnene lod sig bestemme; ved Hjælp af de tre Vaaben kunde det ogsaa afgøres, hvem Kisten oprindelig har tilhørt.

I den gammeldanske Adels sidste Storhedstid, da Adelen

Fig. 1. Pøiskes Vaaben fra Kisten i Stiftsmuseet i Maribo.

lagde saa stærk Vægt paa Stamtræets og de 16 Aners adelige Renhed, var det en meget almindelig Skik at smykke Bohave, Kirkeinventar og Gravsten med Anevaaben, og særlig hyppig forekommer de nærmeste fire Anevaaben, Ægtemandens og Hustruens fædrene og mødrene Vaabenskjolde. Dette er ogsaa Tilfældet her paa Kisten. Morten Venstermand til Stadager (ikke identisk med Folkevisens Morten, men Landsdommer paa Falster ved Aar 1500) havde ægtet Anna Pøiske, en Datter af Hans Pøiske til Berritsgaard, og deres Søn Jørgen Venstermand til Stadager († 1551) blev gift med Alhed Urne, en Datter af den nysnævnte Knud Urne til Sø-

gaard og Aarsmarke og Fru Inger Valkendorf. At Vaabnene henviser til Ægteparret paa Stadager, er utvivlsomt, og det er ikke for dristigt, som det nu er sket, at supplere det manglende fjerde Vaabenmærke med Slægten Valkendorfs. De sam-

Fig. 2. Vasspyds Vaaben fra Alterbordspanelet i Landet Kirke.

me fire Anevaaben genfindes paa Ægteparrets Gravsten i Stadager Kirke. Overfor denne Navnebestemmelse maa der blot tages det Forbehold, at Kisten ikke behøver at være forfærdiget i Jørgen Venstermands levende Live, men meget vel kan være gjort til Sønnen Lage Venstermand eller til Brudekiste for en Datter; just Brudekister udstyredes gerne med

Brudens Bedsteforældres Vaabener. Men Forholdet forandrer intet deri, at Kisten har Tilknytning til Stadagergaards Ejerslægt, inden Lage Venstermand 1576 bortmageskiftede Ejendommen til Kong Frederik 2.

Ikke blot personalhistorisk set har Vaabnene Interesse, ogsaa som Kunsthaandværk er Felterne værdifulde, idet de hører mellem de bedste »heraldiske« Snitværker, som er bevarede herhjemme fra den tidlige Renæssancetid (se Fig. 1). Selve Skjoldene er vel lidt uregelmæssigt kantede, men baade Hjelmene og Hjelmladene, der i fint bølgende Slyng udgaar fra Hjelmenes Isser, er smukt og elegant formede, og den Maade, hvorpaa de udfylder Felterne, er en god Prøve paa, hvor meget dygtigere Fortiden var til at komponere et saadant dekorativt Ornament end vor egen Tid, som i saa Henseende er mærkelig hjælpeløs.

Yderligere kunsthistorisk Interesse faar Stiftsmuseets Venstermand-Kiste nu derved, at det er blevet muligt at paavise andre Arbejder af samme dygtige Mester i et Par lollandske Kirker. Selvom hans Navn næppe nogen Sinde oplyses, lader hans Haand sig genkende.

Paa en lille Lollandsrejse i Sommer havde Forf. Lejlighed til at besøge *Landet* Kirke og saa da ogsaa paa Kirkens rigt udskaarne Alterbordspanel. Det har rimeligvis oprindeligt haft en noget anden Form end nu; Rammeverket er vistnok senere omdannet, og det virker nu noget underligt, fordi Forsidens fire Fyldinger er ulige store. (Fig. 3). Men enkeltvis betragtet er de fire Fyldinger meget smukke. De for Tiden typiske Akantusornamenter, Antikkens Bladværk, som genoptoges i Italiens Renæssancekunst og derfra naaede op til Norden, er varierede med en usædvanlig Opfindsomhed, og til den fine Sans for Linieføringens Skønhed svarer den sirlige og nydelige Udførelse af alle Enkeltheder. I den sidste Udgave af Traps Danmark har Forf., paa Grundlag af et lille Fotografi, henført dette Snitværk til Tiden ved 1560, men vidste da ikke, at der paa Alterbordets Sider sad endnu to Snitværksfelter med Adelsvaaben, som ad anden Vej end den rent stilhistoriske fører til en lignende Aldersbestemmelse. De to Vaaben er Familierne Grubbes og Vasspyds

(se Fig. 2), og de henviser til Erik Grubbe og hans Hustru Anne Lauridsdatter Vasspyd af den lollandske »Uradels-slægt«, som ejede Aalstrup i Landet Sogn samt Part i Rudbjerggaard. Disse Besiddelser bragte Fru Anne ved sit Ægteskab til sin Mand, der ejede Gunderup ved Køge, men især havde sin Virksomhed paa Lolland, hvor han paa Syvaarskrigens Tid fungerede som Proviantmester eller som Hovedsmand for Udbudsknægtene af Aalholm Len, og hvor han selv 1571—78 var forlenet med Hoby Len. Ægteparret bekostede 1571 en endnu bevaret Gravsten over Fruens Fader, Landsdommer Laurits Vasspyd, som døde 1535 og ligger begravet i Maribo Klosterkirke, og Manden døde 1585, medens Fru Annes Dødsaar er ukendt.

Det er meget muligt, at c. 1560 snarere burde rettes til c. 1570, men sikkert er det, at Snitværkerne er gjort af Vestermand-Kistens Mester. Vaabnernes Helhedskomposition, Hjelmene og Hjelmladene (ikke mindst Bladenes kraftige Buer over Hjelmens Isse) viser de nøjeste Overensstemmelser, og lige saa sikkert er det, at Landet-Fyldingerne er nogle Aar yngre end Stadager-Vaabnene. Sammenligner man Vaabnene, vil man nemlig foruden de store Ligheder finde visse Uoverensstemmelser; Hjelmene har kortere Hals og bredere Hjelmgitter, og Landet-Vaabnernes Skjolde er noget mere symmetriske end Stadager-Skjoldene, der endnu efter sent middelalderlig Skik er ganske skæve og kun forsynet med Indsnit til Turnerlansen paa Skjoldets ene Side. Just paa dette Tidspunkt, da Skjoldet havde mistet sin praktiske Betydning i Felten, begyndte man at glemme, hvad Indsnittet betød, og anbragte det derfor af Hensyn til den symmetriske Virkning paa begge Skjoldets Sider.

Alterbordspanelet i Landet ligner i mangt og meget det tilsvarende Panel i *Vejleby Kirke* (Fig. 4). Dette har haft nogenlunde samme Skæbne, ogsaa dets Felter er flyttede og ændrede, og det er beklageligt, at den nederste Fyldingsrække er brutalt afskaaren forneden. Og de ornamentale Fyldinger vidner om samme Kompositionstalent og samme Sirlighed i Udførelsen; særlig karakteristisk er den dristige Sidestilling af symmetriske og usymmetriske Planteornamenter, som el-

lers er saare sjælden. Men desuden viser de Billedskæreren fra en ny Side, idet han her har forsøgt sig med figurligt Snitværk. I øverste Fyldingsrække ses et fantastisk Mandshoved med en antikiserende Hjelm og et ikke mindre fantasi-

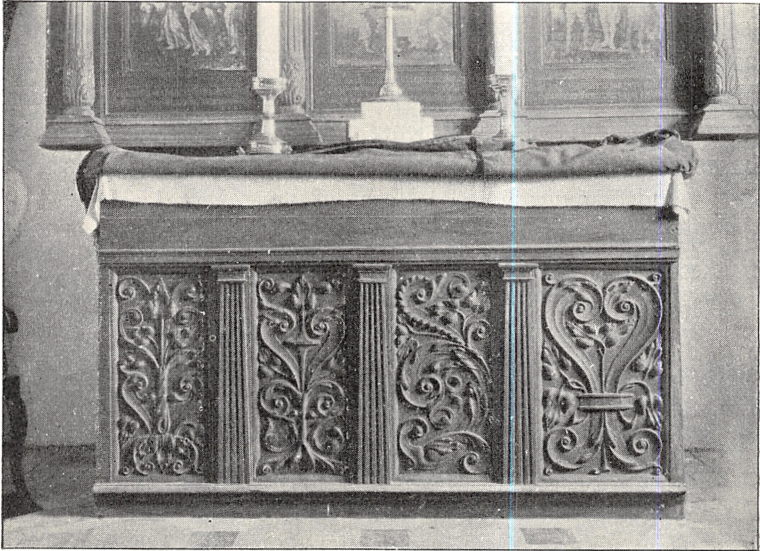

Fig. 3. Alterbordspanel i Landet Kirke.

fuldt Kvindehoved med Akantusblade i Stedet for Haar og ligesom Mandshovedet med et Par Blade voksende ud af Munden, rent dekorativt anbragt for at fylde det tomme Rum og uden nogen symbolsk Betydning. Midt i nederste Fyldingsrække findes en nydelig lille Kvindeskikkelse i Mode-dragt fra Tiden ved 1550, med en fjerprydet Hat koket anbragt paa Hovedets venstre Side. Forholdene i Figurerne er ikke gode, Billedskæreren røber tydeligt sin Uvidenhed om Menneskelegemets Anatomi, men det maa erindres, at Reformationens Billedfjendskab brød Traditionerne inden for Haandværket, og at de første Renæssancesnedkeres Forsøg paa at skære Figurer derfor som Regel er famlende og ubehjælpomme. I Virkeligheden hører den lille Dame med det store Hoved til de fornøjeligste figurlige Snitværker, som findes herhjemme fra denne Stilperiode.

Er Sammenstillingen af disse tre Snitværker rigtig, bliver det ogsaa sandsynligt, at Nationalmuseet ejer en lille Prøve paa den lollandske Billedskærers dekorative Kunst, et lille Skab fra Grænge Sogn, paa hvis Dør der er skaaret et

Fig. 4. Alterbordspanel i Vejleby Kirke.

Krigerhoved af lignende Art som Mandshovedet i Vejleby. Underligt nok er det nydelige lille Snitværk delvis dækket af et Jernbeslag, men dette vidner om, at Skabet trods sin Renaissanceornamentik endnu har bevaret middelalderlige Traditioner fra den Periode, da Jernbeslagene fik Lov til at bryde sig over Møblerne uden smaaligt Hensyn til Snedkerarbejdet¹).

Født Lollik eller Falstring har den flinke Mester næppe været; han har sikkert lært sin Kunst i Nordtyskland og er rimeligvis en Indvandrer, der har bosat sig i en af Lolland-Falsters Købstæder, hvor han maa have virket omkring 1550—70. Lollands Kirker er endnu langtfra tilstrækkeligt gennemforskede, og den Mulighed er ingenlunde udelukket, at der kan opdages adskillige andre Prøver paa hans Virksomhed end de her nævnte. At hans Ophold i alt Fald ikke har

været helt kortvarig, er der i det mindste et Vidnesbyrd om, idet hans Arbejder har været kendte og yndede nok til at blive efterlignede. Et Eksempel herpaa er Prædikestolen paa *Femø*, sikkert den ældste i Stiftet (Fig. 5). Den er i sin Grundform

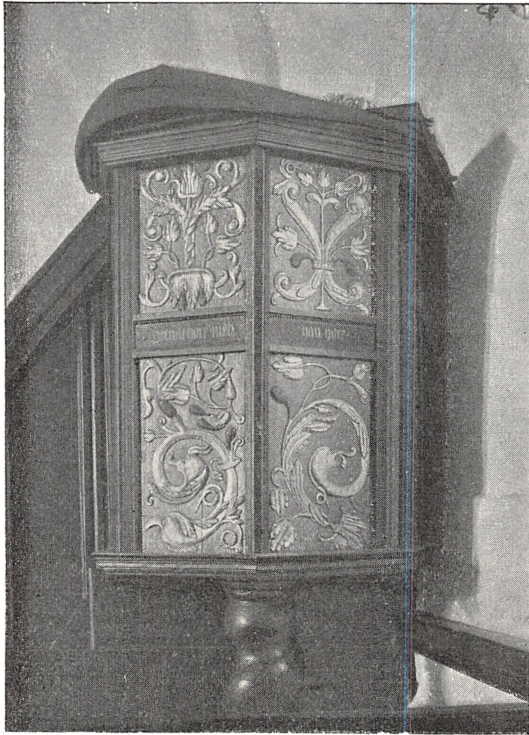

Fig. 5. Prædikestol i Femø Kirke.

og Opbygning endnu middelalderlig-gotisk, vidt forskellig fra den udviklede Renæssancestils arkitektonisk komponerede Prædikestole af den Type, som ellers er almindelig. Men Fyldingernes Snitværk viser Ungrenæssancens Akantusornamenter, og skønt Udførelsen er naiv og ubehjælpelig, kan der dog ikke være Tvivl om, at dens Snedker har kendt Alterbordene i Landet og Vejleby eller tilsvarende Arbejder og har laant sine Ideer derfra; baade det symmetriske og det usymmetriske Ornamentværk røber Elevens eller Efterlignerens Afhængighed.

Endelig kan det nogenlunde sikkert siges, at Mesterens Virksomhed er ophørt ved c. 1575. Lollands Kirkeinventar fra 1580'erne karakteriseres af et andet, ganske produktivt Værksted, der bl. a. har leveret Altertavler til Gloslunde og Græshave (begge 1581), Torslunde og Landet samt Prædikestol til Løjtofte. Mesteren for disse Arbejder, der i øvrigt har deres særlige, kirkehistoriske Interesse, naar ingenlunde Forgængereren i Dygtighed og Smagfuldhed, og først paa Kristian 4's Tid blomstrer den lolland-falsterske Billedskærer-kunst frem i fuldt Flor. I Sammenligning med Jørgen Ringnis' og Hans Werners overdaadige Snitværker er den navnløse Ungrenæssancemesters faa og smaa Arbejder kun beskedne. Men de varslede om den Udvikling, som skulde følge, og disse Ungrenæssancearbejder, der maa tælles mellem Landets bedste Prøver paa sin Tids Stil, har over sig noget af den tidlige Foraarsblomsts fine Ynde.

Note.

¹⁾ Grængeskabet er afbildet i »Nationalmuseets anden Afdeling«. siden 1892, København 1908, S. 29.

Præsterne i Musse Herred og Præsterytterne.

Et Tidsbillede fra det 17. Aarhundrede.

Af *Olaf Carlsen.*

I det 17. Aarhundrede med dets mange og store Krige begyndte man ved Siden af Lejetropperne, der dannede de hvervede Hære, at udvikle Nationalhæren. Sverige under Gustaf Adolf gik som bekendt i Spidsen for denne nye Hærdannelse. I Danmark havde Kristian IV forsøgt sig i samme Retning, men den nationale Del af Hæren havde just ikke udmærket sig i hans Krige.

Under Frederik III tog man hele Forsvarsspørgsmaalet og dermed Hærordningen op til Drøftelse. Rigsmarsken Anders Bille holdt egentlig paa den staaende, hvervede Hær; men han indsaa, at Landets Finanser ikke kunde bære en saadan, og man risikerede, at den Dag, Hæren skulde bruges, var Pengekassen tom, og saa vilde Soldaterne selvfølgelig løbe deres Vej. Det var derfor den nationale Hær, der skulde udvikles, og inden for denne lagde man især Vægten paa Rytteriet¹).

I Begyndelsen af 1650'erne førtes der vidtløftige Forhandlinger om den nye Hærreform, og foruden at man forøgede den gamle Rostjeneste, blev man enig om, at Bønderne i hvert Sogn for Fremtiden skulde stille en fuldt udrustet Rytter, og at man samtidig skulde anmode Præsterne om at paatage sig den samme Forpligtelse.

I de fleste Tilfælde gik Præsterne ind paa denne Ordning; paa Fyn var de dog mindre villige, og det samme var ogsaa Tilfældet paa Lolland-Falster. Det hed sig ganske vist, at Præsterne skulde opfordres, men med den frie Vilje var det kun saa som saa, og Resultatet blev da ogsaa, at »Præste-

hesten« indgik som et fast Led i den nye Hærordning. — Dette var en ikke ringe Bekostning for en Præst, idet en fuldt rustet Rytter ikke kunde skaffes for mindre end ca. 60 Rdl., eller hvad der svarede til 2—3 gode Hestes Værdi²⁾.)

Det Klageraab, som Præsterne i Musse Herred i denne Anledning udstødte, var sikkert ikke uden Berettigelse; det var ingen Guldalder, de levede i; og dog var vel Præsterne paa Lolland-Falster bedre stillet end deres Kolleger i Jylland, der var blevet slemt medtaget af Torstensonsfejdens forrygende Uvejr.

Klager fra Gejstligheden over dens daarlige økonomiske Kaar var nu ikke saa sjældne. I et Brev af den 7. December, 1648 havde Frederik III derfor givet Ordre til, at der skulde anstilles Undersøgelser om dette Forhold, for at man kunde blive fri for det evindelige Plageri, og »hvis det ikke hjælper«, tilføjede han, »bliver vi nødt til at træffe den Anordning, at naar nogen for Fremtiden søger et Præstekald, maa han i Forvejen erklære, om han vil tage til Takke med dets Indkomster«. — Undersøgelserne resulterede i øvrigt i, at de mindre Kald fik deres Indtægter forøget, de højere gejstlige derimod var tilstrækkelig godt aflagte³⁾). Enten var imidlertid den Hjælp, den lavere Præstestand fik, ikke større, end den kunde sætte Præsterne i Stand til at dække det daglige Behov, eller ogsaa var de i den Grad kommet i Vane med at klage, at de ikke kunde lade nogen Anledning hertil gaa ubenyttet hen; thi Klagerne vedblev.

Da Lensmanden paa Aalholm, Friderich Barnewitz, havde givet Sognepræsten i Nysted, Provst for Musse Herred, Magister *Knud Lerche*, Meddelelse om den kgl. Skrivelse om Præsteryttere, indkaldte denne straks sine Præster til Møde i Musse Kirke den 31. Juli 1652 for at forelægge dem denne Kongens »Ønskeseddel«, at enhver Præst — dog saaledes at »de formuende« skulde komme dem til Hjælp, som havde en ringere Indkomst — skulde holde en Hest og Karl »med tilbørlig Gevær« i Beredskab til Fædrelandets Tjeneste i Krigstilfælde⁴⁾).

De forsamlede Præster hørte med stor »Vemodighed«, hvad der krævedes af dem, idet sligt for fattige Præstemænd

var en umulig Ting, da det vilde føre til deres »allerstørste Undertrykkelse og Forarmelse af efterfølgende Aarsager:

1) Fordi at vore Præstekald kan ikke taale og udstaa den Tyngde og Besværing, thi vi har ingen Indkomst til at holde en Hest og Karl. Vi har ikke fri Bønder som Adelen (d. v. s. som Adelen frit kan raade over), der har Stedsmaal (d. e. en Art Indfæstning), Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Herlighed af deres Tjenere.

Vore Decimantes (d. e. Tjendeydere), som vi har, er faa, og mesten fattige Folk. Somme Præster har 30 Decimantes, somme har 40, somme mere og somme mindre, og de formindskes Aar efter Aar, hvoraf er at se, at det er os en umulig Ting at holde en Hest og Karl med sin Behøring udi Fejdestid at bruge.

2). Saa har vi ikke Formue til at holde en Hest og Karl med sit Gevær; thi den største Part af Præsterne er i stor Gæld, Tyngde og Besværing, saa at mangen Præst, naar han ved Døden afgaar, da kan hans Gods ikke række nær til hans Gæld. Mange Præster falder det tungt og besværligt at udlægge den paabudne Skat om Aaret, de maa borge og laane der, hvor de kan faa; som vitterligt er og kan gøres bevisligt, om Behov gøres. Hvoraf kan eragtes, at det er os Præster umuligt at holde Hest og Karl, med hvis Gevær der tilhører.

3) Da staar det ej heller vor Orden og Embede vel an, at vi skulde befatte os med Krigsgevær eller Krigsfolk at udrede og underholde; thi der vilde følge mange Incommoda efter. Præsterne har dog daglig Fortræd nok af deres Tjenere og Bud, som de maa holde; men meget værre vilde det gaa til i Huset, dersom en Præst skulde holde en Hest og Karl i Krigen at bruge.

Det falder os dog tungt og besværligt nok i denne dyre Tid at holde os selv, vor Hustru og Børn med de daglige Arbejdsfolk, som vi endelig maa holde, end sige at vi skulde holde en Hest og Karl end da til, da bliver vi slet forarmede. Mange Præster har maattet give en stor Part af deres Tjeneste-Bud Forlov (d. e. Afsked), fordi de havde ikke Middelt til at holde dem i disse dyre Aaringer. Ja, det meste Part af det lidt Kvæg, de har, maatte de aflægge og slagte, for

Fodringen er saa meget ringe (d. v. s. de kan ikke faa Foder nok).

4) Herforuden har vi fattige Præster her i Hejredet i forrige Fejdestider udstaaet megen Besværing, • udgivet mange store Skatter, baade Pengeskat, Madskat, Hesteskate, Kornskate. Ja, vi har efter vor ringe Formue forstrakt Riget med hvis Penge og Sølv, vi havde; hvorudover Formuen er ringe. Og siden den Tid har vi intet eller saare lidet lagt os til bedste; andre Stænder, som kom Riget da til Hjælp, fik noget igen, mens vi fik intet.«

Til sidst bønfuldt de Lensmanden som deres Patron om, at han vilde formaa Kongen til at befri dem for denne »Be-gæring og Besværing«.

Bønskriftet har fjorten Præsters Underskrift. — Man vil se, at Præsternes Udtalelser ikke i særlig Grad bærer Vidne om, at de har forhandlet en Sag, der var henstillet til deres velvillige Overvejelse; nej, man faar stærkt Indtrykket af, at det er et ligefremt Paabud, som de med Opbydelse af alle tænkelige Grunde maa søge at faa Magthaverne til at ændre, — at de har set rigtigt, er sikkert nok.

Deres Klage hjalp dem da heller ikke, og af et Brev fra Lensmanden Philip Barstorff til Knud Lerche i December 1655 ser vi da ogsaa, at Præsterytterne i Musse Herred er en afgjort Sag, og at Lensmanden er ved at lægge sidste Haand paa Rullefortegnelsen; og dog tør man vel se en lille Virkning af Præsternes Protest i det Kongebrev, der i August 1655 udgik til alle Lensmænd, og som bød, at Præsterne skulde besværes det mindst mulige med at udruste deres Ryttere, idet disse ikke skulde opbydes til Krig uden for Herredet, medmindre det var i »højeste Fornødenhed«⁵); — men det var det jo som oftest.

Snart skulde Hærordningen komme til at staa sin Prøve.

Freden til Brømsebro i 1645 kunde ikke for evigt bestemme Magtforholdet mellem de to nordiske Magter; Hadet mellem de to Nationer var forøget, og Danmark krævede Hævn for sit Nederlag. Allerede i 1652 og 1654 var Krigen ved at bryde ud, og den stærke Forøgelse af Hæren, der fandt Sted i disse Aar, maa selvfølgelig ses i Forbindelse med disse

Krigsplaner. Sidst paa Aaret 1656 var man besluttet paa Krigen, selv om den egentlige Krigserklæring ikke udstedtes før den 1. Juni 1657°).

I Foraaret 1657 begyndte man derfor at mønstre Tropperne, og paa Lolland, hvor Gyldenløve forestod Mønstringen, kasserede han for et godt Ord Sogne- og Præsterytterne, fratog dem Heste, Vaaben og Ridetøj, puttede dem uden videre ind mellem Fodfolket og forlangte nyt Mandskab, hvad der naturligt ikke skete uden Rivninger⁷).

En Del af de lolland-falsterske Ryttere deltog i dette Aars Felttog i Skaane, men hen paa Efteraaret blev de hjemsendt, de fleste i en meget mangelfuld Udrustning, da de havde solgt baade Heste og Vaaben. Den 30. November skrev Lensmanden Philip Barstorff til Knud Lerche og bad ham meddele sine Embedsbrødre, at de indtil videre skulde have deres Ryttere hjem igen, udruste dem paa ny og holde »alling udi god Beredskab, om noget paakom⁸)«. Magister Lerche sammenkaldte omgaaende Herredets Præster til Møde i Musse Kirke Fredagen den 4. December. Her vedtog de — man kan næsten sige selvfølgelig — en harmfuld Protest som Svar paa Lensmandens Skrivelse.

De havde ingen Ryttere eller Rytterheste, de skulde have hjem. De havde i Foraaret efter kgl. Befaling udrustet — og det over Evne — hvad de skulde stille af Ryttere til Rigets Forsvar, og det med alt Tilbehør — lige til »Saddel, Bidsel, Pistoler og Sidegeværer«. De havde afleveret det hele til Lensmanden paa Aalholm og »vilde efter den Dag sig intet mere dermed befatte«, hvad Lensmanden ogsaa havde lovet dem, at de skulde blive fri for. Naar denne nu forlangte, at Præsterne skulde udruste Rytterne paa ny, saa maatte disse gøre Kongens Lensmand Regnskab for, hvor de havde gjort af deres Sager; thi Lensmanden kunde da nok forstaa, at siden Præsterne havde afleveret deres Ryttere, saa var de ikke Præsteryttere længere, men var blevet kgl. Ryttere, og ergo kunde man ikke sende dem »hjem« til Præstegaardene; og sendte man nu Præsterne »Kongens Ryttere« paa Halsen, maatte det jo betragtes som Indkvartering; men sligt kunde Præsterne aldeles ikke finde sig i, »thi det er ikke nogen Tid

hørt, ej heller i forrige Krigstider sket, at Præsterne er med Indkvartering besværet.«

De gode Præster var unægtelig ikke bange for juridiske Spidsfindigheder; — men, slutter de, »ellers vilde vi være villige til at komme vor naadigste Herre og Konge og Fædreland til Hjælp, baade med Korn, Fetaljer og Penge, — saavidt os muligt være kan,« følger de forsigtigt til. Præsternes Offervillighed var saaledes ret begrænset; hvad de tilbød, kunde jo ikke heller være en hel Del, da Præsterne ikke just syntes at være rige paa denne Verdens Gods og Guld. »Indkvarteringen« vilde være den største Byrde, og her mente de at have et Privilegium, noget af det, der var helligst for Dattidens Mennesker, og et Brud paa dette kunde skabe et farligt Præcedens.

Deres Protest hjalp dog ikke; det var allerede kommet til Kongens Kundskab, at Præsterne flere Steder havde vægret sig ved at stille Ryttere paa ny, og den 3. December — Dagen før Præstemødet i Musse Kirke — havde han tilskrevet sine Lensmænd, at de havde at sørge for, at Præsterne efterkom hans Befaling — og det snarest muligt. En Uges Tid efter befalede Lensmanden paa Aalholm da ogsaa Præsterne i Musse Herred, at de skulde lade deres Ryttere møde ved Slottet »paa Fredag førstkommende med deres Heste og Gevær, at da erfares kunde, hvorledes de er udmunterede nu paa ny igen«. Lensmanden stode dog ikke helt paa de genstridige Præster, og han fandt det derfor nødvendigt at tilføje, at han tvivlede ikke om, at jo enhver vilde rette sig efter »Hans Majestæts Kongens naadigste Befaling^o«.«

Der skulde imidlertid blive stillet ganske anderledes store Krav til Præsterne i de følgende Aar, da Svenskekrigen syntes helt at skulle tilintetgøre Landet. Da Præsterne vægrede sig saa stærkt i Efteraaret 1657 ved at bære Krigens Byrder, maa vi huske, at denne endnu ikke var kommen dem saa nær ind paa Livet, som det senere blev Tilfældet, da Karl Gustaf i Vinteren 1658 foretog sin eventyrlige March over de tilfrosne Vande. Endvidere var Provinsfølelsen sikkert ogsaa betydeligt stærkere dengang, end det nu er Tilfældet.

Den 7. August 1658 aabnede Karl Gustaf Krigen paa ny

ved sin Landgang i Korsør; men heller ikke i Begyndelsen af denne anden Afdeling af den berømte Svenskekrig var Præstestanden paa Lolland rede til at yde, hvad der maatte kræves af dem til Fædrelandets Forsvar. Krigen førtes foreløbig kun paa Sjælland, og først i April 1659 kom Svenskerne over til Lolland. I Anledning af denne deres »Modvillighed« maatte Kongen den 17. September 1658 sende dem en alvorlig Formaningsskrivelse:

»Vid at eftersom Vi er kommen i Erfaring, hvorledes en Del af Vore Undersaatter og mest Præsterne i Vore Lande Laaland og Falster ikke skal findes saa villige, som det sig bør, eller Vi vel haver formærket ej at komme Os og deres Fædreland til Hjælp til deres egen og Landets Defension udi disse vanskelige Tider og uformodentlig fjendtlig Indfald, saa ville Vi enhver saavel Gejslig som Verdslig alvorlig have paa mindet og erindre om deres Ed og Pligt imod Os, saa at enhver lader sig finde villig og redebond til at komme Os og deres Fædreland til Hjælp med hvis muligt er, saafremt de nogen Naade hos Os igen i sin Tid ville have og forvente og de modvillige tilbørlig straffe. Hvorefter alle og enhver, som vedkommer, kan vide at rette og for Skade at tage vare¹⁰).«

Havde Præsterne tidligere tilbudt at ville bidrage med Naturalier, saa blev de nu ogsaa taget paa Ordet og maatte til at aflevere store Forraad af Fødemidler, som skulde sendes til den belejrede Hovedstad. Saaledes befaledes det den 15. Oktober 1658, at enhver af dem i Løbet af 10 Dage skulde afgive til Lensmanden paa Aalholm: 6 Tønder Øl af 2 Tønder Malt; endvidere skulde de »skaffe og lade bage« 4 Tønder Kavringbrød, hver Tønde paa 8 Lispund, »og til hver Tønde Brød en Tønde Rug«. Hvad der tidligere havde faaet Præsterne til at reagere saa voldsomt, var kun en Brøkdæl af det, de i denne sidste Krig maatte taale; foruden de omtalte Naturalyer maatte de selvfølgelig med den nye Krig stille nye Ryttere; men denne Gang gik det glattere, da Stemningen under Følelsen af Fædrelandets voksende Fare var ved at slaa om. Kongen var dog endnu ikke sikker paa Stemningen hos

de lollandske Præster, da han den 18. December lod udgaa Befaling til, at Præsterytterne skulde udrustes »med tilhørig Heste og Gevær«; thi — tilføjede han — hvis de anstillede sig vrangvillige — »som dog ikke formodes« — saa havde han givet Ordre til, at der skulde gøres »militarisk Execution¹¹).«

Dette lille Tidsbillede fra disse for Danmark saa bevægede Aar giver et ganske interessant Bidrag til Belysning af den økonomiske Tilstand i »Adelsvældens sidste Dage«¹²); det viser os en Præstestand, der med alle tænkelige Argumenter søger at værges sig til det sidste mod nye Skatter, — hvortil det dog maa bemærkes, at Eksemplet blev givet fra oven; enhver Stand samler sig til Værn om sine økonomiske Interesser; Klassefølelsen er den altbeherskende, og til Fordel for denne bliver Samfundsfølelsen tilsidesat. Men enhver Bevægelse faar sin Modbevægelse, det er Historiens evige op og ned; og det Skyggebillede, der her er tegnet, fik ogsaa sin Lyside.

Da man først fik Øjet op for, saa og forstod, i hvilken Fare og Nød Fædrelandet var stedt, hørte om Kongens og de københavnske Borgeres Kamplyst og Kampmod, da maatte de bedste Mænd blive besjælet af den Offervilje og det Offermod, vi altid møder i Historiens kritiske Øjeblikke som det bedste Tegn paa en Nations Livsvilje og Livsmod, og som ved Eksemplets smittende Magt med forbavsende Hurtighed kan gribe og begejstre et helt Folk. Saaledes ændrede Præsterne i Musse Herred da ogsaa — som tidligere nævnt — deres Syn paa de Ofre, som Fædrelandets Forsvar krævede af dem; og den Mand, der her gav Eksemplet an, var — som det sig burde — den lærde Provst, Magister *Knud Lerche*; og dette er et yderligere interessant Moment ved dette Tidsbillede, idet det bekræfter, hvad en dansk Kirkehistoriker — uden at kende det Tilfælde, der her er omhandlet — har skrevet om Præstestanden under Svenskekrigene 1657—60. »Hvad der end kan siges om den Tids Præster,« skriver han, »saa fortjener de dog den Loy, at det var hos dem, at Troskab mod Konge

og Fædreland først vakte Glimt af Mod og Uforsagthed, dengang Karl Gustafs mageløse Tog over de frosne Bælter lammede det hele danske Folk¹³).«

Hvor ganske anderledes er ikke Tonen paa det Møde, Herredets Præster holdt i Musse Kirke den 21. Oktober 1658, i Modsætning til den tidligere, naar Knud Lerche nu giver sine Følelser Luft i følgende Ord: »Enhver gør sit bedste og godvillig tjener sin Herre og Konge nu i denne Tid, som vi og skyldig og pligtig er, enhver i sin Sted af yderste Formue.« — Saaledes tales der, naar Fædrelandet er i Fare.

Noter.

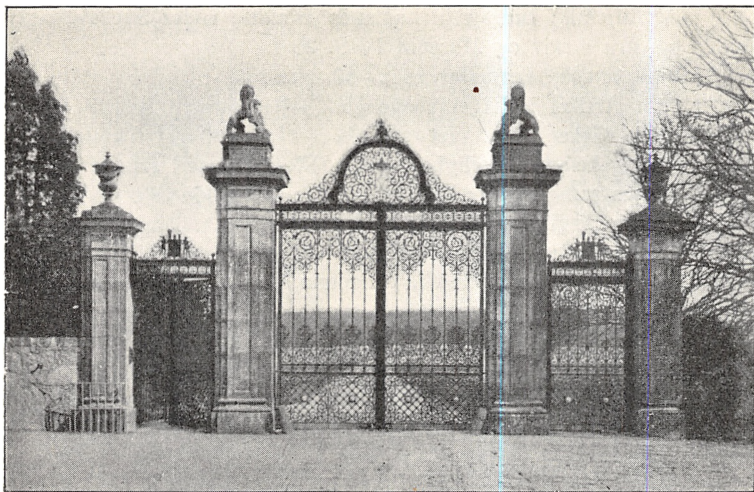
- 1) I. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. S. 183.
 - 2) K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark. I. S. 220.
 - 3) Ludv. N. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I S. 416.
 - 4) Lollandske Kirkesager, udskrevet af en Kopibog fra Lolland, endt ca. 1658. Gl. Kgl. Saml. Fol. Nr. 1130. Denne Kopibog synes at være identisk med: Synodalia, Reskripter m. m. Kirkerne og Gejstlighederne i Danmark vedkommende; fra Fred. II til Fred. III. Kall. Saml. 4to. Nr. 472.
- Dette sidste Haandskrift er benyttet af H. F. Rørdam: Danske Kirkelove III S. 368—72. — Uoverensstemmelserne mellem de to Haandskrifter er ganske uvæsentlige. Jeg har ved Gengivelsen af Præsternes Klage ændret Retskrivningen og Tegnsætningen, men i øvrigt bibeholdt Sprogformen.
- 5) H. F. Rørdam: Danske Kirkelove III S. 385.
 - 6) K. Rockstroh: Indledningen til Krigen 1657. Hist. Tidsskr. VII R. 6. B. S. 378.
 - 7) K. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær I S. 251.
 - 8) Denne og de følgende nævnte Skrivelser findes i de ovfr. i Note 4 anførte Haandskrifter. Aftrykt i Rørdams anf. Skr. III S. 404—06.
 - 9) Rockstroh, anf. Skr. I S. 337 meddeler blot, at Præsterne nægtede at underholde deres Ryttere, ikke om det lykkedes dem at gennemføre deres Vægning.

¹⁰⁾ A. Liljefalk: Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657—60. Fra Arkiv og Museum IV S. 26 f.

¹¹⁾ Smaalandske Tegnelser 1648—60, Nr. 154.

¹²⁾ Min Artikel her i Aarbogen om »Rentemester Henrik Müller og Nysted Kirke« viser det samme, — at det var pengeknappe Tider. — Jeg benytter Lejligheden til en Berigtigelse i samme Artikel. S. 88 anføres som urigtigt, at Kirkens Klokke skulde veje 8072 Pund, »som tidligere angivet«. Der sigtes herved til C. A. Hansens Bog om Nysted. Men i denne Bogs »Rettelser« er Tekstens 8072 Pund ændret til 984, altsaa netop de rette $61\frac{1}{2}$ Lispund.

¹³⁾ Helveg, anf. Skr. I S. 432.

Bandholmporten.

Knuthenborg Park og Haver.

Af Johannes Tholle.

Til Sognet (Hundseby) hører det gamle Herresæde Aasmark (Asamarke) som skal være anlagt allerførst omtrent Aar 1400, og nu kaldes Knuthenborg, og er fra 1714.

Dette er den kortfattede Beretning om Knuthenborgs Historie indtil Aar 1776, som Lolland-Falsters bekendte Topograf *P. Rhode* har givet Eftertiden i sit Værk »Samlinger til de Danske Øers Laalands og Falsters Historie«, den Kilde, hvoraf saa mangen før undertegnede har øst Kundskab og Viden. Og til Beretningen om Knuthenborgs Opstaaen følger en Opregning over, hvilke Gaarde der hører til dets Besiddelse, hvilke den »altid berømmelige Gaards Ejere« vides at have været, og dertil en Beskrivelse af det Element inden for Grevskabet, som det interesserer os mest at vide Besked om, *Knuthenborg Have*.

Ihvorvel Grevskabet Knuthenborgs Park og Have i sin nuværende kolossale Udstrækning og af sin enestaaende

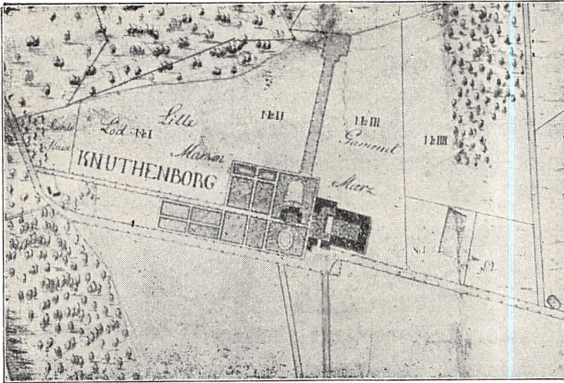
Karakter og Udformning er af forholdsvis ringe Alder, saaledes som det senere skal ses, saa er Grunden til den dejlige Park at finde i den Have, der laa ved det gamle, nu i Ruiner liggende Knuthenborg, som den besøgende vil finde omtrent midt i Parken. Haven kan følges saa langt tilbage som til 1767, altsaa faa Aar før Rhode udsendte sin Topografi og Beskrivelse deraf. Denne førtidige Beskrivelse, der findes i »Den danske Atlas« III, er ganske overensstemmende med Rhode's, hvilket i og for sig var at vente, idet der næppe paa de Aar er foregaaet saadanne store Omvæltninger, som kan afsætte sig Spor i en ændret Karakterisering af Haven.

Det er paa Grev *Eggert Christopher's* Tid, at Rhode gør sin Beskrivelse, og selv om det er uvist, om det er Grev *Eggert*, der har haft Indflydelse paa denne Haves Anlæg og daværende Udseende, kan en Omtale af Grev *Eggert* ikke forbigaaes her. Fjorten Aar gammel arvede han det store Gods, og i næsten 55 Aar, indtil sin Død 1776, havde han Indflydelse paa Godsets Styrelse eller styrede det selv.

Grev *Eggert Knuth* har udøvet en meget livlig Virksomhed der, og sikkert har dette ogsaa givet sig Udslag i en Virksomhed for Haven.

Rhode betegner Haven med smukke Ord, og selv om han i sin Bog ikke forbigaar nogen Smiger af Besidderen, hvem han haaber i sin Godhed vil »meddele os, som ellers maa fryse, af sine store Skove undertiden noget til Nødvendighed«, er Beskrivelsen uden Tvivl korrekt nok. Den begynder: »En dejlig Have er ved Gaarden anlagt, som man kommer udi over en stor Broe over de Gaarden omgivende Graver« og fortsættende fortæller han, at der er »foruden mange Sielenheder at see af Orangerier, Mistbænke, rare Frugttræer etc., igiennem sex lange Alléer falder en yndig Udsigt til Stranden.«

Det synes efter Bogstaven hos Rhode, som om Knuthenborgs 6 Alléer alle har peget mod Havet; men efter Hovedbygningens Beliggenhed at dømme og efterdi den ogsaa i de Tider har været indesluttet af Skove paa de fleste Sider, maa det betragtes som noget af en Umulighed, at seks Alléer,

Matrikelskort fra Beg. af 19. Aarh.1)

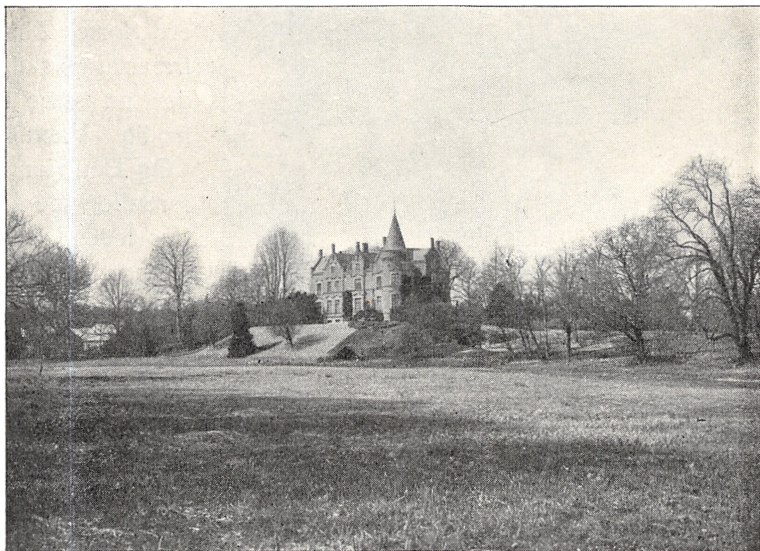
der har Til-
knytning til
Knuthen-
borg Hoved-
bygning, og
som ikke lø-
ber næsten
parallelt, alle
skulde kunne
give Udsigt
over Vandet.
At de skulde
løbe parallelt

alle seks er endvidere ikke i Overensstemmelse med den Skik, der var raadende ved Anlæggelse af Datidens Haver, og undersøger vi derfor Sagen nærmere, viser det sig da ogsaa, at Rhode har valgt en lidet rammende Udtryksmaade i denne sin Beskrivelse. I Værket »Danske Herregaarde ved 1920«, hvor der henvises til et Haandskrift fra sidste Halvdel af det 18. Aarh., berettes der, at Lysthaven var anseelig. Frugt- og Køkkenhaven havde høje Hække, og der var de seks Alleer, hvoraf »en med Prospekt mod det vilde Hav«. Dette er jo noget andet, og det er langt mere sandsynligt, end at de seks alle skulde vende mod Havet. Snarere har Alleerne Par og Par vendt til forskellige Sider, eller de har hver for sig med Hovedbygningen som Udgangspunkt straalet ud mod Omegnen. Netop saadan vises Alleerne og Vejene paa Matrikelskortet over Knuthenborg fra Begyndelsen af 1800-Tallet.

Der er paa dette Matrikelskort ikke seks Alleer, men i hvert Fald kan der kendes fire, og naar der dertil føjes to Veje, der ikke ses at være beplantet, er det muligt, vi her har de seks »Alleer«. Som det ses af dette Kort og en Synsforretning fra 1819, løber de to Alleer parallelt ud fra Hovedbygningen for senere at gaa over i een Vej med anden Retning. Den nordligste af disse Alleer gaar gennem Haven, der er inddelt i rektangulære Felter, og den sydligste Allé, en Kastanieallé, begrænser Haven i Retning Øst—Vest.

En Allé gaar i omtrent direkte modsat Retning; de to Veje, der ikke ses at være Alleer, gaar i sydlig Retning, og sluttelig gaar en bred, stærkt optrukken Allé af Kastanier mod Nord—Nordøst og udvides i sin Afslutning, og det er i denne, at man har haft Udsigten mod »det vilde Hav«. Denne sidste Allé er bunden til Haven og udgaar fra dennes Udkant.

Af Haven giver Matrikelskortet i øvrigt ikke meget Indtryk ud over dens Hovedinddeling; men sammenholder man det med Synsforretningen, faar man dog et nogenlunde godt Indtryk deraf. Den er inddelt i 12 Felter, hvoraf de to synes at være Fiskedamme. Midt for Midtfløjen og Muren, der adskiller Borggaarden fra Haven, findes en Port og der ud for en »Runddel« bevokset med elleve gamle Lindetræer. Det synes desuden, som om der er to »runde« Vandpartier nær Runddelen, hvilket for saa vidt godt kunde stemme med Datidens Smag, nemlig paa Overgangen fra Barokhave til Landskabshave. I øvrigt hviler Havens Historie nu i en Aarrække i det dunkle, hvoraf den først udrives i Aaret 1846, hvorom Gartner ved »Det kgl. danske Haveselskab«, Redaktør *Bentzien*, fortæller i »Dansk Havetidende« for 1862.

Bandholmgaarden.

Det var Kammerherre *Frederik Marcus Knuth*, der paa-begyndte den Omlægning, som fandt Sted gennem de føl-gende henved tyve Aar. Planen til denne Omlægning ud-arbejdede Greven i Forbindelse med sin Gartner, Brodersen.

Magnolia ved Bandholmgaarden.

Den omfattede saavel en Om-lægning som en Udvidelse, og Bentzien fortæller derom, at de ikke frygte-ede at lade hele den ældre Be-stand af Træer falde for Øksen. »Hvor smukt han har vidst at erstatte dem viser de store Beplantninger af ældre og nyere Sorter Zir-træer og Buske, der nu staae i frodig Væxt.«

Og Bentzien fortællervidere, hvorledes Lyst-haven derved kom til at om-fatte et Areal af 28 Td. Land, anlagt efter Da-

tidens Smag i den saakaldte engelske Stil, Landskabsstilen. »Glandspunktet i dette storartede og vel beregnede Anlæg er Vinterhaven, der efter en stor Maalestok er lagt paa Terrainets højeste Punkter og udmærker sig saavel ved en smagfuld Ordning af Træerne som ved et hensigtsmæssigt

Valg af disse. — Af de forskellige Grupper af andre Sorter var det især nogle herlige Ege med meget maleriske Konturer, der fængslede min Opmærksomhed. Om nogle Aar vil denne Lystpark danne en værdig Omgivelse for den anseelige og skønne Hovedbygning, hvormed det var Grev Knuths Hensigt at afløse den gamle uanseelige, og efter nogle Bemærkninger om de ændrede Fremtidsudsigter ved Grevens Død 1856 udtaler han om den nye Ejer det sikre Haab, »at der om nogle Aar vil være fremstaaet paa Knuthenborg et Gartneri, der vil komme til at indtage samme Plads imellem de andre her i Landet som Slottet imellem de danske Herregaarde«.

Gartner Bentziens Haab blev ikke gjort til Skamme, og den nye Ejer, der kun var Barn, da hans Fader døde, overtog Grevskabet i Ulykkesaaret 1864 og

skabte her »et Gartneri«, som ingensteds var set før. Uden at indivi nogen i sine Planer og uden at lade en mulig tilstedeværende Respekt for Traditioner og Aner faa Overhaand, tog Grev Frederik Marcus' Søn, Grev *Eggert Christopher*, fat paa Omdannelse af det fra Fædrene nedarvede Jordegods. Med Erfaringer og Ideer hentet fra mange fremmede Lande, som den unge Greve havde besøgt, skred han

Gammel Egestamme 1911.

til sin Gerning. Med fast og sikker Haand greb han ind, og med en berømt engelsk Landskabsgartner ved Siden, den ældre *Milner*, udformede han Planer til den berømte Knuthenborg Park, der for Samtiden stod som noget taabeligt og uforstaaeligt, men for Eftertiden og vor Tid som den mest storslaaede og typiske Landskabshave, Danmark har ejet. Det er de rigt begavede Mænd, Englænderen *Milner* og Danskeren Grev *Eggert*, der her har præget et helt Landskab, de 1100 Td. Land, og med denne Landskabshave, som vi nu kalder *Knuthenborg Park*, ogsaa sat Præg paa en stor Del af Lolland, ja mere end det.

Da Grev *Eggert* vendte hjem fra sin Rejse Jordan rundt, gav han sig til at indlemme i den fremtidige Park de Arealer, han fandt for godt. Først og fremmest var det Skovene omkring den gamle Have, der skulde indlemmes, men naturligvis ogsaa Agerjorderne derimellem. En Mængde spredte Skove indlemmedes, og som forud under Aarsmarkes Opstaaen en Præstegaard maatte flygte, maatte nu „Freden“ flygte fra en af Skovene, nemlig den gamle Fredskov, og til Erstatning for en Frigivelse af denne maatte Greven forpligtige sig til at opdyrke 1000 Td. Land af Estvad Hede. Efter at Haven var udvidet saaledes, at Arealet overalt gik over i tæt Skov, undtagen paa den Side, hvor Smaalands-havet danner Grænsen, blev det næste Skridt at sikre de nye Havearealer paa behørig Vis, — og fra gammel Tid er Stengærden i Danmark kendt som en særdeles solid, smuk og god Indhegning, til hvilken der ogsaa i England gaves Eksempler. Med Udgangspunkt ved Bandholm Havn i det nordvestlige Hjørne af Arealet opførtes der da en næsten 2 Meter høj Kampestenmur af kløvet Granit omkring hele Arealet, en Indhegning, der blev 7 km lang. Foruden den egentlige Park kom Indhegningen til at indeslutte et Fasaneri og en Dyrehave paa 150 Td. Land og Avlsgaarden paa 336 Td. Land. I Muren indsattes maleriske og kunstfærdigt forarbejdede Smedejernsporte med smukke Portbygninger, og efter deres Beliggenhed benævntes de *Maglemerporten*, *Snapiporten* og *Bandholmporten*, og Alleer førtes op dertil. Den næsten 1 Million Kr. dyre Mur skulde ikke blive

uden Virkninger paa følgende Tids Dispositioner. Knuthenborg har aldrig siden faaet nogen egentlig Hovedbygning.

Sammen med Opførelsen af Muren gik Arbejdet ved Omdannelse af Arealerne godt fremad i de følgende Aar efter Grev Eggert's Overtagelse. Terrainet brugtes som det var med Undtagelse af, at Hunsaaen lagdes i et andet Leje ved Hjælp af Udgravninger, der lagdes i »naturlige« Sling og Sving. Skove blev gennemhugget, og nye Plantninger plantet. Store Skibsladninger af fremmede Planter sejlede til Bandholm Havn, og de bestod af en Rigdom af Naaletræer i de forskelligste Former; desuden plantedes Ælme, Ahorn, vilde Roser, Frugttræer og dertil sjældnere Træer og Buske. Fra Omegnens Skove hentedes yderligere hjemlige Træsarter af smuk og karakteristisk Form, og sammen med alle de fremmede og den gamle Plantevækst kom disse Planter til at danne Hovedbestanddelen af Parkens Vegetation.

Knuthenborg Park i sin nuværende Form stammer fra denne Periode paa 7—8 Aar, hvor Grev Eggert arbejdede sammen med Milner og Gartner Brodersen. Af det gamle var der kun tilbage Partiet ved *Svanesøen*, udviklet af Fiskedammene i den første Knuthenborg Have, og den saakaldte Vinterhave med dens ejendommelige og overmaade smukke Naaletræsplantninger. Hovedtrækkene i Parkens Anlæg, Gangføringen, Bygningernes Placering og Inddelingen maa tilskrives den ældre Milner, men Smaahaverne og alle de bedaarende Enkeltheder, hvoraf Haverne ved Bygningerne bestaar, er Grev Eggert's egne. Den Del af Svanesøpartiet, der ikke hører til den plane Del, og som ikke straks var bleven færdig, stammer fra hans Broders, Grev *Adam Wilhelm Knuth's*, Tid, i hvilken ogsaa Terrainet omkring de nuværende Frugt- og Køkkenhaver blev behandlet. Som det endnu ses, er Jorden her, hvor Beplantning er foretaget, kastet op i Høje, saaledes som Tidens Smag krævede det. Ideen hertil stammer fra *Milner* den yngre, der efter Faderen i nogen Tid havde Indflydelse paa Parkens Udvikling.

Uden at nogen Hovedbygning — som nævnt — nogen Sinde er bleven opført til Afløsning af den gamle, der endnu

ligger som Ruin midt paa Arealet, er der i Aarene efter 1864 opført flere smukke Bygninger. Bandholmgaarden (Enkesædet) blev færdig 1866, Jægergaarden 1867, Godsforvalterboligen 1868. Bandholmporten er fra 1867 og Maglemerporten fra 1868.

Blomstrende Rhododendron.

Ved disse Bygninger er der Haver, og naturligvis er disse i nogen Grad undergaaet Forandring i Tidens Løb. Det samme kan for saa vidt siges om Parken, som den med sin Trævækst og øvrige Vegetation er i stadig Udvikling. Ogsaa som Følge af Menneskenes Indgriben har den dog undergaaet Forandringer, hvortil i første Række kommer dette, at der er plantet en Mængde Rhododendron (Alperoser) i Partier rundt i Parken. De senere Grever har alle været interesseret i Parken, og den nylig afdøde Grev *Knuth* var det ikke mindst. Med den kundskabsrige og meget forstaaende Overgartner *Jens K. Jørgensen* ved

sin Side har Greven i dette Aarhundredes første tyve Aar stadig væk bygget videre paa det fra Grev Eggert nedarvede Kunstværk, som Parken og Haverne er, og der er ikke sparet i nogen Retning paa Vedligeholdelse af udstrakte Arealer og paa Uddybelse af Skønhedsværdierne deri.

Blomstrende Rhododendron.

En Vandring gennem Knuthenborg Park og et Besøg i de intime Haver ved Bygningerne er som en Vandring gennem de »fagre Riger«. Allerede før man naar Parkens Grænse, men har vandret frem ad den snorlige Allé af store Korkælme, er Stemningen anslaaet og Indtrykket af noget storslaaet rykket nær. Træder man inden for den pragtfulde og pompøse Portbygning, Maglemerporten, og den skærmende høje Mur, saa ligger straks Herligheden for ens Blik: Egeskoven, der er vokset op af de grønne Sletter, og ind under hvilke Rhododendrongrupper breder deres grønne Kupler eller i Forsommerens herlige Tid straalere og lyser

med deres store Blomsterkalke. Følger man de bugtede Veje mellem knudrede Ege og Rhododendronkrat ud mod Sletten, breder den sig velbehageligt ud for Øjet, og dvælende finder det Ro derved. Der driver Kreaturerne omkring og Fuglesangen forlyster. En Vandring gennem Knuthenborg Park er en lang, men skøn Vandring. Til højre finder man Vej til de skyggefulde Frugthaver og de sollyse Urtearealer, der ligger skjult bag Hække, Hegn og Plantninger. Her er ogsaa de mægtige Stauderabatter, og her omkring kupler Jordformationerne sig op efter Milner's Metode. Eller man passerer paa Højen, hvortil Trapper fører op, Ruinen af det Knuthenborg, som var, og man finder ind til Svanesøen og til Vinterhaven, hvor de stedsegrønne Planter er saa aldeles bedaarende skønne og betagende. Op ad Sneglehøjen arbejder man sig og videre ud langs Hunsaaen, forbi de fire Stenkugler, den smukke Pyramidepoppel, der engang stod i Skellet for Park og Marker, — videre mod Bandholmporten og Enkesædet (Bandholmgaarden). Her ligger den smukke Have med den berømte Løvgang, hvor Liljer blomstrer ved Foden, og Rosenhaven, Stenmuren, Stauderabatterne og alle Herlighederne, rigtig en Have for en Blomsterven. Og videre gaar det til Haverne ved Jægergaarden og Godsforvalterboligen, tilbage til Sletten, hvor Kvæget har fundet Hvile under Egene, og de vilde Roser staar i Flor ud imod det sommerlig stille Hav, der synes aldrig at have kunnet svare til sin Betegnelse »det vilde Hav«.

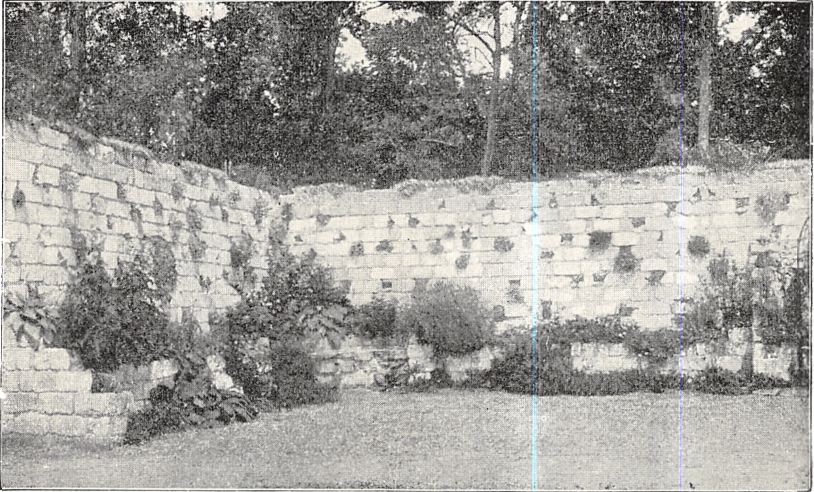
Knuthenborg Park og Haver er ved Midsommer en bedaarende dejlig Plet. Skøn maa den ogsaa være, naar Efteraaret har farvet Løvet paa Egekronerne med sin Bronze og Birkene drysser deres Bladguld omkring. Yndig, naar Sneen ligger over Sletterne, naar »Vandfaldet« ved Broen er frosset til Is, og naar alle de stedsegrønne Træer og Buske bærer paa deres Søversmyk, og næsten som et Eventyr maa det dog være at vandre i denne Park, — naar alting vaagner af Dvalen, — naar Aaen begynder at gaa og Vandfaldet at risle, — naar Birkene sitrer i deres vaarfine Løv, — naar Egen endelig vover Springet, — naar Slaaenkrattene bliver til hvidende Blomsterpuder, og saa, — naar

Gamle Ege overvoksede med Vedbend 1911.

Sommeren atter gaar ind, Roserne blomstrer i Hegn og i Haver og Alperosernes Myriader lyser op under de rynkede Stammer.

Ingen andre Steder er Træerne, det være sig de stedsegrønne og de løvfældende, vokset til en saadan

Kridtstensmuren ved Bandholmgaarden 1909.

Frodighed og til en saadan Skønhed som paa Knuthenborg. Jord og Klima har her hjulpet Kunstnerne blandt Menneskene til at skabe denne Parkskønhed, og selv hos de gamle Træer er Vitaliteten, Livskraften, stor. Knuthenborg Park kunde sorgfrit leve videre i umindelige Tider, — om ikke der var noget der hed, at Danmark er »et lidet fattigt Land«. Om ikke der var noget, der hed truende Fare fra Lovgivningen om Fædrelandets Jord, da var Knuthenborg Park og Haver endnu i uberegnelige Aar-tier, ja maaske Aarhundreder, en Perle, et Stykke Danmark, hvor Skønheden var potenseret, og hvor den vederlagsfrit tilbødes enhver, som vilde nyde den.

Men det *er* jo ikke saadan. Lovene er skabt. Økonomi, der før var sat i Baggrunden for Skønheden, maa nu rykke frem i første Række og indskrænke Antallet af menneskelige Redskaber, der holder Parken og Haverne smukke.

Økonomien har taget Græsarealer i Besiddelse og gjort Græsplæner til Roemarken. Sidste Vinter har desuden mejet smukke Træer og Buske ned med sin isnende kolde Le, og Roserne er blomstret til Døde. Skal det atter blive Vaar? Forstaar mon ikke vor Tid, eller en kommende Tid i det

Gamle Takstræer

mindste, at Mennesket lever ikke af Brød alene, men at Skønheden i Livet er af uberegnelig Værd? Forstaar mon ikke en kommende Tid, at vore Herregaardshaver sammen med Slottene hører til Nationens skønneste Skatte?

Maatte det gaa op for Slægten, før det er for sent, — og maatte den forstaa, at af vore Herregaardshaver og Herregaardsparker er Knuthenborg den, der giver os det største og det skønneste Parklandskab i Kongeriget Danmark.

Knuthenborg Park er intet mindre end Danmarks ideelle Nationalpark.

Note.

¹⁾ Velvillig udlaant fra »Danske Herregaarde 1921« (V. Koppels Forlag).

Fortidens Arbejdsmaader og Arbejdsredskaber paa Nordfalster.

V. Forskellige Arbejder.

Af Jens C. J. Stub.

1. Skære Hakkelse.

I vore Dage er der mange Steder, hvor man ikke mere bruger at skære Hakkelse til Hestene; men der, hvor man bruger det endnu, skærer man den ved Hjælp af en Hakkelsemaskine. Den Indretning, som kaldtes en *Skærekiste*, er der

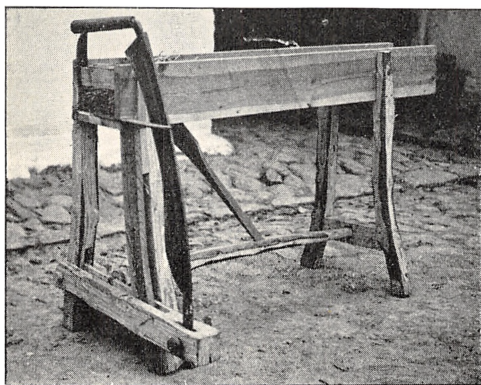

Fig. 1. (Fotogr. af Sv. Fich.)

kun faa, som kender i vore Dage, og selv om de har set et saadant Apparat, som endnu kan findes hos en eller anden Parcellist, saa er det kun ældre Folk, som forstaar at bruge det, og det er kun faa Hakkelsekister, der nu er tilbage.

Hakkelsekisten var en langagtig Kasse i Lighed med Kassen paa en Hakkelsemaskine; den stod paa fire Ben. De to bageste Ben var forbundne med et Tværstykke, og i dette sad en Stang løst, som med den anden Ende var fastgjort til det Stykke Træ, hvori Kniven sad (se Figur 1). Fra denne Stang gik et Stykke Træ skraat op i Kisten, saaledes at naar Kniven blev løftet, kunde dette Træ, der i den øverste Ende havde omtrent samme Bredde som Kisten, hjælpe til at skyde Halmen fremad. Tillige var der paa denne Stang et Bræt,

som gik ud til den Side, hvor den, som skar Hakkelse, stod; paa Brættet satte han den ene Fod og traadte til med, for at give Kniven Fart nedad. Dette

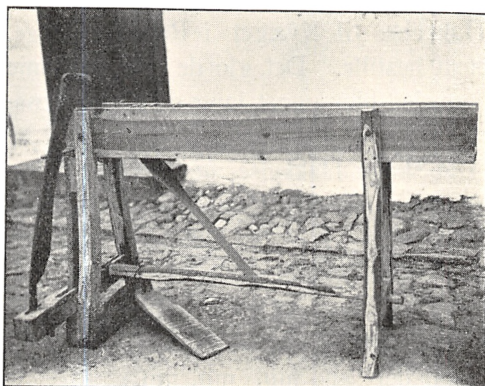

Fig. 2. (Fotogr. af Sv. Fich.)

Bræt kaldes et *Trulad* (Traadlad). Fra Kistens ene Ben var et Bræt fastgjort med en Nagle. Dette Bræt var noget længere end Tværstykket imellem de forreste Ben, og heri var Kniven fast-

gjort ogsaa med en Nagle. En Skærekniv var omtrent dobbelt saa bred som en almindelig Le og var nittet fast til en Ryg, der foroven bøjede ud over Kniven og var forsynet med et Haandtag. Inde i Kisten var ved hver Side fastgjort et Stykke Baandjern, ca. 75 cm langt, som naaede hen, ca. 4 cm fra Kniven og var forbundet med et Stykke Rundjern, hvorpaa sad en Rulle, som dels skulde holde lidt sammen paa Halmen, dels møde for den Haand, hvormed man holdt ned paa denne og skød den fremad. Hakkelsekisten var ogsaa forsynet med et Stykke Vinkeljern, der sad indvendig i Kisten og med den ene Kant naaede ud tillige med Kistens Kant, ud til Kniven. Dette Jern kaldtes Mulejernet, og ved den Side, hvor Kniven var, ragede det noget ud over Kisten, saaledes at man ikke kunde komme til at hugge Kniven i Kistens Side.

Den, som skar Hakkelse, stod ved højre Side paa Skærekisten, med det venstre Ben paa Traadladet, og med den venstre Haand skød han efter paa Halmen, mens han med den højre førte Kniven.

Der skulde nogen Øvelse til at skære Hakkelse med en Skærekiste. Der skulde Øvelse til at føre Kniven saaledes, at den kunde skære, og til at føre Halmen frem saaledes, at

Hakkelsen fik ens og passende Længde; og der skulde passes paa ikke at faa venstre Haand saa langt frem med Halmen, at man skar Fingrene af. Denne Øvelse fik man ved som Dreng at skære Hakkelse til Kvæget i Regnvejrdsage, naar der ikke var andet at bestille. Det gjorde ikke saa nøje med Kohakkelsen, selv om den blev noget lang og noget uensartet afskaaret.

Den, som var øvet i at skære Hakkelse, førte Kniven i en bestemt Rytme; der var ikke lige langt imellem hvert Snit, men Snittene kom saaledes: 1 — 1 — 1 2 3. Man har en Børnevisse, der efterligner denne Rytme saaledes:

1 — 1 — 1 2 3

»Skær Havre, skær Havre, snit, snit, snit;

Ho'det — Ho'det er mit, mit, mit.«

At skære Hakkelse var Karlens Morgenarbejde, og det tog nogen Tid at skære Hakkelse til en 6—8 Heste. Derfor maatte man tidlig op, i Reglen før Kl. 5 om Morgenen, saa man kunde blive færdig og komme hen paa Loen for at tærsk.

Der er blevet sagt om den Tids Karle, at de ikke havde Lyst til at drive Husflid om Aftenen, men heller vilde ligge og strække Benene; de var dvaske, sagdes der om dem. Men mon man ikke gjorde dem Uret? Naar de havde arbejdet haardt fra Kl. 4—5 om Morgenen — for hverken at skære Hakkelse eller tærsk med Plejel var let Arbejde — og saa havde staaet paa Loen i 10—11 Timer, var det egentlig da saa underligt, at de ikke følte sig oplagte til at øve Husflid om Aftenen?

Alligevel var de ikke fremmede for Husflid, men den blev drevet om Dagen paa de Dage, det traf sig, at der ikke var andet at bestille.

2. Husflid.

Den Husflid, som man befattede sig med for et halvt Hundrede Aar siden, blev ikke øvet om Aftenen; men derfor er det alligevel noget af en Misforstaaelse, naar det menes, at Husfliden var ukendt. Paa de saakaldte Halvhelligdage, f. Eks. Dagene i Juletiden indtil Helligtrekonger og Fastelavns Uge, og paa Regnvejrdsage i Sommertiden, saa var man ikke helt ledig. De fleste Steder var der et Huggehus

med forskelligt Værktøj. Det var ikke alle Steder, der var Høvlebænk, men der var da altid en Skærebænk, og der var mange, som kunde udføre pænt Træarbejde ved Hjælp af Økse og Baandkniv. Det meste af, hvad der skulde bruges, lavede man selv. Man snoede f. Eks. selv det Reb, man brugte. Det blev snoet af Skutteblaar, og de Haar, man om Efteraaret skar af Kohalerne, blev blandet imellem, for at Kreaturerne ikke skulde tygge paa Tøjret. Det Apparat, man brugte ved Snoningen af Rebet, var en ganske simpel Trækrog, hugget af en Gren. Efterhaanden som man snoede, blev det vundet paa Krogen, og naar der ikke kunde være mere paa den, saa rullede man det af og traadte paa det med den ene Fod. Nu køber man sine Grimer og Ledinger, men dengang lavede man selv Klappegrimerne og Ledingerne. Ogsaa Seletøjet reparerede man selv. Man brugte da ikke en Klemme, som Sadelmagerne bruger den, men den Klemme, man benyttede, kunde skrues sammen med en Træskrue, saa man ikke behøvede at holde paa den ved at kaste det ene Ben over den, saaledes som Sadelmagerne gør. Det meste Vogn-tøj lavede man ogsaa selv, hvad Trætøjet angik, med Undtagelse af Hjulene og de mere vanskelige Dele; men man tilhuggede Hjulfælgene. Sætte Baand om et Kar gjorde man ogsaa hjemme. Jernbaand kendte man ikke. Baandene blev huggede i Rødpilene og tildannede paa Skærebænken med en Baandkniv.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede, efter Statsbankerotten, lærte man at spare paa Pengene, og denne Sparsommelighed holdt sig helt hen til 70-erne. Da begyndte der at komme gode Tider, og dette havde til Følge, at der ogsaa kom andre Forhold; men ældre Folk var saa tilvante med at se paa Pengene med den samme Nøjsomhed, som de var vant til fra deres Ungdom. Havde de tabt en Knappenaal, kunde de lede efter den næsten i Timevis; det var ikke gaaet op for dem, at det ikke kunde betale sig at spille en halv eller en hel Time af Arbejdstiden for en Naals Skyld.

3. Tækkearbejdet.

Skønt man endnu tækker med Straa, saa tækker man dog

ingen Steder paa den Maade nu som for et halvt Hundrede Aar siden. Nu binder man Halmen paa med Staaltraad; men i forrige Tider brugte man Tækkækæppe og Vidier til at binde Taget fast med. Til Tækkækæppe brugte man Hassel, Poppel eller Pil, og Vidierne var Aarskuddene af Rødpilen. Kæppene blev spidset i den tykke Ende og Vidierne blev ogsaa spiddede, og derefter blev de sat i en Visk Halm, som var bundet sammen med en Vidie. En saadan Visk kaldtes for en Høg (Høj). Der kunde stikkes en Snes Vidier i Høgen, og man havde i Reglen to saadanne, og naar den ene var tømt, kastede Tækkemanden den ned, og den anden blev kastet op til ham.

Tækkematerialet var dengang som nu Langhalm af Rug eller Hvede. Naar man fodrede Kreaturer, brugte man Ordene Halm og Foder i Flæng, skønt Foder brugtes nærmest om Smaahalmen; men naar man passede Tækkemand op, gik det ikke altid an at kalde Tækkehalmen for Foder. Den Tækkemand, som jeg i min grønne Ungdom var sat til at passe op, holdt meget nøje over, at man sagde Halm og ikke Foder. Det vidste man; men det skulde altid prøves. »Skal du have mere Foder?« — »Det er ikke Foder, det er Halm«, var Svaret. Næste Gang, man prøvede at spørge, om han skulde have mere Foder, fik man den Besked: »Hvis du siger Foder een Gang til, gaar jeg ned af Taget og tækker ikke mere; jeg tækker ikke med Foder«. — Saa maatte man holde op med de Narrestreger.

Samme Tækkemand var en ældre, skikkelig Mand, men i flere Retninger en Original. Om Vinteren tærskede han Skolelærerens Korn, og han kendte alle Skolebørnene ved Navn, men ikke alene det; han kunde ogsaa huske deres Fødselsaar. Han kunde huske hele Balles Lærebog udenad. Saa snart man spurgte ham om Kapitel, Hovedstykke, Skriftsted eller Anmærkning, saa kunde han fremsige Stykket fejlfrit. Selv de to store Anmærkninger i Slutningen af ottende Kapitel, som var alle Skolebørnenes Skræk, gik han ikke af Vejen for.

Man kunde fristes til at sige, at det at lære Balles Lærebog paa Ramse var et af Fortidens Arbejder, et Arbejde, som man heldigvis nu er fri for.

Lolland-Falster siden Istiden.

Af Knud Jessen.

Lolland-Falster har ligesom den øvrige Del af Danmark, ja ligesom hele Nordeuropa og store Dele af Mellem- og Østeuropa, været dækket af mægtig Indlandsis, der kommende fra Skandinaviens Bjerge skød sig frem over det foran liggende Lavland. Mangfoldige Undersøgelser har godtgjort, at Nordvesteuropa har været isdækket i alt 3—4 Gange, hver Gang i noget forskellig Udstrækning, og at der mellem disse Istider indtraadte de saakaldte Mellemistider, hvis Klima fra at være arktisk blev noget varmere end Nutidens Klima i de samme Egne for saa henimod den følgende Istid atter at antage et arktisk Præg. Fra Lolland-Falster kender vi dog ingen sikre Spor hverken af Mellemistidernes eller de ældre Istidernes Aflejringer. Den sidste Gang Indlandsisen gik frem over disse Egne, har den rimeligvis fjernet alle saadanne Dannelser, og Aflejringerne fra den sidste Istid — navnlig Moræneler — hviler direkte paa Skrivekridt eller, som ved Gedser og i Sydvestlolland, paa gammelertiære Aflejringer. Paa liggende Maade forholder det sig næsten overalt i Østdanmark. Det er her den sidste Istid, der har formet Overfladen og i Hovedsagen givet den det Relief, som vi kender fra Nutiden. Ligesom der er Forskel paa de forskellige Egenes landskabelige Karakter, saaledes er der ogsaa en tilsvarende Forskel paa deres geologiske Historie; men vort Kendskab til Enkelthederne i Afsmeltningen af det sidste Isdække paa Lolland-Falster, under hvilket disse Øers i øvrigt lidet markerede Overflade udformedes, er kun meget ringe.

Det, der særlig skal omtales i denne Artikel, er Lolland-Falsters Niveauforhold og Plante- og Dyreverdenens samt Klimaets Historie siden Istiden. I flere Henseender indtager det sydlige Danmark en Særstilling netop paa disse Omraader i Forhold til det øvrige Land.

Plante- og Dyreverdenens samt Klimaets Historie.

Den sen-glaciale Periode.

Den Vegetation, der tog Danmark i Besiddelse, efterhaanden som den tilbageviggende Isrand lagde det blot, var helt forskellig fra Nutidens. Vi kender den fra et stort Antal Findesteder i Danmark; ogsaa fra Lolland-Falster er Rester af den paavist, nemlig ved *Vilhelmshøj* nær Søllested, ved *Grænge Teglværk* paa Lolland, i Bunden af *Horreby Lyng*, samt i en Mose ved *Sørup* pr. Eskildstrup paa Falster. Hvor disse to Moser nu ligger, var der dengang Søer, og de nu ganske flade Lermarker ved Vilhelmshøj fremviste rimeligvis flere Smaadamme. Paa Bunden af disse Vandsamlinger afsattes der fint Ler (stenfrit Blaaler), der skylledes ud fra Bredderne, og i dette Ler aflejredes der Rester af Datidens Plantevækst. Det er til Dels Frugter m. m. af en ret fattig Vandvegetation, væsentlig bestaaende af Arter, der endnu findes her i Landet saavel som i hele Nordeuropa o. s. v., men desuden findes ogsaa Blade og Frugter af Landvegetationen, og det er den, der frembyder størst Interesse. I Lerlagene paa de nævnte Steder paavistes saaledes Polarpil, Rypelyng (*Dryas*) og Dværgbirk, altsaa Plantearter, der nu ikke lever i Danmark, men som har deres Hovedudbredelsesomraade i højnordiske Egne eller paa høje Bjærg (Alperne, de skandinaviske Fjælde). Fra andre Egne af Danmark kender man andre arktiske Arter foruden disse i Blaaleret i Bunden af Moserne, og da der ikke findes Rester af Skovtræer sammen med de arktiske Arter i disse Lerlag, maa man slutte, at Danmarks Plantedække dengang var omtrent som en nutidig højnordisk Tundra, saaledes som den kendes fra Egnene Norden for Skovgrænsen i Europa og Asien. De klimatiske Forhold maa da i væsentlige Henseender have været som nu i hine nordlige Egne; Sommeren har været kold. Derpaa tyder ogsaa de fra disse Lerlag stammende Snegle, Muslinger og Insektrester; navnlig paa Grundlag af disse Dyrearters Udbredelsesforhold i Nutiden har man ment at kunne regne med en Middel-Julitemperatur paa 8—10° C i den Periode, da disse Lerlag afsattes.

Den Periode, der strakte sig fra det Tidspunkt, da Isran-

den begyndte at vige tilbage for sidste Gang, og indtil Skoven endelig holdt sit Indtog i Danmark, benævnes den *senglaciale Tid*. Denne kan inddeles yderligere. Rundt omkring i Danmark, Bornholm medregnet, i Vestskaane og mod Syd til Kielerkanalen finder man nemlig ofte følgende Profil gennem den sen-glaciale Tids Ferskvandsaflejringer:

Blaaler (Øvre Dryasler)

Dynd (Gytje)

Blaaler (Nedre Dryasler)

I de to Lerlag finder man Resterne af den højnordiske Vegetation, medens det mellemliggende Gytjelag maa være dannet under et mildere Klima; thi Dunet Birk og andre mere varmekrævende Plantearter var da fremherskende, medens de arktiske Arter enten mangler eller er sjældne i dette Lag. De Snegle- og Muslingearter, der findes i dette Gytjelag, gør det sandsynligt, at Julitemperaturen da naaede op over 12° C. Ved Vilhelmshøj og i Bundlagene i Horreby Lyng fandtes dette Profil ret godt udviklet; desuden kendes det f. Eks. fra Tøvelde og nogle Moser i Klinteskoven paa Møen for at nævne nogle nærliggende Lokalteter. I de sen-glaciale Lag findes jævnlig afkastede Takker af Rensdyr (f. Eks. i Grænge), medens man en enkelt Gang har paavist Elsdyr, Polarulv og Snehare samt et Fingerled af Fjældrype i Lag fra denne Tid paa Sjælland og i Jylland. I det sen-glaciale Gytjelag i Moser paa Sjælland har man ogsaa fundet Spor af Bæver (gnavede Stokke), samt en Knogle af Bjørn. Alle disse Dyr har formodentlig ogsaa levet paa Lolland-Falster i hin Tid.

Postglacialsiden eller Skovtiden.

Om Overgangen fra den sen-glaciale Tids Vegetation til Vegetationen i den efterfølgende Tid, *Skovtiden* eller *Postglacialsiden*, giver et Fund ved *Taaderup* paa Falster god Oplysning. Her blev der i 1919 udgravet et næsten fuldstændigt Skelet af Elsdyr, der laa i Sødynd nær Bunden af en Mose. I det i Mosen dybest liggende Lag, der blev undersøgt (2 m under Overfladen), fandtes enkelte Rester af Rype-lyng (Dryas) og Dværgbirk; men samtidig indeholdt allerede dette og det nærmest overliggende Lag rigelige Rester af

mange Plantearter, der viste, at Sommeren dengang var omtrent lige saa varm som i Nutiden. Naar der alligevel endnu levede nogle af de arktiske Arter her, maa disse opfattes som saakaldte Relikter, Overlevere fra Senglacialtiden. Det kendes ogsaa fra andre Egne af Landet, at Bagtroppen af den mod Nord tilbagevigende senglaciale Flora er bleven hængende og har klaret sig paa særlig egnede Steder. Profilet fra Taastrup viser i Forbindelse med lignende Fund andre Steder, at Klimaet hurtigt blev mildere efter den senglaciale Tid.

Fyrretiden.

Den første Skovvegetation i Østdanmark bestod af Birk, Asp og Fyr. Denne sidste blev hurtig det almindeligste Træ, saa Perioden benævnes *Fyrretiden*. Hasselen vandrede tidlig ind og blev mange Steder saa almindelig, at man maa tænke sig den dannende virkelige Hasselkrat med spredt Fyr og Birk.

Danmarks *ældste Stenalder* falder i Slutningen af Fyrretiden. Der kendes flere store Bopladser fra denne vor ældste Kultur; de ligger alle paa Sjælland, nemlig i Mullerup Maglemose N. f. Slagelse, i Holmegaards Mose N. f. Næstved og i Sværdborg Mose N. f. Vordingborg; men desuden kendes ogsaa flere mindre Bopladser, hvoraf en er fremdraget i *Skotte-marke* Mose paa Lolland. Spredte Fund af enkelte Redskaber fra den ældste Stenalder er ikke ualmindelige og foreligger ogsaa navnlig fra Østdanmark. Takket være Fundene af disse gamle Bopladser, der alle er bleven fremdragne i Løbet af den sidste Snes Aar, har vi faaet et solidt Kendskab ogsaa til visse Sider af Landets Naturforhold i hine fjerne Tider. Dette skyldes ikke mindst, at Bopladserne laa paa lave Øer eller Næs i fordums Søer, hvis Tørve- og Dyndlag senere voksede op over Kulturlagene, der derved er bleven beskyttede paa den bedste Maade, medens Tørvelagene tillige gemmer Rester af Planteverdenen i Sø og Skov fra Tiden før, medens og efter, Kulturlagene aflejredes.

Til Undersøgelse af, hvorledes Skovens Sammensætning har været i de forskellige Tider, benytter man sig især af det Forhold, at Trærnes Støvkorn, der Aar efter Aar er bleven blæst ud i Sø og Mose, opbevares i Mosernes Lag. Man op-

tæller saa Antallet af Støvkorn af de forskellige Træarter i Prøver fra Mosens forskellige Lag og faar derved et talmæssigt Udtryk for Udfaldet af den Konkurrencekamp, som Skovtræerne har ført med hverandre om Herredømmet i Skoven.

I Dyndet tæt under disse Kulturlag fra vor ældste Stenalder har af Skovtræer kun Fyr, Birk, Asp og Hassel efterladt sig Levninger. Medens Kulturlagene aflejredes, indvandrede Egeskovens Arter, Ælm, Lind og Eg samt Rød-Æl, og disse naede snart en saadan Udbredelse paa Fyrrens Bekostning, at den saakaldte Egeperiode eller Egeblandingsskovens Tid kan siges at begynde kort efter, at den ældste Stenalderes Kulturlag var aflejrede.

De Bopladser, som vi kender fra vor ældste Stenalder, laa alle saa lavt, at de maa have været ubeboelige om Vinteren, naar Vandet stod højt i Sø og Mose. Det er Sommerens Lejrpladser, som vi kender fra hin Tid. Folket paa disse Bopladser, Mullerupfolket, som det ofte kaldes efter den først kendte Boplads, var Jægere og Fiskere. Knoglerne af de fældede Dyr genfindes i Mængde i Kulturlagene; de stammer først og fremmest fra Kronhjort, Raadyr, Urokse, Elsdyr og Vildsvin, men desuden er der fundet spredte Knogler af en lang Række Dyr, af hvilke de interessanteste skal nævnes her: Bjørn, Ulv, Vildkat, Ræv, Bæver, Sumpskildpadde, Sortspætte, Tjur, Trane, Graagaas, Ænder, Knopsvane, Rørdrum, Fiskeørn, Havørn, Glente; af disse er de færreste nu hjemmehørende i Danmark. En enkelt Gang fandtes ogsaa Hare, men dette Dyr blev først almindeligt i Danmark langt senere, da Agerdyrkingen havde gjort lyst i Skovene. Mullerupkulturen kendes som nævnt i Danmark navnlig i den østlige Del, hvortil den synes at have bredt sig fra beslægtede Kulturformer i Egnene omkring Østersøens sydlige Del, og den har i det hele en baltisk Udbredelse. De vigtigste Redskaber var Benharpuner i forskellige Former, Økser dannet af Hjortetak og med indsat Flinteskærpe. Ben og Hjortetak spiller i det hele en saa stor Rolle i alle disse Fund, at man har givet Kulturperioden Navnet Benalderen. Flintteknikken var langt mindre udviklet end i de senere Afsnit af Stenalderen; man kendte ikke til at danne

Lerkar; Hunden var det eneste Husdyr. Efter et Skøn, der hviler paa de nyeste Undersøgelser, falder Mulleruptiden omkring 6000 Aar f. Chr.

De geografiske Forhold, der raadede i Østersødalen i denne tidlige Del af den postglaciale Tid, vil blive omtalt senere. Her skal blot nævnes, at de frembød de bedste Betingelser for Planternes, Dyrenes og Menneskenes Indvandring til Danmark fra Nordtyskland, og en væsentlig Del af denne Indvandring maa være foregaaet over Lolland-Falster. Alle vore større, vilde Landpattedyr samt langt de fleste af vore Blomsterplanter vides eller kan med Sikkerhed formodes at være indvandrede Syd fra i Fyrreperioden. Dertil bidrog ogsaa væsentligt, at Klimaet var særdeles gunstigt. Baade her i Landet og f. Eks. i Sydsverige har det vist sig, at der tidlig i den postglaciale Tid indtraadte en meget betydelig Bedring af Klimaet, der hurtig blev mildere, og i den ældste Stenalders Tid har Sommeren været mindst lige saa varm som i Nutiden. Dette fremgaar bl. a. deraf, at visse Arter, f. Eks. Sumpskildpadde, dengang var udbredt i Østdanmark og Sydsverige, medens Nordgrænsen for disse Arters Udbredelse nu ligger i Tyskland. Andre Forhold tyder paa, at Fyrreperiodens Somre har været *udtørrende*. Vandstanden i Smaasøerne stod da ofte lavere end i den efterfølgende Tid (paavist f. Eks. i Moser paa Høje Møen, Oustrup Mose paa Falster), og Kilderne førte mindre Vand, saaledes at Dannelsen af Kildekalk, hvor en saadan foregik, ofte blev afbrudt for først at blive genoptaget i Egeperioden (f. Eks. Lørup paa Fyn). Baade fra Danmark, Sverige og Norge foreligger der talrige Eksempler paa dette. Naar det saa paa Grundlag af nye svenske Undersøgelser er blevet fremhævet, at visse Plantearter, der nu navnlig trives i Vesteuropa, dengang var hyppigere i Sverige end i Nutiden, kan man maaske antage, at Klimaet i hin Tid, den ældste postglaciale Tid, har været som et Slags nordligt Middelhavsklima med tørre varme Somre, men milde, fugtige Vintre.

Egeblandingskovens Tid.

Som foran nævnt vandt Egen og dens Ledsagere Over-

herredømmet i Østdanmarks Skove kort efter Mulleruptidens Ophør. Fyrren blev om ikke udryddet, saa dog meget stærkt fortrængt. Navnlig Lollands lave, stærke Jorder har altid budt Egeblandingsskoven gode Vækstbetingelser. Først naaede Ælmen en førende Stilling inden for Egeblandingskoven, dernæst Linden, medens Egen sidst blev den dominerende, ofte først helt frem i den yngre Stenalder eller Bronzealderens Tid.

I Egeblandingsskovens første Tid falder Stenalderens to sidste Afsnit, Køkkenmøddingtiden og den yngre Stenalder. De egentlige *Køkkenmøddinger*, der fremkom som Affaldsdynger ved Bopladserne i den *ældre Stenalder Tid*, findes i Danmark navnlig langs Kattegats Syd- og Vestkyster og i Fjordene der. Køkkenmøddingfolket boede dog ogsaa i den sydlige Del af Danmark; men da disse Egne, hvad senere skal omtales, efterhaanden er bleven sænkede, ligger nu den Tids Kystbopladser ofte under Havfladen. Af Kystbopladser og Kystfund fra Lolland-Falsters ældre Stenalder kendes navnlig Bopladserne i *Vaalse Vig* og i *Nysted Fjord*, samt »Værkstedsfundet« ved den fra Hyllekrog inddæmmede Vig ved *Thorsø*. Ogsaa fra det indre af Lolland kendes store Bopladsfund fra denne Tid, saaledes fra *Godsted* og *Vester Ulslev Moser* og *Maribo Sø*. Folket paa alle disse Bopladser var Fiskere og Jægere, der havde ganske den samme Slags Redskaber og samme Kultur i øvrigt som Beboerne af de egentlige Køkkenmøddinger. I Modsætning til Mullerupfolket raadede man nu over en højt udviklet Flintteknik, dog uden at kende Slibning af Flinten. Benredskaber var derimod kun i ringere Grad benyttet. Man tildannede simple Lerkar. Hunden var stadig det eneste Husdyr. Ogsaa her fortæller Bopladserne, hvilke Dyr man jagede; det var først og fremmest Kronhjort, Raadyr og Vildsvin. Elsdyret var nu saa godt som udryddet, og det samme kan siges om Uroksen. Denne mægtige Okse levede endnu i det 16. Aarh. i Polen, men bukkede altsaa allerede i den tidligste Oldtid under i Danmark, sikkert for en stor Del p. Gr. af Menneskets Efterstræbelser. Medens Uroksen har været almindelig i Danmark, kender vi hidtil kun to Fund herfra af Bisonoksen, der

sikkert ogsaa tidlig blev udryddet. Fra Egeblandingsskovens Tid stammer flere Fund af Los i Danmark; dette blodtørstige Rovdyr har dog sikkert levet her allerede i Fyrretiden.

Klimaet i den første Del af Egeblandingsskovens Tid kan karakteriseres som mildt og fugtigt. Vandstanden steg i Søerne; talrige af disse groede til og blev til Moser. De kalktufdannende Kilder — og de andre sikkert med dem — randt atter rigeligere. At Sommeren var varmere end i Nutiden (smlg. foran), bevidnes ikke blot af Tilstedeværelsen af flere varmekrævende Muslingearter — saasom Østers og Tapes — i Havaflejringerne fra denne Tid langs Kysterne af vore sydlige Farvande, men ogsaa fra Land- og Ferskvandsvegetationen haves talrige Vidnesbyrd, der peger i samme Retning. Her skal særlig omtales *Hornnødden* (*Trapa natans*). Denne Vandplante med de ejendommelige store, firhornede Nødder lever nu ikke mere Norden for Østersøen, men har sit egentlige Udbredelsesomraade i Central- og Østeuropa. I Egeblandingsskovens Tid var den imidlertid udbredt over Sydøstdanmark, Sydsverige og Sydfinland. I disse sidstnævnte Lande var den almindelig i mange Egne; i Danmark kendes dens Nødder foruden fra en Mose i Nordsjælland *kun fra Lolland*. E. Rostrup fandt og beskrev disse Nødder fra to smaa Moser ved Stensgaard (Gallelose) og Stokke-marke, og i 1920 fandtes efter Anvisning af Godsejer Th. Jørgensen flere af disse Nødder i en Mose ved Søllested Gaard. Naar der saaledes er fundet Hornnød paa tre Steder paa Lolland i forskellige Vandløbssystemer, er det sandsynligt, at man ogsaa vil kunne finde dem i andre Moser paa Lolland og Falster. Enhver Meddelelse herom vil være af Betydning. Selv de dybestliggende Hornnødfrugter paa de danske Findesteder stammer fra Egeblandingsskovens Tid; men efter Forholdene i Sverige at dømme, er denne Plante dog sikkert indvandret ogsaa til Danmark i Fyrretiden, da Østersøen var en Ferskvandssø (se senere), og Somrene var bleven mindst lige saa varme her som i Nutiden. Hornnødden levede i Danmark endnu i den yngre Stenalder og uddøde formentlig først omkring ved Jernalderens Begyndelse, da Klimaet forværredes i væsentlig Grad i Nordeuropa.

Naar Køkkenmøddingtidens Klima var varmt og fugtigt i Nordeuropa, skyldes dette, at Atlanterhavet da gjorde sin Indflydelse særlig stærkt gældende. For Østdanmarks Vedkommende maatte dette blive saa meget føleligere, som Vendsyssel paa denne Tid laa dybt sænket, saaledes at det varme Atlanterhavsvand havde lettere Adgang til vore Indhave. Efterhaanden blev Klimaet imidlertid mere tørt over hele Nord- og Mellemeuropa: Søernes Vandstand sænkedes, Mosernes Overflade erobredes efterhaanden af mere tørhedskrævende Plantesamfund, saasom Lyngheden, Birk-, Ælle-, Fyrreskov; de kalktufdannende Kilders Vandføring aftog atter. Sommeren var imidlertid stadig varm, og i Almindelighed antages det, at Postglacialtidens varmeste Afsnit indtraadte under denne *sidste Tørtid*, der faldt i Egeblandingsskovens sidste Tid, svarende til den senere Del af den yngre Stenalder (Jættestuerne, Gravkisterne) og Bronzealderen.

Det vil efter det foregaaende være klart, at Fund i Mosernes Tørvelag af Redskaber ogsaa fra Oldtidens senere Afsnit, den yngre Stenalder, Bronzealderen og Jernalderen er af den største Betydning for Studiet af Klimaets og Planteverdenens Historie inden for disse Tidsafsnit; thi gennem saadanne Fund kan der vindes en sikker Tidsbestemmelse af de forskellige Lag i Moserne. Hvor der hidtil har været Lejlighed til at undersøge Forholdene, har det vist sig, at de Moselag, hvori der er fundet Redskaber fra den yngre Stenalder og Bronzealderen i nordiske Moser, tilhører den sidste Tørtid, medens Fund fra Jernalderen laa i Lag, der er dannet under langt fugtigere Forhold. Da Mosernes øverste Lag imidlertid ofte er stærkt omdannede paa Grund af Kulturindgreb og deraf følgende stærk Formuldning, er Forholdene ikke altid helt klare. I Lolland-Falsters Stift er dette Tilfældet med *Sørup Mose ved Eskildstrup* paa Falster. Her fandtes for nogle Aar siden to store *Bronzeskjolde* fra Bronzealderens senere Del; de var bleven nedsatte synlige i opret Stilling i Overfladen af Mosen ved Randen af den lille Sø. Senere blev de helt overvoksede og dækkede af Ælleskovtørv, men paa Grund af den dybtgaaende Formuldning i Mosen kunde dennes sidste Udviklingstrin ikke klares. Ved Støvkornsana-

lyser fra de friske Lag i Mosen kan man imidlertid faa et Udtryk for Skovens Tilstand indtil det Tidspunkt, da Skjoldene blev hensatte paa Mosens daværende Overflade. Med dette kan man saa vende sig mod andre Moser i Nærheden, i dette Tilfælde Horreby Lyng og Oustrup Mose, og det viser sig da, at de Lag, der i disse Moser giver lignende Støvkorns-analyser som Bronzealderlaget i Sørup Mose, er dannede, medens den sidste Tørtid prægede disse Mosers Udvikling.

Bøgeskovens Tid.

I Aarhundrederne nærmest før Chr. Fødsel, omtrent ved Jernalderens Begyndelse, indtraadte der en gennemgribende Ændring i de klimatiske Forhold i Mellem- og Nordeuropa, idet Vejrliget nu blev mere fugtigt og køligere. Det er allerede antydnet, hvorledes Moserne afgiver deres Vidnesbyrd herom, den bratte Overgang mellem Tørtidens mørke og stærkt formuldede Lag og den sidste, fugtige Periodes lyse og friske Tørvelag (kun kendelige, hvor Kulturindgreb ikke har ødelagt de oprindelige Forhold) hører til de mest iøjne-faldende Træk i de nordiske Mosers Bygning (*Ravnsby Møl-lelunge, Oustrup Mose*). Svarende til denne Fornyelse af Tørvedannelsen fik Kilderne atter fornyet Vandføring, og de kalkholdige kunde atter afsætte nye Tuflag. Foruden at Nedbøren øgedes, maa Somrene samtidig være bleven køligere; thi Nordgrænsen for talrige varmekrævende Plantearter rykkede nu længere mod Syd, hvad der navnlig er studeret i Sverige (Hassel o. m. a.), medens kælne Arter som Hornnød trak sig tilbage til Egne Syd for Østersøen.

Medens Klimaet i Danmark i den yngre Stenalder og i Bronzealderen i nogen Grad havde haft Præg af Fastlandsklima, blev det nu atter et Kystklima. Dette fik aabenbart en afgørende Betydning for Danmarks Skove. Bøgen ynder nemlig her i Nordeuropa, hvor den er nær ved sin Nordgrænse, ikke et Fastlandsklimas stærke Temperatursvingninger, men trives bedst, hvor Vinteren ikke er for kold, og Foraaret ikke har for store Temperaturekstremer. Jernalderens Klima blev da sikkert mere passende for Bøgen end Bronzealderens, i hvert Fald blev dette

Træ fra nu af almindeligere. Bøgen er kendt her fra Landet paa enkelte Steder allerede fra den yngre Stenalder, f. Eks. er der fundet Trækul af Bøg i en Dysse paa Møen, og der foreligger en Del Fund af den fra Bronzealderen. Det var dog dengang næppe noget almindeligt Træ, først i Jernalderen og senere vandt Bøgen Herredømmet i Danmarks Skove. Paa fede, fugtige Lerjorder, som mange lollandske, eller paa magre Sandjorder, kunde Egen klare sig for Bøgen; men paa andre Lokaliteter trængte Bøgen den stærkt tilbage, selv om den Skovens S sammensætning, som vi nu kender, og som Digterne besynger som særlig dansk, først er fremkommet ved gennemgribende Kulturindgreb i Aarhundredernes Løb.

Hvor længe Skovfyrrer holdt sig paa Lolland-Falster, kan endnu ikke med Sikkerhed siges; men meget taler for, at den levede f. Eks. omkring Horreby Lyng gennem hele Egeblandingsskovens Tid, og at der voksede Fyr i SØ-Danmark endnu i Bronzealderen, fremgaar deraf, at man har fundet Trækul af Fyr i et Bopladsfund fra denne Periode ved Ø. Stigtehave i Langelands Nørre Herred samt i et Fund fra samme Tid i Sværdborg Sogn i Sydsjælland. Sandsynligvis blev Fyrrer ikke udryddet i Danmark før langt ned i historisk Tid (paa Læsø og Anholt stod der Fyrrer til ind i henholdsvis det 18. og det 16. Aarhundrede), om end den gennem de sidste 6—7 Aartusinder kun har spillet en ganske uvæsentlig Rolle. Nutidens Forsøg paa at genindføre Skovfyrrer i Danmark er i Almindelighed ikke faldet særlig godt ud. Danmark har ikke mere noget Naaleskovsklima; hverken Fyr eller Rødgran opnaar hos os den Vækst og Alder som i Lande med et mere udpræget Fastlandsklima.

Det første Spor af *Korndyrkning i Danmark* blev fremdraget paa Lolland. E. Rostrup fandt nemlig 1877 Rester af Hvede og Hirse i et Kar fra en Bronzealdersgrav ved *Nagelsti* i Thoreby Sogn, og da der foruden Korn ogsaa forekom Akseled og Avner af Hveden samt Topgrene af Hirsens, kan man gaa ud fra, at der her forelaa en hjemmeavlet og ikke en indført Vare. Senere har man fremdraget talrige andre Oldtidskornfund, saavel som Knogler af *Oldtidens Husdyr*, og Udviklingen har vist sig at være saaledes: Allerede fra

Begyndelsen af den yngre Stenalder, ca. 3000 f. Chr., dyrkede man seksradet Byg og Hvede samt avlede Okse, Faar, Svin og Ged. I Bronzealderen (ca. 1600 — ca. 400 f. Chr.) kom Hirse og Havre samt Hesten til; men først i Løbet af Jernalderen lærte Nordboerne at kende Rugen, der saa fortrængte Hirsens. I Jernalderen dyrkede man ogsaa Hestebønne og Ært samt Hør, der maaske allerede blev dyrket her i Bronzealderen.

Mennesket har altsaa været Agerdyrker og Kvægavler i Danmark i ca. 5000 Aar, eller gennem ca. 150 Generationer. I Løbet af denne Tid har det i stedse stigende Grad grebet forstyrrende og ødelæggende ind i den vilde Natur. Skove er bleven fældede og de dyrkede Markers brogede Felter breder sig, hvor før Træerne og Storsvildtet var eneraadende. Enge og Moser er bleven udtørrede, og findes der mere i Danmark et uforstyrret større Vandløb? I naturhistorisk Henseende er Landet i mange Maader bleven ynkelig fattigt under alt dette. Talrige Dyrearter er bleven udryddede eller gjort sjældne, og næsten overalt har Mennesket paatrykket Landet sit »det skal betale sig«-Stempel. Derfor er det en Berigelse og Hvile engang imellem at færdes f. Eks. i en lollandsk, afsidesliggende, ligesom halvglemmt Blandingsskov, der endnu gemmer noget af det oprindelige Præg, eller langs Guldborgsunds rørklædte Bredder. Her møder man endnu Naturens Fylde ubeskaaret. Den, der kan glæde sig ved at færdes paa saadanne »uberørte« Steder, vil forstaa Værdien af Naturfredningsbevægelsen.

Lolland-Falsters Niveauforandringer.

Syddanmark laa højt i den senglaciale Tid.

Da Indlandsisen for sidste Gang trak sig bort fra Lolland-Falster, laa disse Egne formodentlig hævet betydelig højere end i Nutiden. At disse Øer og hele Syddanmark i hvert Fald ikke laa lavere end nu fremgaar deraf, at der ingen Steder her kendes hævede Havaflejringer saaledes som f. Eks. i det nordlige Jylland, i Sverige, Norge og Finland. Beviserne for, at Syddanmark laa højt hævet i den senglaciale Tid, er forskellige. Man har peget paa de dybe undersøiske Render

i Farvandene omkring Øerne og opfattet dem som Floddale, der blev udformede af det fra Isranden fremstrømmende Smeltevand. Hvis disse Render er bleven dannede af frit paa Overfladen rindende Smeltevand, er det indlysende, at hele Omraadet maa have ligget højere end nu. Den Mulighed foreligger imidlertid ogsaa, at flere af disse Dale er dannede af det *under* Isen i derværende Tunneler strømmende Vand, og da dette dér var undergivet et meget betydeligt Tryk, vilde det med Lethed være i Stand til at udgrave sig Strømfurer ogsaa under Havfladens Niveau. Desværre er det næppe muligt med absolut Sikkerhed at afgøre, hvilke af de undersøiske Render der er udformede som Tunneldale (dannede under Isen), og hvilke der er dannede paa en Landoverflade af frit strømmende Vand. Dog er det saaledes, at de undersøiske Render i Smaalandsøhavet og Sundene ved Lolland-Falster i flere Tilfælde nok kan have Udseende af oprindelig at have været Flodlejer. Dette gælder f. Eks. Renderne i Grønsund og Sodsegab (Sortsø), i Guldborgsund og i den undersøiske Fortsættelse af Saksøbing Fjord i Lindholm Dyb og Staalby. De uden for en Isrand dannede Smeltevandsdale vil normalt fremtræde med jævn Bund og staa med stejlt udskaarne Sider. Dette sidste Træk træder tydeligt frem ved flere af de nævnte undersøiske Render, men deres Bund er ikke helt jævn. Dette kan dog skyldes Tidevandsstrømmene, der aflejrer Sand og Dynd paa visse Steder, men arbejder sig ned paa andre Steder, saa der fremkommer Huller i Havbunden. De dybe Render, der findes i Langelandsbæltet, Storebælt og Østersøen Syd for Lolland gør derimod Indtryk af at være anlagte som Tunneldale. Paa Søkortet tager disse sig nemlig ud omtrent som de f. Eks. fra Østjylland velkendte Dale, hvis Bund er spærret med Tværrygge, saaledes at der fremkommer en Række Søer i Dalbunden (f. Eks. Søerne i Hobro Fjorddals Fortsættelse til Viborg og Hald).

Da der ikke med Sikkerhed kan skelnes mellem de undersøiske Tunneldale og de af fritløbende Smeltevand udformede nu ogsaa undersøiske Render, kan der paa Grundlag af Søkortene intet bestemt udtales om, hvor højt Lolland-Falster laa i den senglaciale Tid eller Afsmeltningstiden. Et Mind-

stemaal for, hvor højt disse Øer laa hævede i dette Tidsrum, kan imidlertid bestemmes ad indirekte Vej ved Betragtning af visse samtidige Forhold i Mellemsverige.

Da Indlandsisen paa sin Tilbagerykning fra Sydsverige og Østersøen var naaet til en Linie tværs gennem Østergötland og over Sydspidsen af Vänern, var Østersøen, hvis Nordgrænse dannedes af Isen, afspærret fra Verdenshavet og højt opstæmmet. Den bredte sig da over de lave østsvenske Kystegne og naaede foran Isranden mod Vest over til Bjærget Billingen i Vestergötland. Den opstæmmede Østersøs højeste Strandlinie i Egnen omkring Billingen og i den højtliggende Falbygd kan endnu paavises og ligger ca. 56 m højere end den samtidige Strandlinie, som det daværende Skagerak (det saakaldte Yoldia-Hav) afsatte paa Vestsiden af det nævnte Bjærgparti. Da den isdæmmede Østersø saaledes var opstæmmet ca. 56 m over Havfladens Niveau følger deraf, at Udløbene i den sydlige Del af Østersøen var spærrede, nemlig Øresund og Farvandet mellem Gedser og Darsser, der er det dybeste. Tærsklen mellem Gedser og Darsser ligger nu ca. 18 m under Havets Overflade, men maa altsaa i hin Tid have ligget mindst $18 + 56 = 74$ m højere end i Nutiden. Dette nøder altsaa til den Opfattelse, at der i den vestlige Del af Østersødalen, i Bælterne og Smaalandsøen paa denne Tid har været tørt Land kun rummende mindre Søer og Vandløb i de lavere Partier, medens den kolde, isdæmmede Østersø bredte sine Vande længere Øst paa. Efter al Sandsynlighed afsattes det øvre Dryasler i Søerne paa denne Tid, og man kunde altsaa vente at finde dette paa beskyttende Steder paa Bunden af den vestlige Del af Østersøen, ligesom det er fundet paa Bunden af Øresund.

Da Indlandsisen havde trukket sig tilbage Nord for Bjærget Billingen i Vestergötland, aabnedes der et Sund tværs over det lave Mellemsverige, og den hidtil af Isen opstæmmede Østersø traadte i Forbindelse med det endnu kolde Skagerak Nord om Billingen. Den derved fremkaldte Udtapning af Østersøen formodes at være foregaaet hurtig og maa have haft til Følge, at store Dele af Østersøens Bund Øst for Gedser—Darsser blev tørlagt, idet Vandfladen ogsaa her maa

være bleven sænket 56 m. Omtrent ved denne Tid maa vi antage, at den postglaciale Tid begyndte i Syddanmark med Indvandringen af Skovfloraen, og vi maa altsaa tænke os, at det sydlige Danmark da var i bred, landfast Forbindelse med Nordtyskland og Skaane.

Ancylustiden.

Nogen Tid, efter at den tidligere af Isen opstæmmede Østersø havde faaet Forbindelse med Verdenshavet over Midtsverige, hævedes disse Egne saa højt, at dette Sund lukkedes. Østersøen blev da atter afspærret fra Verdenshavet, til hvilket det kun havde Afløb gennem Flodrender i Fehmer Bælt, Store Bælt, samt over Närke i Sverige. Østersøen blev da atter en stor Ferskvandssø, men nu med varmere Vand end i Sen-glacialtiden. Denne Sø kaldes efter en lille Snegl *Ancylus*, hvis Skaller findes i Strandaflejringerne fra denne Tid, *Ancylus*-søen. Imidlertid laa Syddanmark stadig hævet betydelig højere end i Nutiden; thi *Ancylus*søens Overflade laa — efter de nyeste svenske Undersøgelser — i Närke ca. 20 m højere end den samtidige Overflade af Skagerak. Dette maa da kræve, at Tærsklen mellem Gedser og Darsser, tillige med de tilstødende Egne, laa mindst $18 + 20 = 38$ m højere end i Nutiden. Hele den vestlige Del af Østersødalen saavel som Øresund og Bælterne maatte da stadig være tørlagte — bortset fra Søer og Floder. Tillige var disse Egne bevoksede med Skov; Fyrren havde da bredt sig over Danmark, medens Mullerupfolket levede paa de store Bopladser paa Sjælland og Lolland samt i andre Egne. Dette Tidsrum benævnes fra ældre Tid *Fastlandstiden*, og det vil forstaas, at der da fandtes de bedste geografiske Betingelser for Planters og Dyrs Indvandring i Danmark (smlg. Side 6).

Litorinatiden eller Stenalderhavets Tid.

Efterhaanden sænkedes det sydlige Skandinavien og Nordtyskland, saaledes at Østersøens (*Ancylus*søens) og Verdenshavets Overflader fik samme Niveau. Under denne Sænkning opstod Øresund og Bælterne, idet herværende gamle Dale bragtes ned under Havfladen, og det salte Vand fik Adgang til Østersøen. Da hele det nordlige Danmark og især Vend-

sysse efterhaanden kom til at ligge betydelig lavere end i Nutiden — ved Frederikshavn 15 m — fik det varme, salte Atlanterhavsvand (Golfstrømmen) lettere Adgang til de danske Indhave, og baade Kattegat og Østersøen havde saltholdigere Vand end i Nutiden, saaledes at de mere saltkrævende Dyrearter (f. Eks. Østers) havde en langt større Udbredelse i vore Færvande dengang end senere. Talrige Saltvandsdyr indvandrede til Østersøen, bl. a. Strandsneglen, Litorina, der har givet hele denne Sænkingsperiode Navn. Medens denne Landsænkning naaede sit Maksimum i den nordlige Del af Danmark, udfoldede den ældre Stenalders Kultur sig i vort Land (Køkkenmøddingtiden). Egeblandingsskoven havde da sejret over Fyrreskoven, og Klimaet var varmt og fugtigt (smlg. S. 8). Ved Dannelsen af Sunde og Bælter blev Danmark ledtelt i dets nuværende Hoveddele, og samtidig fremkom ogsaa — med enkelte Undtagelser, f. Eks. Bornholm — alle vore mindre Øer, der tidligere havde været Højdedrag eller Smaaknuder i Fastlandet. Det Hav, der saaledes bredte sig mellem de enkelte Landsdele efter Fastlandstiden, benævnes ofte *Stenalderhavet*.

Hvor man nu i disse sænkede Egne foretager Udgravninger paa Havbunden ved Anlæggelsen af Havne m. m., støder man ofte paa Moser og gammel Skovbund. Dette er jo et Vidnesbyrd om, at Havet engang har haft en mindre Udstrækning end i Nutiden, og efter den foregaaende Fremstilling kan saadanne Fund ikke være uventede. Her skal nævnes nogle Fund af saadanne nu undersøiske Landoverflader i Østersøen.

Paa *Storeholm* i den nu inddæmmede *Vaalse Vig* har man fundet Rester af en stor Boplads fra Køkkenmøddingtiden; foruden de typiske Redskaber fra denne Tid fandtes her ogsaa en Stenbrolægning med Rester af flettet Grenværk og tynde nedrammede Pæle o. m. Før Inddæmningen af Vigen stod Havet indtil 1,3 m over denne Boplads, og her er altsaa Vidnesbyrd om en Landsænkning paa mindst 1,3 m siden Køkkenmøddingtiden.

I *Nysted* Nor fandt man ved Opmudring af Indløbet paa 1—2,5 m Vanddybde og under indtil 1 m Grus et Lag Skovtør, der var indtil 1,6 m mægtigt. I Tørvelaget, der indeholdt

Egestammer, fandtes Oldsager fra Køkkenmøddingtiden, og disse laa ca. 2,5 m under dagligt Vande. Ved Anlægget af Fiskerhavnen ved *Rødby* traf man paa et mindre Tørvelag 2—3 m under Havfladen, og noget lignende skal være fundet ved Nakskov.

Paa andre Punkter langs Østersøens Kyster har man fundet den gamle Landoverflade ofte paa langt større Dybder. I Marstal Havn — ligesom i Kolding Havn — fandtes Boplads fra Køkkenmøddingtiden, i Flensborg Havn ligger en Mose paa indtil 10 m Vand. I Kiels Havn opmudrede man Tørv fra 14—17 Meters Dybde, og her laa paa 14 m Vand en Boplads fra Køkkenmøddingtiden dækket af Tørv. Ved Travemünde har man paavist en Landsenkning paa mindst 21 m. Ogsaa Øst for Gedser—Darsser, hvor Ancylussøen menes at have været opstæmmet ca. 20 m over Verdenshavets Overflade, findes der undersøisk Tørv og Skovbund. I Kongedyb ved København ligger der saaledes en Tørvemose ca. 14 m under Havfladen, og Syd for Bornholm staar der paa ca. 14 m Vand store Fyrrestubbe, som undertiden hales op med Fiskergarnene. Ved Rügen ligger der Tørv 10 m under Havfladen, og paa Havbunden ud for Oders Munding findes der tørveagtige Lag paa 14—20 m Vand. Da disse gamle Landoverflader tidligere maa have ligget *over* den opstæmmede Ancylussøs Overflade, maa man antage, at ogsa disse Egne har ligget mindst ca. 40 m højere end nu. Blot en Hævning paa ca. 20 m af den vestlige Østersøs Bund vilde imidlertid være tilstrækkelig til at bringe Syddanmark i landfast Forbindelse med Nordtyskland, og at dette var Tilfældet i Fyrretiden og sikkert endnu i den første Del af Egeblandingsskovens Tid, viser de undersøiske Moser.

Forskel i Niveauforandringerne i NØ- og i SV-Danmark.

Den Del af Landet, der ligger Nordøst for den Zone, der gaar fra Nissum Fjord til Falster, naaede sin dybeste Nedsenkning i Køkkenmøddingtiden. Derefter hævede denne Del af Landet sig, mest i Nordjylland, hvor de højestliggende Strandlinier fra Stenalderhavets Tid (ved Frederikshavn) ligger indtil 15 m over den nuværende Strandlinie. Vore Ind-

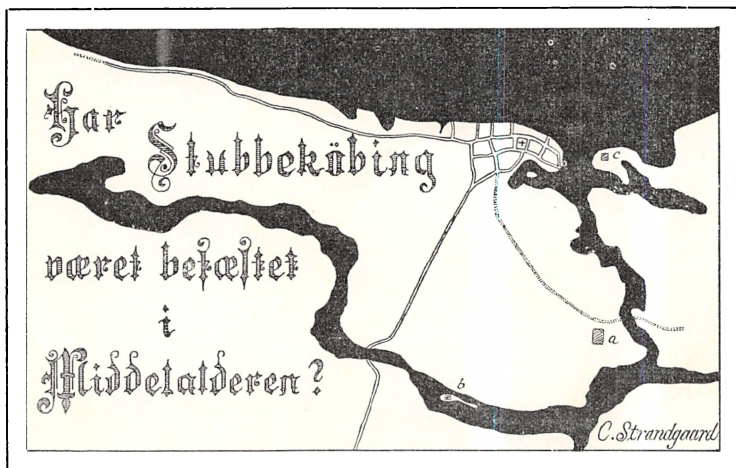
have blev derved mere afspærrede fra Verdenshavet, og deres Saltholdighed maatte i Overensstemmelse dermed mindskes. Sporene efter denne postglaciale Landhævning ligger stadig lavere, jo mere man nærmer sig den nævnte Zone. Sydvest for denne fortsattes Landsenkningen endnu gennem længere Tid, og mange Bopladser fra Køkkenmøddingtiden ligger som nævnt nu under Havfladen i disse Egne. Hvornaar Landsenkningen ophørte i det sydvestlige Danmark er med Sikkerhed kun kendt fra den slesvigske Marsk. Her naaede Sænkningen af Maksimum i Bronzealderen eller maaske lidt senere, hvorefter denne Kyst har hævet sig ca. 1,5 m.

Lolland-Falster, maaske med Undtagelse af Nordkysten af den sidste Ø, hører altsaa med til det sydvestdanske Sænkningssomraade. I Fastlandstiden eksisterede disse Landsdele ikke som Øer. I den første Del af Sænkningsperioden brød Havet gennem Store Bælt og Øresund og bredte sig i den dybe Østersødal, der delvis var opfyldt af Ancylussøen. Dermed opstod Litorinahavet. Under den fortsatte Landsenkning trængte Havet efterhaanden ind i de højereliggende Dalbunde og Lavninger saasom Smaalandsøen, Guldborgsund, Grønsund osv. Øernes Kyster maatte under denne vedvarende Sænkning faa et meget uregelmæssigt Forløb, idet Havet traadte ind i alle Lavninger ved Kysterne og dannede Vig og Fjorde.

Efter at Landsenkningen var standset, blev Havets stadige Arbejde paa at udglatte Kystforløbet det fremherskende. Dels æder Havet nemlig bort af de fremspringende Partier paa saadanne Kyster, hvor der virker et kraftigt Bølgeslag, f. Eks. Falsters Østkyst, der mange Steder staar med stejle Klinger. Dels foregaar der en Aflejring af Sand og Slik i beskyttede Vig, medens Strøm og Bølgeslag kan opbygge Strandvolde og Revler langs Kysterne. Albuen, f. Eks., der helt er opbygget af Strandvolde, kan opfattes som et Forsøg fra Havets Side paa at afspærre Nakskov Fjord, og paa Lollands Syd-kyst, fra Rødsand til Roden af Albuen, var Havet paa denne Maade naaet vidt frem med Udjævningen af den forud meget indskaarne og ørige Kyst, inden man gav denne sin nuværende Form ved Anlæggelsen af det store Havdige. Mennesket har

i mangfoldige Tilfælde ikke kunnet vente, til den naturlige Udfyldning af Vigene var fuldbragt, men har som bekendt i stor Udstrækning foretaget Inddæmningsarbejder, hvorved Kystens oprindelige Form er bleven udjævnet. Paa Lolland-Falster var der i Begyndelsen af dette Aarhundrede indvundet ved Inddæmningsarbejder i Løbet af godt et halvt Hundrede Aar i alt 60 Kvadratkilometer Land, eller 3,3 pCt. af hele Stiftets Areal. Menneskets Virksomhed har her ændret meget væsentlige Træk i Øernes Udseende.

Et lille Bidrag til Besvarelse af Spørgsmaalet:

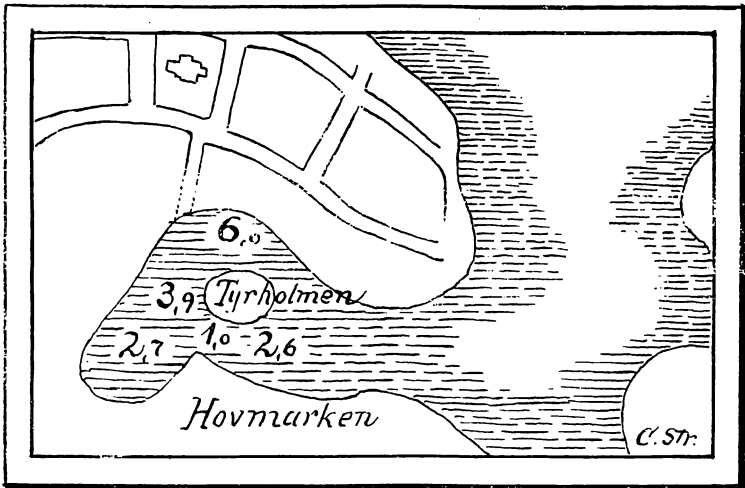

Af C. Strandgaard.

Et Blik paa ovenstaaende Skitse af Stubbekøbings Omegn, tegnet efter Højdekurverne paa Generalstabens Kort, viser, at de Mennesker, vel sagtens Fiskere, der først satte Bo i Stubbekøbing, har valgt netop dette Sted med stor Omtanke. Her fandt de den gode, naturlige Havn for deres Baade i Bugten Syd for »Stubben«, og denne tillige med de nærmest liggende Jorder var næsten helt omgivet af Vand, som i Forbindelse med Borgene ved Pæregaard (Carlsfeldt) (a), Borreknold (b) og Kongsnæs (c), der senere blev anlagt, dannede et Værn, jeg vil kalde den ydre Forsvarslinie. [Se Bering Liisbergs Bog: Stubbekøbing gennem Tiderne, Side 3].

Fra Vest kunde Ufredsmænd imidlertid uden Hindring komme ind til Byen, og det ligger derfor nær at spørge, om ikke Beboerne her i Middelalderens urolige Tider har følt sig

mindre godt betrygget ved det nævnte Forsvar og derfor har sørget for en indre Forsvarslinie tæt ved Byen. Et er at stille Spørgsmaalet, noget andet at faa det besvaret, noget meget vanskeligere, thi som Historikerne oplyser, bestod Befæstningen omkring de fleste mindre Byer kun af en Palisaderække, et Plankeværk, med en Grav, tør eller vaad, udenfor, og af en

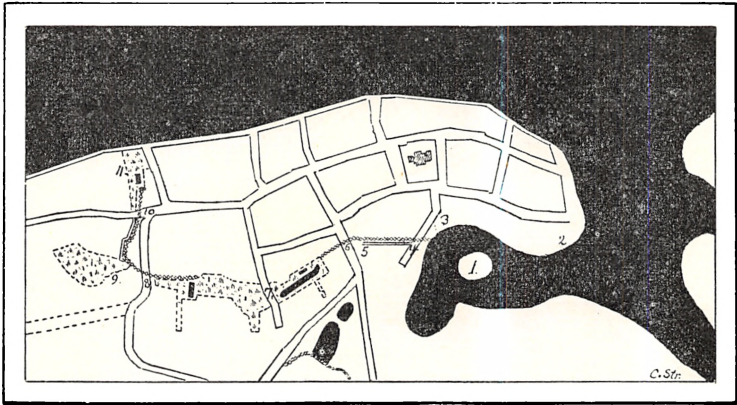

saadan Trævæg vil Rester vel næppe kunne paavises nu efter 400 Aars Forløb, og i Arkiverne findes saa vidt vides intet optegnet om det Spørgsmaal. Tilbage bliver da at undersøge Overfladeforholdene i Byens umiddelbare Nærhed og paavise, hvor Betingelserne for et Værn som ovennævnte har været til Stede, og dette er denne Artikels Opgave.

Idet jeg stadig henviser til hostaaende Kort (Fig. 3, S. 88), beder jeg min Læser følge mig paa en lille Tur rundt om Byen, den bliver ikke ret lang, kun 800 Meter.

Som det første Afsnit af den indre Forsvarslinie skal den Bugt omtales, der i Middelalderen gik ind Syd for Byen og dannede dens Havn, værnet mod Fjender fra Søen af Borgen paa Kongsnæs og mod Storme af Byen og de omliggende Bakker. Midt i Havnen, 240 m Syd for Kirken, Byens Centrum, ligesom den nuværende Havns Midtpunkt ligger 240 m Nord for Kirken, laa en Ø, Tyrholmen (1), hvilket

Navn nu ogsaa bruges om Engen omkring den. Den opvoksende Slægt lægger slet ikke Mærke til den; thi dens øverste Jordlag blev 1908 afgravet og benyttet til den Spadseresti, der fører fra Gasværket til Grønsundsvejen ved Savværket. Omkring den, men dog især paa Kyststrækningen fra »Stubben«s Østende (2) til Ringgaardsstræde (3), hvor Havernes

sydlige Del den Dag i Dag bærer tydeligt Vidnesbyrd om at have tilhørt Fjorden, har der i det 13de og 14de Aarhundrede og stærkest hvert Aar i August, naar Forberedelserne til Farten til Falsterbo i Skaane naaede Højdepunktet, udfoldet sig et Liv, som vi Nutidsstubbekøbinger har Vanskelighed ved at fatte.

Fig. 2 viser den gamle Havns omtrentlige Form, og Tallene angiver i Meter, hvor langt der er fra Engens nuværende Overflade til fast Blaaler. Af Boringerne, der er foretaget i 1923, og som overalt foregik gennem en ensartet, mørkebrun og stærkt vandholdig Tørvejrdmasse, fremgaar det, at den egentlige Havn har ligget Nord og Vest for Tyrholmen, hvor Vanddybden kan have været ret betydelig, og at man har kunnet vade ud til Øen fra Hovmarken. Det gamle Sagn om, at Bytyren var anbragt derude, faar nu Præg af Sandsynlighed.

Ned til Havnen førte Ringgaardsstræde. Dets ældste Del, den Del, der ligger nærmest Byen, har netop Retning mod

Havnen, og dets Navn betyder efter min Opfattelse: Strædet, der fører til den ringformede Gaard, Havnen. Ordet Gaard stammer fra det gammeldanske Ord *gardh*, der bl. a. kunde betyde et indhegnet Vand, i hvilken Betydning vi endnu benytter det f. Eks. i Skærgaard, Aalegaard, og for en Fiskerbefolkning som hin Tids har det sikkert faldet naturligt at kalde deres ringformede Havn for Ringgaarden. Ringgaardsstræde blev siden forlænget mod Syd, langs Havnens Vestside, men endnu i 1809 gik det ikke længere end til det Sted, hvor Gasværket siden blev bygget.

Fra Tyrholmen strækker sig mod Vest en Lavning, i hvis Bund Overfladevandet har kunnet samle sig. Paa det ældste Matrikelskort, Byen ejer, fra 1859, er da ogsaa her vist en vandfyldt Grøft af $1\frac{1}{4}$ Meters Bredde, der gik fra Ringgaardsstrædes Forlængelse (4) og op mod Bagergade til en Afstand fra denne af 28 m (5). Jeg antager, at denne Grøft var en ringe Levning af den indre Forsvarslinie i dette, det andet Afsnit. Midt i Bagergades sydlige Del (6), mellem Købmand Rud. Rasmussens og Slagtermester Andersens Ejendomme, maa da »Sønderbro« eller »Sønderport« have ligget. Det er ganske øjensynligt, at Gaden her hviler paa en Dæmning, fremkommen i en nyere Tid ved Opyldning.

I Afsnittet Bagergade (6) til Elversvej (7) laa indtil 1917 to Smaasøer, men ved Udvidelse af Maskinfabrikken A. C. Rasmussen & Co. forsvandt den østligste og største. Paa det Tidspunkt var den ca. 45 m lang, ca. 20 m bred, og dens østlige Ende var 50 m fjernet fra Bagergade, men den har haft en betydelig større Udstrækning og staaet i Forbindelse med den lille Sø, som endnu er tilbage, hvilket fremgaar af et Kort, som findes i Matrikelsvæsenets Arkiv, tegnet paa Grundlag af en Opmaaling, der blev foretaget 1809 af Landinspektør Berg. Det gør omhyggelig Rede for Enkelthederne, og jeg har derfor overført dem paa min Kortskitse, da det vistnok ikke vil være muligt at fremskaffe paalidelige Oplysninger af ældre Dato. Det fremgaar bl. a. med stor Tydelighed af Kortet, at Mosen omkring de nysnævnte Smaasøer og Mosen i det næste Afsnit har dannet en Enhed, før Elversvej blev anlagt.

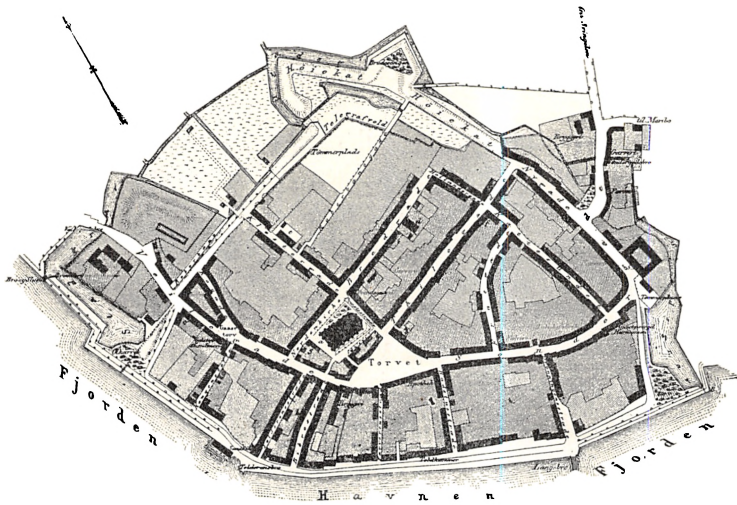
Fortsætter vi nu Vest paa ad den unge Rønvej, der gaar paa langs gennem Mosen, ser vi kun ringe Spor af denne. Til venstre har vi Wulffs Tømmerplads. Her fandt Overlærer Andersen i 1899, 22 m Syd for den Linie, som nu danner Skolebygningernes Sydgrænse, ved 2 Boringer Tørvejord til en Dybde af 2,20 og 2,14 m. Til højre blev Mosens Nordgrænse bestemt, da man i 1907 opførte de nye Skolebygninger. Under det sydvestlige Hjørne af den sydlige Villa maatte der træffes særlige Foranstaltninger paa Grund af Tørvejord, og W. C. Bygningen, der blev opført uden at der blev taget særlige Forholdsregler, synker stadig, dens sydlige Ende ligger i 1922 13,5 cm lavere end dens nordlige. Paa den sydlige Del af Skolens Boldspilplads fandt jeg for en Snes Aar siden Tørvejord til en Dybde af 3,75 m under den daværende Overflade. Ogsaa den sydlige Del af Sygehuslæge Bruhns Have har været Mose, og for øvrigt har Mosen, som Kortet viser, strakt sig omtrent ud til den Vej, der nu hedder Alslevvej (8), men som før ca. 1800 kun var en mindre betydelig Forbindelsesvej mellem Nykøbingvejen og Vejen til Gaabense (Gl. Landevej), og for blot 40 Aar siden kunde her ved Vintertid samles saa meget Vand, at Børnene kunde løbe paa Skøjter.

Vi gaar nu over Alslevvej og træffer straks paa en ny Mose, Mosen Syd for Pavillonen (9), der ligesom den, vi nys forlod, i sin Tid har været en Sø; thi hvor der nu er Tørvejord, kan man med nogenlunde Sikkerhed sige, der i gamle Dage har været stillestaaende Ferskvand. Imellem denne Sø og det Vand (11), som paa samme Tid, efter alt hvad man kan skønne, og som det førnævnte gamle Kort viser, har gaaet ind mellem Anlægget og afdøde Købmand Gottliebs Have, tænker vi os en Palisaderække, og paa det Sted, hvor den skar »Gamle Landevej«, og hvor der, pudsigt nok, ved Sangerfesten 1916 var opført en Æresport, maa vel »Vesterbro« eller »Vesterport« have ligget. Matrikelskortet af 1809, det ældste, som findes, viser paa dette Sted et Led (10). — Da Dosseringen endnu ikke var anlagt uden for Gottliebs Have (11), gik Vandet, hver Gang det var Højvande, ind i den nordvestlige Del af den, og der ses her endnu en Sænkning omtrent op til »Gamle Landevej«; for Anlæggets Vedkom-

mende blev den udslettet, da man ca. 1882 gravede den lille kunstige Dam tæt Vest for og fyldte op med det udgravede.

Vor Vandring er til Ende. Den fulgte Linie er den korteste, der, naar Hensyn tages til naturlige Hindringer for en Fjendes Fremtrængen, kan trækkes om Byen, som den var i Middelalderen, og derfor den, der har størst Sandsynlighed for at have dannet den indre Forsvarslinie. Af dens 800 m's Længde har det maaske kun været nødvendigt at forsyne de 500 med »Planker«, en Opgave, som ikke skulde synes for stor selv for en lille By som vor.

Om den omhandlede Linie ogsaa virkelig har været befæstet, faar staa hen, i Provinsens Folkemuseer dukker nu og da en »Planke« op; men paa alle foran omtalte Steder er der ved Bebyggelse, ved Opfyldning, ved Beplantning, Vej-anlæg, Kloakering o. l. i den sidste Menneskealder foregaaet saa betydelige Omdannelser, at jeg har ment, de fremsatte Oplysninger og Betragtninger kunde have nogen Interesse for Nutiden og muligvis Betydning for Byens Historieskrivere i Fremtiden.

Nakskov. Grundplan 1860.

Lollands Købstæder.

Studier over deres Grundplaner.

Af *Hugo Matthiessen*.

I.

Som Indledning til en »Byvandring«, jeg i Foraaret 1921 ledede gennem Nakskovs gamle Gader og Gaarde, fremsatte jeg en Række Betragtninger over Byens Grundplan, som havde til Hensigt at henlede Opmærksomheden paa, hvor rigt et historisk Kildestof vore gamle Stæder endnu rummer i deres topografiske Ejendommeligheder og Gadenettets Opbygning.

Først gennem Studiet af disse Forhold underbygges Forstaaelsen og Bybilledet bliver levende; thi Købstæderne er jo ikke en tilfældig Samling Stræder og Huse, men en Aflejring af Historie, af Forhaabninger og Skuffelser, Strid og økonomiske Interesser, som i ikke mindre Grad end Aktstykker og Beretninger er i Stand til at belyse Bysamfundenes Tilblivelse og Skæbne gennem Tiderne.

Efter Redaktionens Opfordring skal jeg da paa efterfølgende Blade søge at gøre Rede for, hvad jeg fremsatte ved

nævnte Lejlighed, samt yderligere supplere mine Meddelelser med lagttagelser i de andre lollandske Byer.

Hovedinteressen knytter sig dog stadig til *Nakskov*, ikke alene fordi den er Øens betydeligste Købstad, men ogsaa fordi den i sin Udformning uden Sammenligning er den, som udtrykker mest.

Nakskov hører ikke til de Byer, som er født i et Knudepunkt af store Færdselsstrøg. Tværtimod synes den at være blevet til uafhængig af og uden oprindelig Sammenhæng med de gamle Adelveje, som fra Taars Færge og Kragenæs gennede sig gennem Lolland.

Staden vender sig mod Søen; baade i Anlæg og Udformning fremtræder den som en typisk *Havneby*, ypperlig lagt med et rigt, frugtbart Bagland i Ryggen og let Adgang til Havet uden dog at vove sig helt ud paa den aabne, farlige Kyst.

Tidspunktet for Byens Grundlæggelse kendes ikke; men første Gang den nævnes, er i Kong Valdemars Jordebog, og al Sandsynlighed taler for, at den tilhører det Kuld af nye Strandkøbinge, som o. 1200 blomstrede frem langs Bugter og Fjorde rundt om i vort Land. Statsmagtens voksende Styrke og Sikringen af Farvandene efter de sejrige Tog mod Venderne skabte de nødvendige Betingelser for, at fredelige Købmandssamfund mere dristigt kunde lejre sig ude ved de Kyster, over hvilke Kulturvejene gik.

Naar man fra Storebælt sejler ind gennem Nakskov Fjord og over Smaaøer og Næs, som lave og grønne dukker op af Bølgerne, langt i det fjerne forude øjner Spiret af Byens Kirke, som var viet Sct. Nikolaj, Købmændenes og de søfarendes Beskytter, faar man et levende Indtryk af, med hvilken Omtanke Pladsen for dette Købstadanlæg er valgt.

Som et Splitflag i sin Linie krummer »Lollands Albue« sig yderst ude i Fjordgabet, dannende en tryk Nødhavn, som i det 15. Aarhundrede havde en vis Betydning, da Hanseaternes Købmandsskibe i stadig voksende Tal befor Farvandene og det store Sildefiske i Bæltet stod i sit fuldeste Flor. Over Resten af Fjordens brede Munding bryder en Række Smaaøer Søernes Magt, — paa en af dem, Slotø, byggede Kong Hans

som bekendt Fæstningen Engelsborg til Beskyttelse for Indsejlingen, — og længere inde, hvor Vandet bliver stille og smult, skærer Sejlløbet sig smallere og smallere frem imod Øst.

Paa den Strækning, hvor det Norden for Færgelandet snævrer sammen til et smalt Løb, som forbinder Yder- og Inderfjord, byggedes Nakskov paa en jævnt stigende, lille Bakkeø, der ogsaa mod de andre Sider ved naturlige, delvis vandfyldte Sænkninger fremtraadte klart markeret i Landskabet; thi Nordvest for Byen bredte sig den store Vejle, efter hvilken en af Stadens Hovedgader, Vejlegade, fik Navn, og mod Nord strakte den nu udtørrede Byfogedsø sig med Enge og Sumpdrag.

Ældgamle, tykke Skove har sikkert fra alle Sider lukket sig tæt om det Næs, hvorpaa Byen blomstrede op, og Mindet om dette Landskabs Ejendommelighed lever endnu i Købstadens Navn: — *Nacascogh*, Skoven paa Nakken eller Næset.¹⁾

De topografiske Forhold, som karakteriserer Placeringen af denne Lollands ældste Strandkøbing, falder særdeles godt sammen med de Krav, Datiden stillede, naar den udsøgte en velegnet Plet for et Byanlæg; thi i ganske tilsvarende Omgivelser har netop i denne Periode en lille Gruppe danske Søkøbstæder sikkert og trygt lagt sig til Rette.

Bredsidens af Bylegemet vender mod Havn og Kystlinie, en hvælvet Bakkeø tjener som Grund for Bebyggelsen, og Drag med Moser, Kær og Vandløb danner ind imod Land en naturlig Afgrænsning og Beskyttelse. De samme Ejendommeligheder genfinder vi saaledes i Byer som Kalundborg, Nyborg og Faaborg, og disse Købstæders Placering inde ved Bunden af dybe Fjorde bag en Bræmme af Landtunger, Smaaøer eller Næs minder ogsaa i alt væsentligt om Nakskovs.

Uden Tvivl er en Række af de nye Byer, som i Slutningen af det 12. og Begyndelsen af det 13. Aarhundrede pludseligt skød op paa Danmarks Kyster ved Fjorde og Bugter, i deres oprindelige Kerne udformede med Kunst, og mange af dem bærer den Dag i Dag tydeligt Præg af at skyldes et Anlæg. Dette fremgaar ikke alene af deres Grundplan, der i alle Ho-

vedtræk er middelalderlig af Karakter, men ogsaa den historiske Baggrund taler herfor.

Ude i Europa var Købstadgrundlæggelse et af Tidens mærkeligste og varigste Kulturindskud. I Hundredevis myldrede de nye Stæder frem, grundlagte af Konger, Landsfyrster og Bisper, underbyggede af særlige Privilegier, først og fremmest Retten til at holde Torv, og i Terrainet udførmede med en mere eller mindre gennemført planmæssig Fordeling og Regulering af Hærstræder, Grundarealer og Torve, som dannede Midtpunkt i det Net af Gader, hvis Hovedlinier man forud søgte at fæstne.²⁾

En Mangfoldighed af Byer i Frankrig, Flandern og hele Mellemeuropa — ikke mindst det store Koloniseringsomraade Øst for Elben, hvor Germanerne trængte frem over Slavernes gamle Landsdele — er byggede op i saa regelmæssige, geometriske Former, at de lader enhver Tvivl ude om deres Tilblivelsesmaade. Kun i Kraft af en klar Vilje og en myndigt ledende Haand kunde et Bylegeme gro ind i saa klart et Skema, ja til Tider gik Grundlæggeren saa meget i Enkeltheder, at selv Byggearealernes Størrelse i Forvejen blev fastsat. Da Staden Ostende ved Brev af 1267 saaledes anlagdes ude ved Flanderns aabne Kyst, normeredes Gaardenes Størrelse f. Eks. til 3 Maalestænger i Bredden og 7 i Længden, en Foranstaltning, som sikkert ikke alene skyldes Hensynet til en fast Basis for Udregningen af den Jordskyld, hver enkelt Ejer skulde svare, men tillige Ønsket om at skabe en vis Regelmæssighed i de Karreer af Grunde, som opstod mellem Gaderne.³⁾

Som en levende Organisme lod det Bysamfund, som efterhaanden blomstrede i Vejret inden for de afstukne Rammer, sig naturligvis ikke fuldstændigt baste og binde til det Skema, efter hvilket det oprindeligt lagdes; mangfoldige Ændringer og Forskydninger fandt naturligvis Sted i Tidernes Løb, og i de fleste Tilfælde var Planerne fra første Færd saa elastiske, at dette lod sig gøre uden helt at sprænge dem itu. I alle afgørende Hovedtræk kom Linierne dog som Regel til at ligge fast; thi en Hovedgade lader sig kun vanskeligt skyde ud af

sit Leje, Ejendomsforhold og økonomiske Interesser binder her for stærkt sammen, og alle Erfaringer taler da ogsaa tydeligt nok om, hvor stædigt de middelalderlige Adalgader gennem Aarhundreder har forfægtet deres Eksistens.

Urokket ligger de den Dag i Dag næsten alle Vegne paa samme Plet som i Byernes Barndom.⁴⁾

Hvad Nakskov angaar, har jeg tidligere været tilbøjelig til at tro og udtalt den Mening, at Hovedtrækkene i dens Grundplan — trods deres paafaldende Regelmæssighed — næppe skyldes nogen Regulering fra første Færd, men at de er naturligt fremvoksede og bibeholdt gennem Tidernes Omskiftelser som den — under de givne Forhold — mest hensigtsmæssige og praktiske Form for et Gadesystem.⁵⁾

Selv om jeg for enkelte Bydeles Vedkommende endnu kan godkende denne Udtalelse, er jeg dog i de mellemliggende 8 Aar gennem mine fortsatte Studier af gammelt Købstadvæsen naaet til den Overbevisning: — *at i alle Tilfælde visse Dele af Staden utvivtsomt maa opfattes som et Anlæg.*

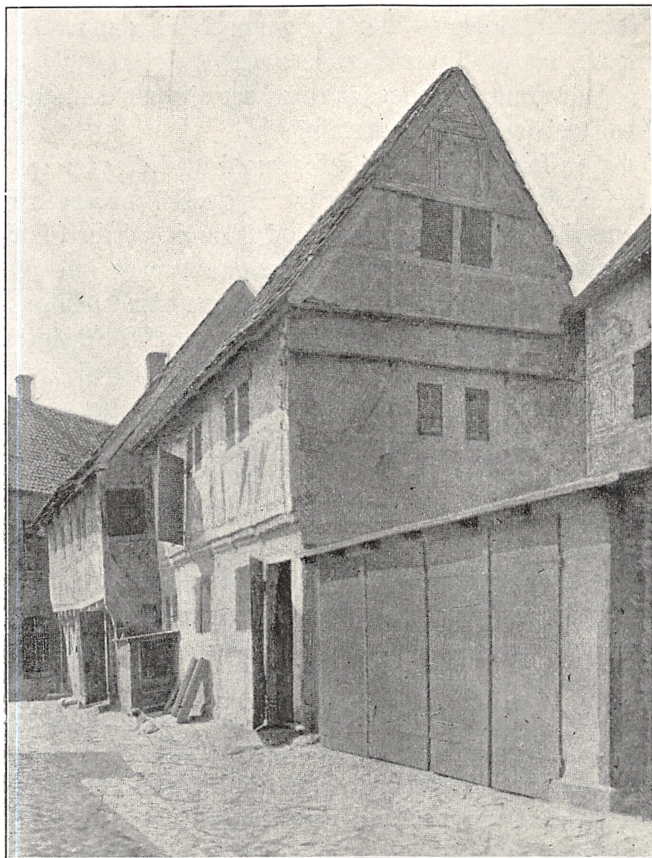
I fri, uhemmet Vækststudfoldelse vilde et Bylegeme nemlig ikke være i Stand til at underordne sig de ejendommeligt klare Linier, som særpræger Stadens gamle Kerne; thi det vil vanskeligt kunne tænkes, at et tilfældigt, individuelt Byggeri lidt efter lidt kunde lægge sig til Rette i saa fornuftsmæssig en Form. I Grundtrækkene, hvorom denne har udviklet sig, sporer man umiskendeligt Resultatet af en Bevægelse mod Orden og Overskuelighed.

Desværre vides der kun saare lidt om det middelalderlige Nakskov, og først paa Kristian den Tredies Tid hører man om betydelige Befæstningsarbejder, som sluttede Byen inde i en fast Ring af Volde og Grave. Med nogenlunde Sikkerhed er det lykkedes at bestemme disses Beliggenhed, idet Kattesundet mod Sydøst da synes at have dannet Grænse mod dette Verdenshjørne, ligesom Skellet mod Vest omtrent falder sammen med »Kongens Tofte«.

Med de store, moderne Jordværker efter bastionært System, som i det 17. Aarhundrede lagdes om Fæstningen, udvides Rammerne noget mod begge disse Kanter, medens Kristian den Tredies og Kristian den Fjerdes Voldlinie paa

Strækningen langs Nørreboulevard saa nogenlunde falder sammen.^{o)}

Baade før og efter denne Udvidelse bibeholdt Byens Plan dog sin oprindelige Form som en ret Vinkel med Spidsen

Søndergade 1. Gaardparti (jfr. S. 98).

pegende mod Nørd og de to Ben forbundne mod Syd med et Bueslag, bestaaende af den krummede Strandlinie Sønden for Staden. Havnens fundamentale Betydning for Byens Anlæg og Grundenes Placering afspejler sig Træk for Træk i Byplanen.

Parallelt med Kystens Bue — følgende dennes blode

Krumning, men lagt i passende Afstand derfra paa det stigende Terrain — løber det gamle Hærstræde gennem Staden mellem de to gamle Porte: Søndergades og Vejlegades Port, som aabnede Adgang til Fæstningen mod Sydøst og Nordvest.

Dette dominerende Adelstrøg — *Sønder- og Vejlegade* med Torvet i Midten — har fra gammel Tid dannet Rygrad i Byen; her laa og ligger fremdeles den Dag i Dag de største og dyreste Grunde, nu som før rører der sig her den stærkeste Trafik og det frodigste Forretningsliv.

Dybe og langstrakte, i god Harmoni med den for Middelalderens Købstæder ejendommelige Byggeskik strækker Ejendommene sig herfra bagud ned mod Stranden, hvor Skuderne kunde lægge bi ved Bro og Brygge og Varerne ind- og udskibes saa at sige direkte fra Købmandsgaardenes Magasiner.

Medens Beboelseshusene naturligt vendte Ansigtet ud mod Søndergade, rakte Længer og Forraadshuse sig i fortsat Række bagud ned imod Håvnen, — og værd at lægge Mærke til er det, at den for Middelalderen saa typiske Udnyttelse af de lange, fra første Færd uforholdsmæssig smalle Grunde endnu lader sig spore i adskillige af Nakskovs Gaarde paa dette Strøg.

Paa slig en smal, middelalderlig Byggegrund hørte *Gavlhuset* selvskrevet hjemme, og netop her har denne i Udlandet saa yndede Byggemaade vundet Indpas i en Udstrækning som i faa eller ingen af Danmarks øvrige Byer.

Fra sine tidligste Dage stod den lollandske Havneby jo i levende Forbindelse med de hanseatiske Østersøstæder, først og fremmest Lybeck, Wismar og Rostock; paa Resens Fugleperspektiv af Byen myldrer Gavlhusene langs Gaderne, og 1767 hedder det om den, at den ikke er stor, »men tæt og velbebyggt, med gammeldags Gavlhuse, af hvilke hvert haver kuns lidet Gaardsrum«.?)

En Ejendom som Raadmand Mikkell Matsøns Gaard, Søndergade 23, har saaledes oprindelig været et Gavlhus; det samme gælder Bygninger som Nr. 25 og 33 i samme Gade, og de maleriske Bindingsværkssidelænger i Søndergade Nr. 1 viser — skønt de ikke er stort over 200 Aar gamle — i deres karakteristiske Placering stadig Afhængighed af middelalder-

lig Tradition. Den bagerste af disse Længer, hvis Gavl støder op mod den forrestes, springer nemlig et Stykke tilbage, saaledes at Gaardsrummet bagud vokser i Bredde, og dette Træk, som har Rod i gotiske Gaardanlæg, genfindes Gang paa Gang ikke alene i middelalderlige Byer i Udlandet, men ogsaa hist og her i Danmark, hvor der endnu findes bevaret

Udsigt over Nakskov mod Syd. I Forgrunden Hjørnet af Torvet og Søndergade.

nogenlunde urørte Bygninger og Planformer fra denne Periode. Et levende Indblik i denne karakteristiske Udnyttelse af Grunden faar man f. Eks. i den gamle »Sundtoldkarré« mellem Strand- og Stengade i Helsingør, og ogsaa i Flensborg gaar Byggemaaden atter og atter igen, ligesom Renæssancegaardene i Haderslev Slotsgade stadig trofast holder den gamle Overlevering i Agt og Ære.

Ejendommelig for Bebyggelsen i Nakskov er den Tæthed, hvormed den klynger sig sammen paa Sydsiden af Søndergade ned mod Stranden, og denne Trængsel af Huse mod Havneløbet, en Bevægelse i Byplanen, der er fælles for udprægede Søekøbstæder som Visby, Helsingør og mange andre, taler sit eget klare Sprog; thi — som Arent Berntsen 1656 skrev — takket være Havnen vedligeholdt Nakskovs fornemme

og formuende Borgerskab en stor Handel til Søs — »oc udi deris egne Skibe en merkelig stor Partie af Landsens gode Ware, synderlig Hvæde, Rug, Byg, Haffre oc Erter, udfører til vit fraliggende Steder, Spanien, Engeland, Holland, Tyskland, Norge etc.«⁸⁾)

Ikke alene Søndergades dybe Købmandsgaarde, som smalle og lange arbejder sig med sine Længer ivrigt helt ud til den gamle Kystlinie, men ogsaa de mange Smaastræder — Dronningensstræde, Badstuestræde, Tolderensstræde, Farverensstræde, Bybrostræde og Kongens Tofte — vidner om Havnens og Skibsfartens Betydning for det lille Borgersamfund. Fordum fandtes der endda flere endnu af den Slags Passager og Smutveje — i det 17. Aarhundrede omkring et Dusin Stykker —; thi for de næringsdrivnde, som ikke var saa heldigt stillede at bo i Gaarde, som direkte vendte ud mod Sejlløbet, var det naturligvis magtpaaliggende at skaffe sig saa nem en Adgang til Skibbroerne som vel muligt.⁹⁾)

Sønder- og Vejlegade med det dertil knyttede System af Smaastræder og Grunde behøver ingenlunde at skyldes et planmæssigt Anlæg. I og for sig kunde de meget godt tænkes at være selvgroede, naturligt formede af det praktiske Livs Krav og de økonomiske Interesser, som stærkest pressede paa.

Fæster man derimod Opmærksomheden paa den øvrige Del af Staden, virker denne i sin Struktur med en saadan Fasthed og Konsekvens, at al Sandsynlighed taler for en oprindelig Regulering af Linierne.

Hvor Sønder- og Vejlegade glider sammen, og bygget op med Grundlinie i dette Adelstrøg, kiler *Torvet* sig vifteformet ind i Byplanen, placeret midt i den og med Spidsen rettet mod Nord som en Kopi af Stadens trekantede Omrids, der her i mindre Format paa en mærkelig Maade gaar igen.

Bag Torvets Nordvæg har Sct. Nikolaj Kirke Plads med Længdeakse i Øst—Vest. I det ydre fremtræder den nu i alt væsentligt som en gotisk Bygning, men i dens Murværk gemmer der sig Rester af en sentromansk Kerne, et Vidnesbyrd om, at dette Byens Gudshus fra første Færd har ligget paa samme Plet, — og denne Kendsgerning taler for, at ogsaa Torvet, der saa intimt er knyttet til Kirken og orienteret i By-

planen efter dens Linier, lader sig føre tilbage til Stadens Barndom.

Uden Tvivl har Kirkegaarden oprindelig grænset direkte op til Torvet, som Sædvane var de fleste Steder, men i Aarhundredernes Løb gik det her som i andre Byer, at en Række Boder under Trykket fra den voksende Bebyggelsestæthed groede op langs Randen af Kirkegaarden ud imod Stadens merkantile Centrum. I Begyndelsen beskedne og smaa, senere som en fastere sammenhængende Række af grundmurede Bygninger, kapslede de lidt efter lidt Kirkepladsen ind mellem Husrader.¹⁰⁾

Naar man kaster et Blik paa Bykortet, vil man ikke alene faa et Indtryk af, hvor dominerende Torvet i Hjertet af Staden bestemmer hele Gadenettets Opbygning i den nordlige Del af Byen, men ogsaa af den beundringsværdige Maade, hvorpaa Færdselen langs Torvets Vægge fordeler sig til alle Yderkanter af Bebyggelsen.

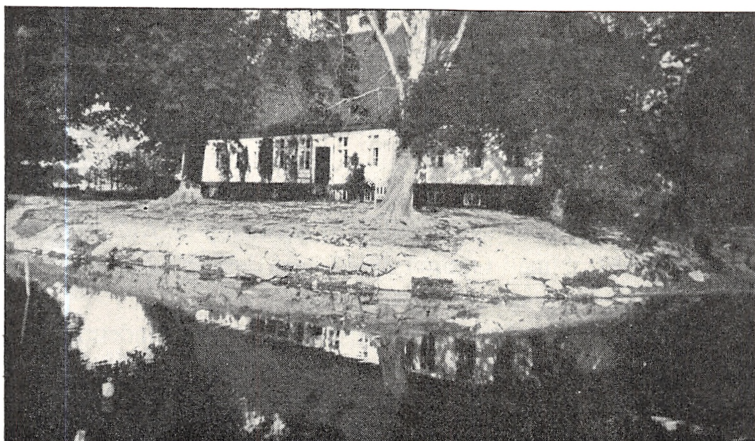
Fra Sydøst rykker Søndergade frem, møder Torvetrekantens Hjørne og spalter uden om dette Trafikken i to Grene, den ene frem efter i Vejlegade langs Pladsens søndre Side, den anden mod Nord i Præstegade. Paa nøje tilsvarende Maade kløfter Færdselen fra Vejlegade sig i to Arme, der ligeledes følger Torvets Yderkanter, nemlig Søndergade og Tilegade, af hvilke den sidste ligger i direkte Forlængelse af Pladsens Nordvæg.

*Fra alle Sider sidder det trekantede Torv saaledes symmetrisk omsluttet af gaffelformede Gadelinier, og den nordlige Del af selve Byplanens Trekantform er geometrisk bygget op af Gader, som løber i Forlængelse af eller parallelt med Torvevæggene, — et talende Vidnesbyrd om, at man — i alle Tilfælde hvad selve Torvets Placering og Udformning angaar — staar Ansigt til Ansigt med *et oprindeligt, smukt gennemført Plananlæg.**

Kun om en kunstigt formet Kerne har Bylegemet siden i Tidens Løb paa egen Haand formaaet at gro videre og lægge sig i Leje i saa regelmæssig en Figur.

Noter.

- 1) Marius Kristensen: Lollands og Falsters Stednavne, Lolland-Falsters histor. Samfunds Aarb. 1922, 37.
 - 2) Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde, 1922, 43 ff.
 - 3) L. Warnkönig: Flandrische Staats- u. Rechtsgeschichte, II, 6. Kap., S. 39 f.; Aktst. Nr. 154.
 - 4) Hugo Matthiessen anf. St. 31.
 - 5) Hugo Matthiessen: Gamle Gader og Gaarde i Nakskov, *Architekten*, 18 Bd., Nr. 16 ff.
 - 6) Det er lykkedes Redaktør C. C. Haugner at fastslaa de gl. Grænser for Kristian III's Voldlinie (C. C. Haugner: Nakskov Købstads Historie, 1919, S. 12 ff).
 - 7) Pontoppidan: Danske Atlas, III, 1767, 280.
 - 8) Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed, 1656, I Bog, S. 102.
 - 9) *Architekten*, 18 Bd., Nr. 16.
 - 10) Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde, 1922, 74 ff.
-

Aalstrup.

Af Aageby Sogns Historie.

Aalstrup.

Af Svend Jørgensen.

I Aageby Sogns nordøstlige Hjørne ligger den gamle Herregaard *Aalstrup*, i sin Tid Grubbeslægtens Hovedsæde.

Fornemt tilbagetrukket fra Landevejen, der i en stor Bue gaar uden om den, ligger den omgivet af gamle Voldgrave og ærværdige hundredaarige Træer; endnu en smuk og anselig Gaard, skønt dens Glanstid tilhører svundne Aarhundreder.

Som saa mange andre danske Herregaarde er den opstaaet paa Tomterne af en nedbrudt Landsby. *Olafstorpe* eller *Olstorpe* hed den gamle Bondeby, og efter den fik Gaarden Navnet *Olstrup*, der i Tidens Løb er blevet forvansket til *Aalstrup*. Ifølge Rhode skal der i Landsbyen Olafstorp i sin Tid have været afholdt Marked St. Lauritsdag. Ogsaa Prof. J. T. Lundbye omtaler dette Marked — i sin Afhandling »Vejenes Udviklingshistorie paa Lolland og Falster«¹⁾ — og mener, at Rødby Fjord i hin Tid er gaaet helt op til Aalstrup, og at Markedet netop var betinget af Sejladsen til Stedet.

Olafstorp er formodentlig blevet nedlagt omkring ved Aar

1400, ved at en eller anden driftig Adelsmand har erhvervet sig Ejendomsretten til flere eller samtlige Gaarde i den lille Landsby, nedrevet disse og bygget sig en Adelsgaard paa det Sted, hvor ogsaa det nuværende Aalstrup ligger.

Der er ingen Tvivl om, at Aalstrup som Adelsgaard er yngre end Opagergaard, der har været dens nærmeste Nabo, ligesom det ogsaa er sandsynligt, at det netop er Aalstrup, der har gjort det af med Opagergaard, idet den opvoksende Nabo lidt efter lidt har opslugt dens Jorder.

Af det ældste Aalstrups Bygninger — formodentlig opført af Iven Foss omkring 1400 — er der nu intet tilbage. I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede afløstes de af Peder Grubbes Gaard, der dog nu ogsaa er sunket i Grus. Ifølge den mundtlige Overlevering skal dog noget af den gamle Grund og de hvælvede Kældere være blevet benyttet ved den sidste Opførelse, hvad ogsaa synes at være sandsynligt, eftersom den vestlige Del af den nuværende Kælder har Hvælvinger.

Peder Grubbes Gaard er sandsynligvis opført 1605. Præsteindberetningen fra 27. Februar 1755 fortæller, at en Bjælke over Porten ind til Gaarden bærer Aarstallet 1605 og Peder Grubbes Navn. Om selve Gaarden fortælles ellers kun, at den er opført af Bindingsværk, og »Vaanhuset med Graver omkring«.

Disse Grave, der omgav den gamle befæstede Gaard, er den Dag i Dag bevaret i saa godt som uforandret Skikkelse; et Par af de ydre maa dog være blevet fyldt. Af deres Beliggenhed ses det med stor Tydelighed, at den gamle Adelsgaard — saadan som det var Skik i hine Tider — har været delt i to Afsnit, et større, hvorpaa Avlsbygningerne laa, og et mindre, adskilt fra det større ved betydelige Grave og kun forbundet med Omverdenen ved en Vindebro. Paa denne mindre Holm laa Beboelseshuset.

Den nuværende Hovedbygning, der altsaa delvis hviler paa Peder Grubbes Bygnings Fundamenter, er en overordentlig smuk og hyggelig Bindingsværksbygning i eet Stokværk, formodentlig ca. 200 Aar gammel.

Til Aalstrup hører nu 248 ha Land med 57 Tdr. Hart-

korn. Ejendomsskylden er 560,000 Kr., hvoraf de 402,000 er Jordværdi.

*

*

Aalstrups Oprindelse og de første Ejeres Navne skjuler sig i Middelalderens Mørke. Det er altsaa ikke til at sige, om den *Iven Foss*, der 1438 skriver sig til Aalstrup, er Gaardens Opretter og første Ejer, selv om det er sandsynligt. Iven Foss var en for sin Tid meget betydelig Mand, idet han var Rigskansler, Kongens Justitiar. I Erslev: »Danske Breve fra Middelalderen« findes flere af Iven Foss' paa Kongens Vegne udstedte Skrivelser, som Regel daterede paa Olstorp og undertegnet »teste Yuano Foss justitiario nostro«²). Iven Foss er muligvis en Efterkommer af den *Tydikinus Foss*, der har ejet en Gaard — formodentlig Holmegaard — i Ryde, og som nævnes 26. November 1356 som *Tydikinus Foss de Rythiæ Lalandiæ*³). 1390 den 3. August nævnes endnu et Medlem af Slægten Foss, nemlig *Otto Foss*, der ogsaa synes at have været hjemmehørende i Ryde, idet Brevet bl. a. ogsaa nævner Lasse Petri in Rythæ og Olauus Bonde til Opagergaard. I et ældre og medtaget Brev⁴) fra Tiden omkring 1360 nævnes ogsaa Otto Foss og Laurencius Pætherssøn de Rythe.

Iven Foss' Datter *Karen* ægtede *Lavrids Jensen Vasspyd*, og med hende kom Aalstrup 1459 til Adelslægten Vasspyd, i hvis Eje den er til 1573, altsaa i over 100 Aar.

Denne Slægt har paa mange Maader præget den Egn, hvor den fandt sit Virke. Saavel i Landet som i Ryde Kirker findes dens Vaaben (se Billedet S. 31) med de tre Bundter Spydspidser adskillige Steder; men ogsaa selve Egnen — landskabeligt set — bærer med sine nuværende og forsvundne Herregaarde Vasspydernes jernhaarde Vaabenmærke. Alle-rede i deres Tid er vel Grunden slaæet bort under Foden paa de nu forsvundne Adelsgaarde Holmegaard og Opagergaard, ligesom der heller ikke kan tvivles om, at det er Vasspyderne, der har begyndt Samlingen af Gammelgaard og dermed Ødelæggelsen af Bondebyen Gammelby, der laa, hvor nu Gammelgaard ligger.

Vasspydernes Værk fortsattes og fuldendtes af den Slægt,

der kom efter dem paa Aalstrup og Gammelgaard, Grubberne, som paa Spindesiden nedstammer fra dem og maaske gennem dette Slægtskab har arvet Vasspydernes daarlige Egenskaber: Bjergsomheden, Herskesygen og Trættekærheden og rendyrket dem. Jo, vist bærer Egnen endnu Præget af Vasspydernes og Grubbernes Vaabenmærker.

Om Lavrids Jensen Vasspyd vides saa godt som intet udover, at han underskriver det bekendte Dokument »Laalands Vilkaar«. Han er formodentlig død ung, vistnok omkring 1462; han nævnes sidste Gang 13. Oktober 1462 som Lars Jenssøn af Alstorp i en Landstingsdom angaaende Skovskellet mellem Østofte, Skørringe og Tostrup (Christianssæde) Skove.

I de følgende Aar nævnes da heller ikke han, men *Fru Karen* som Ejer af Gaarden, saaledes 1475, da hun nævnes i en Dom vedrørende Datidens stadige Stridsspørgsmaal: Skovskel. En Udskrift af denne Dom fremlægges for øvrigt over 100 Aar senere i den bekendte Skovskelstrætte mellem Grubberne paa Aalstrup og Sparrerne paa Opagergaard.

Aarene omkring 1480 danner en Lakune i Aalstrups Historie. Det er kun muligt at udfylde den, naar man tager Gætningen til Hjælp. Da Lavrids Jensen Vasspyd dør efter faa Aars Ægteskab, har hans Søn *Mads Lavridssøn Vasspyd* naturligvis kun været spæd, da Aalstrup er overgaaet til ham. Moderen, *Fru Karen*, har da styret Gaard og Gods i sin umyndige Søns Sted, muligt i Forening med andre. Kun paa denne Maade kan det forklares, at der 1475 i ovennævnte Tingsvidne nævnes en *Ifver Herlufsen* af Aalstrup. Rhode nævner endogsaa, at Væbner *Hans Pors*, Søn af *Stig Pors* paa Øllingsø, 1480 ejede Gaarden. Rhode er som bekendt ikke altid til at stole paa; men muligt har denne *Hans Pors* været Formynder for den unge Mads Vasspyd.

Mads Lavridsøn Vasspyd ejede Aalstrup 1483—1519. Han maa have været en i sin Tid fremragende Mand, idet han omkring ved Aar 1500 udnævnes til Landsdommer over Lolland. Han har tillige været en velholden Mand, der øgede sit Gods ved Køb rundt om i Landet. I Eline Gøyes Jordebog (udgivet af Erslev og Møllerup) nævnes han flere Gange

som Køber af Jordegods (f. Eks. Pag. 231 og 442). Han var gift med *Hylle Venstermand*, der overlevede ham.

Den mest fremragende af Vasspydslægten er dog nok *Lavrids Madsen Vasspyd*, Søn af den foregaaende. 1519 blev han af Kristian d. 2., der satte stor Pris paa ham, udnævnt til Høvedsmand paa den i Begyndelsen af Aarhundredet af Kong Hans opførte Fæstning Engelsborg paa Slotø i Nakskov Fjord. Allerede paa dette Tidspunkt havde Engelsborg dog udspillet sin Rolle som Fæstning, men til Borgen var knyttet et ganske godt Len, idet Abildtorpe, Vesternæs, Sørup og Østofte Birker var henlagt under den tillige med Nakskov Ladegaard, der var Borgens Ladegaard.

Dette Len havde Lavrids Madsen dog kun til 1520. Da arvede han efter Faderen Aalstrup og Landsdommerembedet, som han beklædte til sin Død 1535. Som Landsdommer havde han en Tid Øster Tirsted og Sæddinge Birker i Len og muligvis ogsaa det lille Hovgaard Len, der senere fulgte med Embedet. Som Landsdommer træffes hans Navn jævnligt i de gamle Dokumenter, som f. Eks. 1532, da han »steffner her Mats Laffwrens i Torpe, for hand indgik i Peder Spinges huus og gjorde hannem woldh och hug hans windwd, och for nogle breffue, hand tog i kircken hannem wwidendis!«

Lavrids Madsen Vasspyd døde 1535 og begravedes i Maribo Kirke, hvor hans Ligsten endnu findes. Af dens delvis udslidte Indskrift kan endnu læses:

»Her liger begraffuen erlig oc velbyrdig Mand Salig Lauris [Vasspyd] paa Aalstrup oc vor [han] landz Dommer y [Laaland] Anno 1535. [Inger] Falsters Daater. . . . lod erlig oc velbyrdig mand Erich Grubbe til Aalstrup oc hans Hustru Fru Anne [Vasspyd] bekoste tene sten. Anno 1571.«⁹)

Den i Indskriften nævnte *Inger Falster* var Lavrids Madsen Vasspyds Hustru.

Som det ses af denne Ligsten, gik Aalstrup (og Rudbjerggaard) ved Arv over til Lavrids Madsen Vasspyds Datter *Anne*, der var gift med *Erich Grubbe* af de sjællandske Grub-

ber fra Gunderup. I omkring ved 100 Aar er Aalstrup nu i den bekendte Grubbeslægts Eje. Denne Slægts Glanstid er netop disse 100 Aar paa Aalstrup. Ved Dygtighed, men tillige ogsaa ved en sjælden Hensynsløshed, der overfor Bønderne til Tider var det rene Tyranni, skrabede Slægten store Rigdomme til sig og udvidede stadig sit Magtomraade; men Mindet om dens Haardhed og Griskhed lever da ogsaa endnu paa Egnen.

(Fortsættes).

Noter.

- 1) Loll.-F.s hist. Samf.s Aarbog 1920.
 - 2) Erslev: Danske Breve fra Middelalderen Nr. 6462.
 - 3) Do. Do. Nr. 2514.
 - 4) Do. Do. Nr. U 370.
 - 5) Her efter Dr. Larsen. Se ogsaa C. C. Haugner: Lollandske Kirker, pag. 9.
-

Smedemordet i Nagelsti.

Af Chr. Ringsing.

Da Kirsten Jens-Datter, der tjente »paa en Slags Maade« hos Smeden Hans Pedersen i Nagelsti, Lørdag Morgen den 30. Juni 1781 kom i Smedens Hus, fandt hun Smeden liggende død i Sengen. Hun tilkaldte straks Smedens Nabo, Gaardmand Rasmus Jensen Høj og Genboen Gaardmand Lars Knude, der igen sendte Bud til Smedens Stifsøn, Gaardmand Lars Madsen. Ligsyn blev foretaget, og man var klar over, at der forelaa et Mord. Om Ligsynet staar i »Lands-tingets paadømte Sager«: »Smeden fandtes død, ganske nøgen i Sengen med en Strikke om Halsen, bunden til den inderste Sengestolpe og saa haardt tiltragt, at den ikke kunde opløses, men at de maatte skiere den i Stykker, og Lagenet kastet over Hovedet. Da han blev taget ud af Sengen, fandt de, at Hovedet dinglede løst, hvoraf kunde sluttes, Halsen tillige var knækket over. Han blev lagt paa et Bord, og derpaa af Kirurgen Bacchusen i Dommerens og Meddomsmændenes Overværelse besigtet, som hans herover givne Attest erklærer«.

Det opdagedes snart, at der var stjaalet et Hørgarns Lagen og en Skjorte. Endvidere var der stjaalet et Skrin, »hvorudi Smeden sædvanlig forvarede, hvad Penge, Beviser og andre Betydenheder, som han kunde have«. Skrinet fandtes siden i Byens Gadekær. Da det blev optaget, »befandtes det at være opslaget, og en forlaaren Skuffe udtaget; tilbage var en Seddel, nogle Obligationer og andre Beviser for Penge«.

Mistanken for Mordet faldt paa en omstrejfende Person, som kaldte sig Jens Bringstrup. Ved Forhørene oplyste Smedens Nabo, Rasmus Jensen Høj, at han om Morgenen før Mordnatten, altsaa den 29. Juni, Kl. mellem 1 og 2 havde truffet Jens Bringstrup luske om uden for Smedens Hus, og

paa hans Forespørgsel om, hvad Jens Bringstrup gjorde i Byen saa tidlig, havde denne svaret, at han vilde tale med Smeden om en Hest. Rasmus Høj bad ham bie, da Smeden straks stod op. Men Jens Bringstrup var da taget til Thoreby, hvor han kom ridende til Gaardmand Rasmus Skomager Kl. 3 om Morgenen; her var han bleven til op ad Dagen, da han red til Grænge til Gaardmand Peder Kock, hvor han sov til Middag til Kl. 3 om Eftermiddagen. Samme Eftermiddag brændte Marqvor Pedersens Gaard i Thoreby. Ilden opstod hos hans Indsiddet Jens Stoffer.

Jens Bringstrup arresteredes Søndag den 8. Juli i Nysted, men nægtede alt og søgte at bevise sit Alibi ved at forklare, hvor han havde været Mordnatten; det lykkedes dog ikke for ham.

Af Fuglsang og Priorskovs Birkeretsprotokol fremsættes nogle Vidneforklaringer: »Som Vidner mødte Rasmus Højs Steddatter Kirsten Kristens Datter. Derefter fremstod Gaardmand Lars Madsen af Nagelsti, der bekræftede med Ed den af ham den 5. Juli givne Forklaring, hvorefter han blev spurgt, naar han fik at vide, at hans Stedfader var dræbt. Han mente, det var ungefær Kl. 4 om Morgenen, da hans Nabo Lars Knude og hans Genbo Rasmus Høj lod ham det vide. Om Vidnet straks begav sig til sin dræbte Fader? Ja. — Han saa straks, hvad der var røvet. Derefter forhørtes Kirsten Jens-Datter, som har tjent paa en Slags Maade hos Smeden, og hun bekræftede, at alt forholdt sig, som for hende oplæst. Hun kendte Besked med Skrinet; men vidste dog ikke nøje, hvor mange Penge han havde. Hun var kommen som sædvanligt Kl. 4—5 Morgen og saa da, at Smeden var dræbt; men Jens Bringstrup havde hun ikke set noget til.

Afhørtes da Niels Nielsen Kock og hans Hustru, Gaardmand Rasmus Madsen, hans Hustru og Tjenestekarl Rasmus Frandsen, der dog ikke syntes at vide synderligt til Forholdet mellem Smeden og Jens Bringstrup«. Alle bliver de spurgt, om de ved, at de har været Avindsmænd.

Ved et Forhør den 11. September 1781 var tilsagt en Del Beboere af Nagelsti, Sundby og Thoreby. Alle var til Stede undtagen Rasmus Kierte af Sundby, som var udsejlet, og et

Par, som var syge. Hans Paulsen af Sundby advares mod Mened (hvilket er stærkt understreget i Protokollen).

Under Forhøret oplyses det, at Smeden havde solgt en Hest til Jens Bringstrup, men ingen Penge faaet. Smeden havde flere Gange forlangt sin Hest tilbage igen, men uden Resultat. Smeden havde engang faaet nogle Sølvknapper i Pant af Jens Bringstrup, men herudover synes det ikke, som om de har haft med hinanden at gøre. Jens Bringstrup syntes aabenbart ikke om Arresten i Nysted, og en skøn Dag forlader han denne uden at tage Afsked med Byfogden, »og han var i fire Uger ikke til at finde, men blev atter attraperet«.

Den 7. December 1781 afholdtes det sidste Forhør i Sagen, og her tilstaaer Jens Bringstrup Mordet, efter at to Koner i Nysted har vidnet, at han ikke var i sit Logement Mordnatten før Kl. 3. Ildebranden i Thoreby vil han dog ikke vedkende sig og er ogsaa rimeligvis uskyldig i.

Ved Jens Bringstrups Tilstaaelse kommer hele hans Levnedsløb for Dagens Lys, og at han ikke var nogen forfulgt Uskyldighed fremgaar af hans Forklaringer. Han var født 1740 i Byen Merløse paa Sjælland, hans Fader var Gaardmand Mogens Rasmussen, som han dog aldrig havde kendt, men han havde hørt, at hans Fader undertiden lod sig benævne »Bringstrup«. Hans Moder var død, men han huskede hende for ca. 30 Aar siden. Hans rigtige Navn var Jeppe Mogensen, han havde været gift, og hans Kone hed Dorte Jens-Datter. Han havde tjent sit Brød paa forskellig Maade, ogsaa tjent i Krigsstanden bl. a. i Holsten. Han havde beboet et lille Hus paa Universitetets Gods paa Sjælland og havde da forledt sin Kone til Tyveri, og hun blev i 1771 sat i Tugthuset i København, samtidig med at han blev sat i Slaveriet.

I Slaveriet blev han dog ikke længe, for Aaret efter brød han ud og flygtede til Lolland-Falster, hvor han havde tjent i 4 Aar og ogsaa været Konsumsbetjent og siden ernæret sig som Hestepranger. Han havde 2 Sønner, Mogens og Niels, 13 og 11 Aar, saa vidt han vidste opholdende sig paa Sorø Akademis Gods.

Angaaende Mordet paa Smeden opgav han, at han var gaet ind ad en uafloaset Bagdør, og at det ikke havde været

hans Hensigt at dræbe Smeden; men da Smeden var vaagnet og havde spurgt om, hvem det var, var den Tanke kommen op i ham, at der ikke var andet at gøre end at dræbe Smeden. Han kvalte derfor Smeden med en Strikke, som han havde lavet af det Tøjr, han havde bundet Hesten i, da han lod den græsse paa Marken. Klokken var 1 om Natten, da han forøvede Mordet og Tyveriet. Under Forhøret beder han i bønlig Tone om at være saa overbærende mod ham som muligt, da han var ganske subsistensløs.

Hans Sag gaar nu til Doms, og som Aktor udnævnes Prokurator Hans Toft i Nysted, og som Defensor faar han Byfoged og Prokurator Colding i Sakskøbing. Dommer er Byfoged Jens Christian Gierlev i Nysted og som Meddomsmænd er »i Følge Lovens Bydende i denne Livs- og Æressag udmeldt følgende Meddoms-Mænd, nemlig af Thoreby: Peder Hilt, Rasmus Brygger og Hans Spurre. Af Flintinge: Niels Brygger, Anders Børresen og Lars Madsen. Af Nagelsti: Jens Kierte og Rasmus Henriksen, hvilke alle efter Dommerens nærmere Ansigelse havde at indfinde sig paa det bestemte Sted og Tid for at konferere og overlægge deres.... Dom i Sagen«.

Birkedommen lyder paa Dødsstraf. Der siges i Indledningen om Forbryderen, »at han har været fra Ungdommen af en Lastens Træl«. Der fortælles om ham, »at han gentagne Gange har været dømt, bl. a. for Tyveri paa Sjælland, at han tilsidst var bleven kagstrøgen«; han benævnes »som den u-gudeligste og skændigste Person, som tænkes kan«.

Dommen er underskrevet af Byfoged Gierlev og samtlige Meddomsmænd paa den sædvanlige Maade: deres Forbogstaver, omgivet af Navnet, f. Eks. Anders A B S Børsen.

Derefter gaar Sagen til Landstinget, der den 27. Marts 1782 stadfæster Birketingsdommen. Og endelig den 1. Oktober 1782 kommer Sagen for Højesteret, hvis Protokol viser følgende Vota og Dom:

Tirsdagen den 1. Oktober 1782 begyndte Højeste-Rets 2den Session, hvor der foretoges Sagen Nr. 179. Justits-Raad Uldall som Aktor contra Delinquenten Jeppe Mogenssen Indstævner til Konfirmation og Skærpelse en Lollands og

Falsters Landstings Dom afsagt den 27. Marts 1782 udi en Sag anlagt paa Justitiens Vegne mod Delinquenten Jeppe Mogensen, som aktioneres for et af ham begangen Mord paa Hans Pedersen, Smed i Nagelsti, og derefter hos bemeldte Hans Pedersen Smed forøvet Tyveri med videre. Ved bemeldte Dom var konfirmeret den ergangne Underrets Dom, ved hvilken Delinquenten ifølge Lovens 6—6—1 art. er tilfunden at bøde Liv for Liv, saaledes som Forordningen af 7. Februar 1749 foreskriver, og hans Hovedlod¹⁾ være forbrudt, naar først Igiæld²⁾ er fradraget, saavel som Tvigield³⁾, saa bør og hans Jord til Kongen være forbrudt. Aktor deducerede Sagen og paastod: De ergangne Domme tilsidesatte og saaledes forandrede, at Delinquenten Jeppe Mogensen bør have forbrudt sit Liv og lægges paa Steile og Hiul, betale Igiæld af det røvede, som ikke er kommen tilbage, med 19 Rdl. 2 M. og have sin Hovedlod forbrudt og Jord til Kongen, om han nogen eyer.

Defensor Schönheider paastod Jeppe Mogensen alene med vilkaarlig Straf ansees. — Højesteretsdommerne afgav nu hver for sig deres Vota. Feddersen: Delinquenten er med sin egen Bekendelse, der er fuldkommen overensstemmende de andre Bevisligheder udi Sagen, overbevist om at have dræbt Smeden Hans Pedersen; qu⁴⁾): Hvorledes straffes? Forordningen af 1749⁵⁾ er ikke applikabel uden paa dem, som er nævnede i Forordningen af 1697 og dem, som begaar Drab ex tædio vitæ⁶⁾. 6—9—12 Art. er just her applikable, siden Drabet er sket animus lucrandi⁷⁾ og efter Stimands Manér. Igiæld bør betales, men Tvigield falder bort, siden det er Røveri, og 6—16 taler ey om Tvigield. Konklusion: Delinquenten Jeppe Mogensen bør have forbrudt sit Liv og lægges paa Steile og Hiul, betale Igiæld af det røvede, som ikke er kommen tilbage, med 19 Rdl. 2 M. og have sin Hovedlod forbrudt, samt Jord til Kongen, om han nogen er eyende.

Efter en Række andre Assessorers Vota voterede Ancker- sen: Foruden Drabet haver han tillige begaaet Tyverie, hvorudover baade Igiæld og Tvigield bør nævnes. — Konklusion: Jeppe Mogensen bør have forbrudt sit Liv og lægges

paa Steile og Hiul, betale Igiæld af det stjaalne, som ej er tilbage kommet, med 19 Rdl. 2 M. samt Tviggiæld af alt det stjaalne og have sin Hovedlod forbrudt, samt Jord til Kongen, om han nogen er eyende.

De følgende Assessorer og ogsaa Feddersen sluttede sig til Anckersen, hvorpaa Dom blev afsagt ut^o) Anckersen.

Denne Højesteretsdom blev den 11. December 1782 approberet af Kongen. Den 17. December samme Aar sendte Stiftsbefalingsmanden Ordre til Byfogden i Nysted, at Dommen skulde udføres snarest muligt, og Henrettelsen blev bestemt til Torsdagen den 23. Januar 1783.

Gierlev vidste ikke, hvorledes han skulde arrangere dette; men ved Hjælp af sin Ven, Birkedommer Thomas Dall paa Raahavegaard, fik han dog klaret Skærene, (se Hist. S. Aar-bog I 1913. S. 89—90), og den 23. Januar 1783 fandt Henrettelsen Sted paa *Galgebakken* »Store Sakshøj« paa »Sunds Skov« i Overværelse af en større Forsamling. Bønderne fra »Fuglsang« Gods dannede Kommando.

Om selve Henrettelsen findes ikke nogen Beretning, og Jeppe Mogensen er ikke indført i Kirkebogen som død; men død er han dog rimeligvis, og hans syndige Krop har vel faaet Lov at ligge paa Stejlen, til der ikke var meget tilbage af ham, og Resterne er vel saa nedgravede i selve Højen? Overleveringen meddeler, at en Mand fra Sjælland var kommen til Stede og udbad sig noget Blod til Helse for sin syge Kone, der led af Krampe. Hans Ansøgning blev allernaadigst bevilget, og hvis Midlet har hjulpet Konen, saa har Jeppe Mogensen dog ved sit Blod sonet noget af sit store Synderegister. Heller ikke om Smeden, Hans Pedersen, siger Kirkebogen meget. Han skal være begravet den 2. Juli 1781 og angives at være 60 Aar gl. Han var Enkemand, og hans Kone er begravet den 2. September 1780, 67 Aar gl.

Paa det gamle Smedehus i Nagelsti fandtes indtil for faa Aar siden et udskaaet Mandshoved, sømmet fast til en Stolpe. Dette Hoved skal have forestillet Smedens Morder. Da Huset i 1915 blev nedrevet, forsvandt Hovedet, og det har ikke været mig muligt at skaffe det til Veje igen.

Noter.

- 1) Hovedlod: hele ens Formue.
- 2) Igiæld: fuld Erstatning for en røvet eller stjaalet Genstand.
- 3) Tvigæld: dobbelt Erstatning.
- 4) qu, d. e.: quæstio: Spørgsmaal.

5) Forordningen af 7. Februar 1749 er en videre Udførelse af Forordningen af 16. Oktober 1697. Den sætter følgende, ikke just særlig hyggelige, Straf for dem, der begaar Drab paa Næsten, uden at der har været nogen Anledning dertil, f. Eks. Tvistigheder eller lignende: »— da skal saadan grov Misdæder uden ald Naade, sig selv til velfortjent Straf, og andre Ligesindede til Skræk og Afskye, af Skarpretteren knibes med gloende Tænger, først uden for det Hus eller ved det Sted, hvor Mordet er begaaet, siden, om det er i en Købstad, paa alle Byens Torve eller offentlige Steder, og om det er paa Landet da trende Gange imellem Gierningsstedet og Retterstedet og allersidst paa Retterstedet; dernæst skal den Skyldiges højre Haand levende afhugges med en Økse, og siden Hovedet i lige Maade med en Økse, hvorpaa Legemet af Natmandens Folk skal henføres og lægges paa Stejle, og Hovedet tillige med Haanden fæstes paa en Stage oven over Legemet. Og maa ingen Misdæder fra sit Fængsel til at udstaa sin Straf føres med nogen Ceremoni eller i pyntelige Klæder, men den skal udi gemene og i de i Fængselet brugte daglige Klæder, uden Hat eller Hue, med blottet Hoved, Strikke om Halsen og sammen bundne Hænder, sig selv til desto større Forhaanelse og andre til Skræk og Afsky fra Fængselet til Retterstedet føres paa Natmændenes Sluffe. Derefter Dommere saavel som alle andre Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette — — —«.

6) ex tædio vitæ: af Livslede.

7) animus lucrandi: i Berigelseshensigt.

8) ut: ligesom.

Fra Bogverdenen.

Af A. Hk.

Det er sjældent, der i denne lille aarlige Oversigt er Lejlighed til at omtale kunsthistoriske Skrifter, som behandler *Billedkunst* ogsaa paa vore Kanter. Naar det sker, er der al Grund til at fremhæve det. Mon der er mange hernede, der ved, at Lolland huser to Arbejder af Kong Hans' berømte Billedskærer *Claus Berg*? Om denne sydtyske Mester, der tidlig blev dansk og nu i St. Knudskirke i Odense har sit Stovværk, Højaltertavlen fra Graabrødrekirken — et fremragende Arbejde ogsaa i Datidens europæiske Kunst —, har *V. Thordacius-Ussing* skrevet en smuk og fyldig Bog: »Billedskæreren *Claus Berg*« (1922). I *Tirsted* Kirke findes i Nicherne ved Korbuen to Statuer af denne Kunstner, *Maria og Johannes*, den følelsesfulde Mariafigur velbevaret, *Johannes* — med det fine, smertefulde Ansigtsudtryk og et Sving i Figuren, som kendetegner *Claus Berg* — mangler bl. a. begge Hænder; Figurerne staar delvis med ny Farver, men paa Grundlag af forefundne Rester. Ved et lykkeligt Tilfældé (samme Ejer af Brahetrolleborg og *Tirsted* Kirke) er de i sin Tid kommet hertil til Udfyldning af de ovennævnte Nicher. De hører til en større Korsfæstelsesgruppe fra det gamle Holme Klosters Kirke; selve Korset med Evangelisttegnene bevares nu i Brahetrolleborg Kirke, medens Kristusfiguren (paa et Krucifiks) er kommen til Fjenneslev Kirke. Efter Stilen henfører Forf. Gruppen til *Cl. Bergs* tidlige Tid.

»Foreningen af 3. December 1892« har behandlet »*Johan Frederik Classen* og Broderen *Peter Hersleb Classen*« i sin Aarbog (1922). Selvfølgelig har Bygningskunsten Hovedinteressen i dette arkitektoniske Arbejde, der skildrer de størstiledede *Classenske* Bygningsværker. Saaledes fremstilles *Corselitze* Hovedbygning fyldigt i Opmaalinger, Facader, Planer,

Snit og fotografisk Gengivelse af Ydre og Indre. Ogsaa i det i forrige Aarbog berørte statelige Værk »Generalmajor Classen 1725—1792« (1923) er Corselitze Bygning og Dekoration Genstand for en ret indgaaende Behandling. Værkets Forf., *Astrid Paludan Müller*, har tillige givet Teksten til den lige nævnte arkitektoniske Aarbog. Selv om det kun er i Forbigaaende, faar vi i begge Skrifter et lille Indblik i Corselitzes interessante *Billedkunst* fra 18. Aarh., Italieneren Grossi's Arbejder (saaledes Sørgemonumentet over Generalinde Classen), Billedhuggeren *Wiedewell's* Gips-Medailloner og den rige Dekoration over Kaminen i »den hvide Sal« med Frederik V's laurkransede Portrætmedaillon.

Astrid Paludan-Müllers store Værk om *Generalmajor Classen* — et vægtigt Hædersminde om denne vidtskuende, initiativrige Handlingens Mand — har dog sin væsentlige Interesse som en vidtspændende og dybtgaaende Redegørelse for Generalens Levned og praktiske Gerning. Den Skildring af Classens Personlighed, Forf. selv har givet her i vor Aarbog (1918), og de interessante sociale Træk, hun har meddelt i »Breve fra Corselitze« (Aarb. 1922), uddybes i Værkets udførlige Fremstilling. — *Corselitze* — Krongods fra 1603, fra Slutn. af samme Aarh. ogsaa omfattende den afbrudte Corselitze By med dens 6 Gaarde — dreves som en Art Ladegaard for Nykøbing Slot, kom ind under Enkedronningernes Livgeding (dette for Bondestanden saa triste Tidsrum, »den mørkeste Periode af Falsters Historie«) og blev 1718 Ryttergods. Den indgaaende Beskrivelse, Sr. Hans Toft fra Nysted giver af Godserne ved Rytterdistriktets Salg 1766 til Efterretning for Classen, var unægtelig egnet til at give denne Blod paa Tandem; særlig lokker han med den Kapital, der uden synderlig Skade kunde tages af de mange herlige Skove, og som vilde kunne skaffe de fleste af de Penge, der krævedes som Udbetaling efter Auktionsbetingelserne. I første Omgang blev Prins Carl af Hessen Køberen, men nærmest som Skærnbræt. 1768 fik Classen selv Skøde paa Corselitze og paa »Kongens 16 Stubbekøbing Jorder« (»*Carlsfeldt*«, som de nu efter det første Salg blev kaldt til Minde om Prinsen). Derefter købtes Hesnæs Huse (1775), Garnevraagaard

(1778), Roderne osv. osv., saa Godset ved Classens Død 1792 var svulmet op til ca. 15,600 Tdr. Land, altsaa godt halvanden Kvadratmil af det nordøstlige Falster, i alt for en Købesum af ca. 146,000 Rdl. Som Købene gik Forbedringerne Slag i Slag: energisk Plantning (de tre store Alleer ved Corselitze), Planteskole, Jordens Dyrkning efter den ny holstenske Agerdykningsmaade, Opførelse af ny Avlsbygninger (1778 Kornladen, der ansaas for Landets største) og Hovedbygning, omhyggelig Tilsyn med Skovene, intensiv Drift og Opførelse af Savmølle; allerede i Prins Carl's officielle Besiddelsestid var der i et Aar ryddet mindst 917 Træer — man tænker her paa ovennævnte Anvisning fra Hans Toft paa at hugge løs og hans Tilføjelse: »Jeg ved vel, en Herre, der elsker Landgods og Skov, gør ikke saadant et Indgreb udi en dejlig Skov, men det er vist, at de, som har Øje paa dette Sted, har i Sinde paa den Maade at indhente deres Skilling, som gerne kan ske, og dog Skov nok«. Som Industriherre var Classen noget af en engelsk »Industrikaptajn«; han vilde jo gerne gjort Frederiksværk til »Danmarks Birmingham« (i Corselitze Have ses endnu den store Kanon fra 1762 fra Støberiet), han kunde hensynsløst skalte og valte med Arbejdskraften og — overensstemmende med Datidens Syn — uden stor Respekt for Menneskeværdet; ogsaa paa hans Landejendomme deroppe (i Beg. af 1781 høres om Træhest, og 4—5 Dages Hoveri ugentl. Aaret rundt af hver 4 Tdr. Hartk.), og sin Fremskridtstanke om Raceforbedring var han her tilbøjelig til at virkeliggøre, naar hans Folk skulde giftes. Men overfor det falsterske Gods synes Classens Stilling at have været en væsentlig anden. Ikke alene havde han her sit velkomne »Spisekammer« (Korn, Flæsk, Smør, Ost, Ærter m. m. førtes ligesom Skovprodukterne til Grønsund, hvorfra gerne hans egne Skibe besørgede dem videre til København eller Frederiksværk), men Corselitze var tillige Fristedet, hvor han hvilede ud; her var hans Forholdsregler overfor Bønderne mildere (saaledes med Hoveri; den paatrængende Udskiftning henskød han til sit Testamente); her udfoldede han overfor Smaafolk sin Menneskevenlighed og sit vindende Væsen, og her indbød han udvalgte Bønder som Per Kjøl og Jørgen Svej

til at spise med sig paa Slottet. — Vi henviser i øvrigt interesserede Læsere til at studere de mange fyldige Bilag, der følger med Astrid Paludan-Müllers Bog; de giver et Mylder af interessante agrarhistoriske Oplysninger om Corselitze, Carlsfeldt m. v., om Bøndergods, Areal, Mennskemængde, Besætning, Regnskabsbalancer m. m.

Allerede Æmnet for den store Afhandling, *Henrik Larsen* har skrevet i »Fortid og Nutid« (1923), »Sjællands Landsbyer og Landsbynavne«, udelukker en nærmere Omtale her. Den søger af vore Marknavne i Forening med Landsbynavnene at uddrage Kundskab om Sjællands Oldtidshistorie. Dens ofte dristige Antagelser maa staa ved deres Værd. Men under Udredningen af Byer, der ender paa *-sted* (disse *-sted*-Byer, der efter fællesgermansk Skik skulde betegne Byer beboet af ufrie og Trælle), benytter Forf. *Lolland* som Eksempel. Det berømte Fund af fire Kvindegrave fra den romerske Jernalder (»Juellinge-Fundet«) sætter Forf. i Forbindelse med Byen *Halsted* og denne atter i Forbindelse med et *Høvdingesæde*; hvor der i et Herred kun forekommer en enkelt *-sted*-By, maa der i eller ved Byen have ligget et Høvdingesæde; de store *-lev*-Byer m. v. langs Herredets Kyst (Branderlev etc.) har ved de mange Bønders Arbejde skaffet Høvdingesædets Beboere (ogsaa de Kvinder, hvis Grave nu er fundet) det fornødne Underhold, og som forhenværende Høvdingeje er Byen Halsted da senere bleven Krongods. Noget tilsvarende Forhold finder Forf. i de andre Herreder: Sønder Hd. (Søllested), Fuglse Hd. (Hillested), Musse Hd. (Vaabensted og Radsted).

Gunnar Knudsen, der i vor Aarb. 1920 har skrevet »Fra Maribo Klosters Nedlæggelse«, har i Jubilæumsværket »Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet« (1923) behandlet Klostrets og Akademiets Godshistorie og herunder fremdraget forskellige Smaatræk ogsaa fra *Maribo Klostergods*, der jo fra 1623 udlagdes til Akademiet. Ogsaa i en Afhandling »Fra Sorø's Fortid« i Sorø Amts histor. Aarbog kommer G. Knudsen en Gang imellem ind paa vore Omraader. Vi hører saaledes

om det meget store *Fiskeri paa Maribo-Søerne*, oprindelig bortforpagtet samlet til Enkedronning Sofie, senere til den »udvalgte Prins«, Kristian IV's Søn, for 75 Rdl. om Aaret (mens Sorø Akademi vedligeholdte Aalekisterne m. v.); umenneskelig streng var Straffen for ulovligt Fiskeri i disse Søer; 1657—58 maatte saaledes Arvingerne efter Laurids Hummelfører, som brugte ulovligt Fiskeri i Maribo Søer og derover »blev druknet« (!), betale 66 Rd. 4 Mark, for at han kunde blive begravet i Kirkegaarden. Da Maribo Klostergoods kom til Sorø — hvorved Akademiets Godsmængde mer end fordobledes — omfattede det 475 Gaarde, 119 Huse og 6 Møller (en Del dog paa Sjælland, Fyn, Langeland, i Skaane og Jylland); 1623—65 bevaredes det under Sorø og blev derefter Sofie Amalies Livgeding. Ved Overtagelsen var det dog ikke helt frit og ubehæftet, da flere Klosterjomfruer endnu maatte sikres for Livstid, men forholdsvis hurtig kunde det dog give sin fulde Indtægt; under Sorø-Tiden blev adskilligt lollandsk Gods skilt fra, særlig ved Mageskifte med *Palle Rosenkrantz* til Krenkerup, der 1631 faar alt Godset i Sønder Herred (18 Gaarde og 6 Huse) og 1637 21 Gaarde paa Lolland. En Jordebog fra 1660—61 giver indgaaende Oplysninger om Godset *efter Svenskekrigen*: i Nørre Herred 6 Gaarde øde og afbrændt af Fjenden, i Maribo Birk 27, paa Falster 7, men de beboede Gaarde manglede ofte Udsæd eller havde kun ganske lidt (paa 19 Gaarde i Nørre Hd. 11 Skæpper til hver, og den var gerne »fordærvet« af Rytterheste); Bønderne i Maribo Birk, der ellers var kommet nogenlunde fra det med Udsæden, kunde ikke klare de 14½ Ol og 30 Æg, de fra gammel Tid skulde yde Klostret — »Hønsene af Suen-schen opædt«! Peder Møller i *Vandmøllen uden for Maribo* kunde derimod nok yde Landgilde, »thi hand stiehl (d. v. s. stjæler) och fortienner huer dagh«. Ganske interessant fortælles det, at en Bønde en Gang imellem kunde hæve sig lidt op over de andre i Bylavet ved at opdyrke et Stykke Særjord ell. lign. mod en Afgift til Skolen, og de Reersnæs Bymænd fik 1646—47 Lov til at indtage deres Gadejord til Saaland (fra »Suerods Hjørne« til Havreløkkegaard) mod en Afgift af 12 Rdl. Akademiets Bønder paa Lolland-Falster ydede

ikke Hoveri in natura, men kun Hoveripenge og var derved stillet forholdsvis frit; de synes ogsaa i højere Grad end de andre Akademi-Bønder at være gaaet Ram forbi m. H. t. Smaaforseelser; men naturligvis var de hjemfaldet til Akademiets Birkeret og maatte betale »Sagefald« (d. v. s. Bøde) ved værre Forseelser, som den Maribo-Borger, der maatte bløde hele 24 Rdl., fordi han uden Aarsag og i Drukkenskab havde slaaet Niels Druchen over Øjet med en Trækande, saa Blodet randt, og 1621—22 blev en lollandsk Bonde henrettet, fordi han for 7. Gang havde gjort sig skyldig i Lejermaal (ulovligt Samleje). — *Skovene* paa Maribo-Godset laa oprindeligt i Fællig med anden Skov; men lidt før 1633—34 har en Mand den ganske Sommer været ovre paa Lolland og »rebet« adskillige Fællesskove mellem Kronen, Adelen og Akademiet, saa at dettes Skove kunde blive »indskelnede«, hvad der dog »befandtes stor Tvist« om.

I »Æresbogen« for *Evald Tang Kristensen* (Danmarks Folkeminder Nr. 28, 1923) i Anledning af hans 80-aarige Fødselsdag — med et Mylder af Smaabidrag, Sagn, Fabler etc. rundt om fra — er der ogsaa nogle *Bidrag fra Lolland-Falster*. Til de interessanteste hører Dyrefablen om »Per Smeds den gamle Hankat« (ved Chr. Ringsing, Nagelsti), en østlollandsk Opskrift, der er den første og eneste danske Opskrift af denne Dyrefabel. Desuden er der Opskrift om den ejendommelige vestlollandske Skik »At drikke Tyvetønde«, Sagn om »Goen« i Vaalse og Nr. Vedby, om »Trætteskoven« i Landet m. m. — *J. C. Stockholm's* Billedværk »*Det, som jor-svinder*« er nu i Eiteraaret 1924 naaet til Lolland-Falster. Værkets Styrke er de mange virkelig gode og ofte betegnende Billeder. Teksten nøjes gerne med i hyggelig Passiaren at give lidt løst og fast om gamle Tider og almenkendte Skikke. Saaledes ogsaa for vor Landsdel. Naturligvis og med Rette dvæles der bl. a. ogsaa lidt ved de hollandske Bønder fra Bøtø og deres Efterkommere paa *Hasselø* med deres særlige Dragt, deres Flintestensgærder, deres ejendommelige udhulede Eger — Fartøjer paa omtrent 10 Alen i Længde og 1¼ brede — og de »Hulegilder«, der holdtes, naar Baadene var færdige.

Det *Festskrift*, som blev udgivet under Carl Black's Redaktion i Anledning af Lolland-Falsters 50de *Stifts-Skolemøde* d. 25. Juni 1924, nøjes ikke med et Tilbageblik over de halvtreds Aar. Man har fulgt Løbet tilbage til Kildeudspringet. Det lille festlig udstyrede Skrift — med dets Rigdom paa oplysende Billedstof og med en Række kendte Lærere og Forfattere som Medarbejdere — giver da i spredte Træk et velkomment lille Stykke Historie. Allerede Omslagets Billede af det gamle Vesterborg slaar Tonen an. Det er Aanden fra *Vesterborg Seminarium*, der skal føles; Biskop *Boisens* Interesse for Skolens og Folkets Oplysning førte jo baade til Opfordring til jævnlige Lærermøder i mindre Kredse og til hans egne Skolemøder fra hele Stiftet i Vesterborg Kirke; herfra og fra Forgreningerne i de henved 300 Lærere, der udgik fra Seminariet, gaar der da Traade til de senere, spredte Skolelærernes Læseforeninger og Lærerforeninger og -kredse, og Traadene samledes til sidst i Stifts-Skolemødet den 25. Juni 1875 og dets Organisation. *Seminariet*, der oprettedes ved kgl. Reskript af 30. Okt. 1801 efter Boisens Plan, dannede et ejendommeligt lille Samfund. Tallet paa »Subjekter« — saadan hedder det i Planen —, der kunde optages, sattes i Reglen til 15; de skulde være af Bondestand, anbringes for en vedtagen billig Betaling for Kost og Bolig hos Bønde- eller Husmandsfolk, ikke afvige fra den anstændige og sædelige Bondes Klædedragt, og de skulde gerne i Høsttiden hjælpe Bonden, hos hvem de boede; der tilstræbtes ikke vidtstrakte Kundskaber, men kun, gennem treaarig Undervisning i de almindelige Fag, det væsentlige for Almuen, dertil praktisk Undervisning i Havedyrkning; det gjaldt om at uddanne gode og nøjsomme Lærere, der kunde være fornuftige Bønder blandt Bønder. Ved Siden af og bag ved de to nidkære og faderlige Vejledere Biskop Boisen og Andenlæreren *Andreas Hansen* staar selve Statsministeren Grev Chr. Ditlev *Reventlow*, de tre nu forenede i Mindet i Vesterborg-Kirkens Marmorepitafium, der nævner dem »i en lang Række af Aar denne Kirkes Prydelse«. I Skriftets syv Smaaafsnit (med Hans Rasmussens »Nogle af de gamle Ansigter«, R. P. Nielsens »Lærerkar« m. v.) er de to forbeholdt Seminariet: V. Holms Planen for

Vesterborg Seminarium og Blacks »Lidt om lollandsk Semina-rielliv«, og under Lolland-Falsters Bisperække indtager som sig hør og bør V. Holms Levnedstegning af Peter Outzen Boisen en fremtrædende Plads.

Et andet Jubilæumsskrift for samme Tidsrum, »*Det lolland-falsterske Jernbaneselskab 1874—1924*«, fører os ad blanke Skinneveje ind i et andet Kulturomraade. I den state-lige Bog med det stilfulde Thiele'ske Bogtryk møder vi paa første Side *Tietgens* Navn og Medaillon, og i Jubilæums-festens Slutscene i Bangs Have dannede ogsaa Tietgen i Fyr-værkeri-Transparent den virkningsfulde Finale. Ad de sære-ste slyngede Veje, der atter og atter syntes sammenfiltrede i uopløselig Knuder. — hele fire Love udkom om de lolland-falsterske Jernbaner i Tidens Løb inden den rette Virkeliggørelse 1. Juli 1874 — førte Tietgen sejt og storsynet sin Vilje igen-nem. Det storslaaede Krøhnke'ske Projekt fra 1865, der forudsatte en Dampskibs- eller Dampfærge-Forbindelse mel-lem Syltholm og Fehmern og en Bane over denne Ø og Hol-sten til Hamburg, og samtidig de store Planer om et mægtigt Selskab, der bl. a. skulde anlægge en Bane fra Ringsted over Vordingborg og siden over Falster og Lolland, strøede ud over Landet en Fylde af Ideer, Forhaabninger og Ønsker, som den faste Vilje omsider fik omsat i det mere nøgterne, held-bringende og rentable Foretagende hernede. Efter Maribo—Bandholm-Banen ved Lov af 1869 kom Bygningen af Fal-ster-Banen og endelig ved Lov af 1872 »om Anlæg og Drift af en lolland-falstersk Jernbane«, den lollandske, der ved sine 8—9 Mil med talrige Bystationer blev fuldført i Løbet af kun 16 Maaneder fra Koncessionens Meddelelse og aabne-des for Driften 1. Juli 1874. Meget Billedstof, deriblandt en Række Portrætter af stedkendte Mænd, giver Bogen øget Interesse.

Det er ikke kendte og betydende Personligheder hernede fra, man hører om i N. J. *Nielsen-Klodskovs* »Kærehave« (2. Bd., 1923). Det første Bind af Værket, der jo har den kendte Husmandsskole som Hovedformaal, giver gennem Forf.s Oplevelser i Barndomstiden paa *Falster* og som ung her og paa Lolland adskillige malende Træk af Livet, som

det dengang formede sig for Smaakaarsfolk, og som det saas netop fra *deres* Synsvinkel. Der er det fattige Hjem i *Sullerup* med de halvanden Td. Land (hvoraf en Trediedel blev dyrket med Hør, som Forf.s Farmor skulde bruge til Spind, en Trediedel med Kommen og Resten med Køkkenurter til Hjemmets Brug), Faderens haabløse Kamp for Tilværelsen som Skrædder paa en Tid, da Folk gik med det holdbare hjemmevævede Vadmel- og Lærredstøj, den tunge Gang til Sullerup Fattigaard, hvor Familien maatte opholde sig i ni Maaneder, Livet her i den store Arbejds- og Spisestue med de lange Borde langs Siderne — et for de kvindelige, et for de mandlige Fattiglemmer —, mellem Maaltiderne benyttet som Arbejdsborde; vi høre om Faderens Udvej til at leje sig ind hos en Gaardmand i Sullerup By, vi ser for os den lille Etværelseslejlighed med Kammer og Køkkenforstue, den aabne Skorsten med Trefoden og med Hul ind til Bilæggerovnen, og mens Faderen som Kludekræmmer slæber om med sin tohjulede Vogn og med sin Kæp, hvori han har Alen og Tommer til at maale Bændler med, spredes Børneflokken i Tjenester; Forf. selv hjælper Moderen med om Torsdagen at samle Brænde i Skørtinge-Skovene mod som de andre Brændesamlere at holde Skovplanteskolerne rene. Snart maa han føre Vogterdrengens Tilværelse hos Gaardmænd og paa Skørtinge — »dengang var der kun faa voksne, som kunde taale at se en Dreng sidde ned eller staa og hvile sig«. Det lysner for ham, da han faar Tjeneste som Dreng i Torkildstrup Præstegaard, og hans Skildring af Arbejdslysten og Kappelstriden i Arbejdet mellem Tjenestefolkene og Gaardmændenes egne voksne Børn og Karlens og Pigernes glade og harmløse Slæntren i lange Kæder om Aftenen gennem den store og smukke Landsby virker næsten som en Idyl fra »Søndag paa Amager«. Som Gartnerlærling tegner han et særdeles levende Billede af Livet i det Jørgensenske Handelsgartneri i Nykøbing, og i yppige Farver maler han senere, da han faar Stilling paa Lolland, lollandske Herregaardshaver. — Kan hændte, at Forf.s glødende Kærlighed til Forældrene hist og her faar ham til at fordele Farverne vel subjektivt efter Erfaringerne paa godt og ondt for Hjem-

met; man faar dog vist i det hele og store væsentlige Træk frem af falstersk Fattigliv i Halvfjerdserne og Firserne.

Der er Fyraftensstemning over den lille Bog »Nykøbing F. fra gamle Dage« (1923) af den 80-aarige Handelsingartner *Fr. Andersen*. Et vemodigt Tilbageblik paa de »gode gamle Dage« med adskillig Snært til de ny. Forf. fortæller frisk bl. m. a. om sit Liv som Kordreng, da Kordegn Olsen ved Høj-tiderne stak Drengene Kayennebolscher ud for at klare Stemmerne, om de smaa tæppebelagte, gardinprydede Værelser for Honoratiores i den »mørke Gang« i Kirken, om det af Lemme med store Jernringe bestaaende Kirkegulv, der var Nedgangen til de døde, og hvis Hængsler og Ringe man stadig stødte Støvlesnuderne mod, om de mange Erindringer fra den gamle Slotsruin, om Torvet med de to mægtige Skilderhuse, hvor to Landsbymølleres Koner holdt Butik om Lørdagen, om Byens Originaler o. s. fr. En let og fornøjelig Læsning for alle, har det lille Skrift dog særlig Bud til ældre Nykøbingensere.

Til sidst blot en Henviisning til et Par agrarhistoriske Skrifter hernede fra. »*Næsgaard-Bogen*« 1924 indeholder en større Artikel af *K. P. Lauridsen* om »*Den Classenske Agerbrugsskole* paa Næsgaard 1799 — 1849 — 1924«. Atter her møder vi Generalmajor Classen som Initiativets Mand; i sine testamentariske Bestemmelser sysler han ogsaa med en Agerdyrknings-skole paa Corselitze; Broderen, Geheimekonferensraad Classen arbejder paa Planens Virkeliggørelse, og Eksekutorerne af det Classenske Testamente sender Landmaaleren *Oluj Olufsen*, den senere saa kendte landøkonomiske og skønlitterære Forfatter, paa en treaarig udenlandsk Studierejse; hjemkommen udarbejder Olufsen omfattende og betydningsfulde Planer for Agerbrugs-Seminarier, det henlægges til Hesle under Carlsfeldt, med Forsøgsparcellen Bjerregaarde; Seminariebygning (godkendt 1798) rejses, Olufsen skal begynde, men der kommer ingen Elever. Heller ikke da den Classenske Direktion 1802 overlader ham Seminarierne mod, at han selv sørger for de rette Elever; næste Aar rejser Olufsen skuffet bort, og først 1849 kommer Skolen for Alvor i Gang. Fra nu af begynder den opstigende Linie for Agerbrugsskolen under

de kendte Forstandere Fangel, la Cour, Tuxen og H. J. Rasmussen, med ansete Overlærere (hvad flere af ovennævnte først selv har været) ved deres Side: Hans Mortensen, Lacopidan, H. Mortensen m. v. Næsgaard-Bøgen indeholder bl. a. ogsaa en sympatetisk Artikel ved F. Hjort om nylig afdøde Forstander *S. C. A. Tuxen*, der fra første Færd var med i vort historiske Samfund, og hvem ogsaa vi derfor paa mange Maader staar i Taknemmelighedsgæld til. — Endelig har *K. Juul Christensen* i det lille Jubilæumsskrift »*Vestlollands Landboforening*. 1899 — 7. Febr. — 1924« givet en Skildring af Landboforeningens Historie — og dermed ogsaa af vestlollandsk organiseret Landbrugsliv — i de sidste 25 Aar fra Stiftelsen, da Proprietær P. H. la Cour valgtes til Formand.

Nu i Decbr. 1924 udkom C. C. *Haugner's* »*Sønder Herred*«, et nyt Bind af Forf.s stort anlagte Beskrivelse af Lolland — alene dette Bind rummer godt 430 tospaltede Kvartsider. Efter Oversigten over Herredets Naturforhold og dets Tilknnytning til Forhistorien (Hoby-Fundet, Danmarks pragtfuldeste Jernalderfund) kommer Skildringen af hvert Sogn efter fast tømret Plan: Sognekort, Statistik over Sognets væsentlige Nutidstræk, Byers og større Gaardes Historie o. s. fr. heri indføjjet mange betegnende historiske Træk; rigeligt Billedstof støtter Fremstillingen. Ved omfattende Arkivundersøgelser har Forf. fyldt meget nyt Stof ind i gamle Rammer. Men Værket er holdt i bred populær Form, og hvor landskendte Skikkelser og Tilstande strejfer eller omfatter Sognets Forhold, giver Forf. i let dvælende Skildringer historisk Udsyn ud over Sognegrænsen. Ved stadig at kontrollere de historisk-topografiske Data ude i Marken har Forf. kunnet give ny Synspunkter, som f. Eks. i Rangstriden mellem Mahøj-Kilden og S. Olufs-Kilden i Halsted Sogn. — I ovenstaaende Oversigt fra Bogverdenen var det mest Strejf- og Reflekslys, vi kunde give. I *Haugners* Bog falder Lyset bredt og samlet hen over et stort Stykke Lolland. Næsten overflødigt at tilføje, at Værket saaledes er en værdifuld Haandbog, ikke mindst for vore Medlemmer.

Smaastykker.

Overtro fra Fejø.

Den midterste Del af det nordlige Fejø kaldes »Skoven« — men der findes ingen Træer. Dog skal der paa dette Sted have ligget en stor Skov i gamle Dage; men der fortælles, at den afbrændtes af Svenskerne under Krigen med Karl Gustaf. I »Skoven« ligger en lille Bakke, der hedder »Dragsbjerg«. Paa denne — fortæller Sagnet — skal der i ældgamle Dage have ligget en Borg. Endvidere fortæller Sagnet, at midt inde i »Dragsbjerg« findes en stor Guldkaaret. Der har været gjort flere Forsøg paa at grave den ud; men hver Gang er Foretagendet ret hurtigt standset; thi efter kort Tids Gravning er Guldgraverne blevet bange, da der fra Bakkens Indre hørtes en stærk Buldren.

Dørstenen paa Fejø. Et godt Stykke Vest for Fejø Kirke lige ud til Havet laa indtil sidste Vinter en meget stor Sten, som kaldtes »Dørstenen«. Om denne fortalte Sagnet, at den var kastet af en Trolde, som boede i Ravnsby Bakke paa Lolland. Trolde kunde ikke udstaa Synet af Fejø Kirke. Derfor tog han en Dag en meget stor Sten og kastede den mod Kirken for at knuse den. Men han tog forkert Sigte, saa den faldt et godt Stykke Vest for Kirken.

Det har været fortalt, at naar »Dørstenen« kunde lugte nybagt Brød, saa vendte den sig en Omgang.

For et Par Aar siden skiftede Gaarden, paa hvis Mark »Dørstenen« laa, Ejer. Og sidste Vinter blev »Dørstenen« sprængt og slaet til Skærver.

Niels Larsen.

Lidt fra Femø.

(Efter Optegnelser af Sognepræst J. G. R. Nielsen [1851—60] i Præsteembedets Embedsbog).

I en Tørvemose blev for en Snes Aar siden fundet en Sølvskilling fra de romerske Kejseres Tid. Paa Gdr. Mads Larsens Mark tæt ved Stranden fandt man ved at grave Tørv for nogle Aar siden Benene af en Mand og en halvvoxen Dreng, hvilende paa et Lag af Tang, hvis regelmæssige Leje ved Siden af hinanden syntes at røbe, at de ikke kunde være drevet op fra Stranden. Ogsaa i Gaardejer N. Christoffersens Tørvemose er der fundet Benene af et Menneske. — At Femø har været stærkt begroet af Skov er aldeles vist, da der overalt i Jorden findes forraadnede Ege-, Bøge- og Ælletræer samt Nødder. Saadanne Træer findes ogsaa mellem Stranden og den yderste Revle, hvilket beviser, at Øen forhen har haft større Omfang end nu. Ogsaa nu borttager Havet aarligen ikke saa ganske lidt af den nordvestlige og nordlige Kyst. Tørv kan graves hine Steder i Stranden mellem Revlerne, men bruges ikke synderligt paa Grund af den stærke Svovlugt, de udsender.

Har Havet saaledes taget sit fra Kysten, saa har man derimod indvundet Land ved det saakaldte Bækkens Udtørring, der tidligere skal have været sejlbart endog for større Fartøjer, for hvilket det afgav en fortrinlig Havn, og skal Landingsstedet ifølge Sagnet have været omtrent der, hvor nu Husmand Christian Andersens Hus i Nørreby er beliggende (nu tilhørende Ulrik Christoffersens Enke).

I den strenge Vinter 1658, da de *Svenske* paa Isen gik over til Lolland, hjemsøgte de ogsaa Femø og borttog Kalken i Kirken, hvilken de solgte i Nakskov, hvorfra den atter blev udløst og hensat paa sit forrige Sted⁴). — I øvrigt er der om deres Ophold paa Øen bleven meddelt mig følgende Sagn: Da et pludseligt Tøvejr nødte dem til at bryde op, var det just Søndag, hvor de fleste af Sognefolkene gik i Kirke for at takke Gud for denne længselsfuldt ventede Befrielse. Imidlertid var en svensk Rytter, der havde forglemt noget i en Gaard i Nørreby, hvor han havde indkvarteret sig (nu Gaardejer Peder Pedersens Gaard, Nørreby), redet tilbage for at hente det forglemte; men Gaardens Port var stænget indenfra, og da han stod i den Formening, at der ikke var nogen hjemme, valgte han at bryde ind gennem et Vindue; dog Gaarden var

ikke saa forladt, som han troede; en gammel Kone var bleven tilbage og havde bemærket hans Færd, og da han uden at ane nogen Fare sprang ind ad Vinduet, bibragte hun ham med den tunge, med Bly forsynede Ende af en Træbismet et saa voldsomt Slag paa Hovedet, at han styrtede død omkuld. Han blev dernæst begravet under et Gærde, som der siges det samme, der endnu staar mellem Gaardejerne Rasmus Johnsen og Peder Johnsens Gaarde, og fortæller Almuen, at man lang Tid saa Lys brænde over det Sted, hvor hans Ben laa.

Ordet Femø's Oprindelse er uvis (efter nogles Forklaring af Fedmø, d. e.: den fede Ø paa Grund af Landets Frugtbarhed; efter andre: den femte Ø (Askø, Fejø, Raagø, Vejrø, Femø). Senere tilføjer Pastor J. K. Smidt (1882—1888) følgende: Femø-Navnet kommer af de 5 Flige, hvori Øen er delt af 4 Moser; Generalstabsofficerer har bekræftet Antagelsen²).

L. O. Nielsen.

Fra Provinsialmedikus Hahn's »Udtog af mine Kalendere«³.

Maribo 1763. 1. Juli rejste jeg alene om Morgenen Kl. $\frac{1}{2}$ 4 til Sjælland, kom lykkelig over Vandet til Vordingborg Kl. 12; derfra med Vognmands Heste over Gisselfeldt og til Olstrup, hvor jeg tog Natteløj af Frygt for Røvere, som opholdt sig i Skovene, og Dagen derpaa kom til København og fik Logis i Steenbuchs Gaard hos Postmester Jacobsen.

1764. 22. Januar til Søeholt at gratulere Kammerherren [v. Krogh] som Stiftamtmand.

12. Febr. stod *Primula veris rubra, leucojum triphyllon* og *hepatica purpur pl.* i Flor, som var usædvanlig tidlig. — 1. April. En stor Formørkelse i Solen saa vi samtlige meget tydelig ved klar Himmel igennem Glas, som var gjort sort med Lys. Den begyndte efter Kalenderen Kl. 10.20 Min., og da den var størst Kl. 11.35 Min., var alt saa dunkelt i mit Kammer, at jeg ej ved mit Chatol kunde se at skrive. Den endtes Kl. 1.23 Min. Eftermidd. Da den var størst, var

det Skin, som faldt igennem Vindverne, ganske vakkert (varetret?) og meget blegt. Omtr. $\frac{7}{8}$ Del af Solen saas. — 19. April. En lille Mand uden Hænder og Fødder, som skar Pen ved at holde Kniven i Munden, skrev smukt, satte Traad i en Synaal og gjorde Sløjfe paa Traaden med Tungen, viste sine Kunster her i Dag. Jeg fik en Pen af dem, han gjorde her, og noget af det, han skrev, som jeg har i Forvaring. — 18. Juli. Vi var alle tillige med Frk. Mohr til Baads og spiste i Lysemose til Aften. — 21. Okt. købte jeg den hele Længde Sidehus i min Baggaard samt Enghaugen og Kørevejen dertil af Peder Jensen Købmand, som havde købt Husbyes Gaard næst ved mig, hvorfra alt blev taget for 140 Rdl.

1767. Først i Maribo begyndte Kvæg-Sygen paa Ladegaard, som ødelagde 100 og nogle Høveder, saa vi beholdt kun Ungt og gammelt 10 Stk. tilbage. Den Ulejlighed og Umage, som dermed fulgte, og som min gode Kone udstod derved, er ikke at beskrive: foruden det anseelige Tab, som følte længe efter.

A. Hk.

Sagn og Fortælling fra Falster.

En gammel Mand, Rasmus Bødker, reparerede engang noget ved en Skorsten i Moseby Præstegaard. Gulvet gik da i Stykker, hvor han stod, og han styrtede ned i et Rum, hvori der laa en Benrad. Præsten Heinet laa da syg og maatte intet faa at vide herom. Hans Kone befalede straks, at Hullet skulde mures til igen. »Naar det Skelet har ligget der i saa mange Aar, er det bedst, det bliver der«, sagde hun. I Moseby Præstegaard har der ogsaa altid været Spøgeri.

I Hanenov Skov har der de fleste Nætter kørt et Ligtog. For Ligtogvognen var der 4 kulsorte Heste.

Paa »Fejevejen« ved Systofte har der om Natten gaet en Kat med oprakt Hale fra en af Gaardene og op til Kirken. »Fejeveskatten« var ikke god at møde. Man mente, der var slaaet et Menneske ihjel paa Gaarden, hvorfra den gik ud.

Helene Strange.

Ungdom og Galskab i Moseby Præstegaard.

I Begyndelsen af forrige Aarh. samlede en udvalgt Kreds i den aandfulde Pastor *Smidths* Hjem i Moseby Præstegaard i Aastrup Sogn⁴).

Gæsterne fandt ofte paa en eller anden Spøg og kunde blive ret overgivne. Engang maatte en ung, lidt forlegen Knøs holde for; vi kan kalde ham Henrik, et beskedent ungt Menneske, et Mønster paa Velopdragenhed og Takt.

Da man saa ham komme op mod Præstegaarden, fik man Lyst til at have lidt Løjer med ham. Blandt Gæsterne var ogsaa Digteren Joh. Ludv. Heiberg og hans Frue, Skuespillerinden *Johanne Louise Heiberg*, og det blev bestemt, at Fru Heiberg skulde overrumple ham med et Kys, naar han traadte ind til Selskabet. Hun stillede sig bag Indgangsdøren, og da den unge Herre traadte ind, slog hun Armene om Halsen paa ham og gav ham et Kys paa Kinden. Umuligt at beskrive den unge, rød-blussende Herres Forlegenhed og Befippelse; men han kom sig snart, og Begivenheden kom efterhaanden til at staa for ham i en vis Henrykkelsens Skær ved Tanken om, at han var kommen blandt de udvalgte, der havde modtaget et ægte Kys af den berømte og saa stærkt attraaede Skuespillerinde. *En Red. velkendt paalidelig Hjemmelsmand.*

David Andreas Gustav Florander.

I Aarbogen for 1919 har en Indsender S. 106 en lille Meddelelse om »Italieneren Floreander«, om hvem det hedder, at »han var en politisk Flygtning«.

Den Mand, hvis fulde Navn staar som Overskrift over disse Linier: *David Andreas Gustav Florander*, hører til min tidligste Barndoms Erindrings-Skikkelser fra Nykøbing, og jeg vil gerne her forsøge at tegne det rigtige Billede af Manden; han fortjener det saa meget mere, som ovenstaaende Aarbogsmeddelelse turde være misvisende i sine Oplysninger, selvfølgelig meget mod Indsenderens Vilje og Vidende.

I Aarbogen 1917 har Overlærer *Th. J. Hansen* givet et lille træffende Billede af Florander, der intet antyder af de Mærkværdigheder, den senere Aargang bringer.

Det, jeg anfører, skal ikke være, hvad jeg »har hørt« om F. eller hvad jeg selv har oplevet; det er meget lidt. Derimod kan der tegnes et lille Billede af ham gennem Kirkebogen og Litteraturen. F. fortjener at faa sit Billede tegnet. Det er vel næppe for meget sagt, at han har i sin Tid betydet en Del for Livet paa Lolland-Falster gennem sin Budbringervirksomhed. Han »løb Ærinder« for Folk: Breve og vigtige Meddelelser, der i forrige Aarhundredes Midte og Tiden deromkring ikke kunde besørges gennem en Nutids Telefon-, Telegraf- eller Postvæsens veludviklede Organisation, naaede frem med Ilhast, saa hurtigt da Floranders Ben kunde befordre dem. Selv regnede F. sig vistnok for at være rappere til Fods end Landevejens Heste. »Jeg har ikke Tid at køre med«, var F.'s Svar, naar en venlig kørende indbød ham til at tage Plads paa Vognen.

Nykøbing Kirkebog udviser, at D. A. G. Florander er født der i Byen den 22. Marts 1811 som Søn af Blikkenslagermester *Johannes Florander*. Han døde den 21. August 1881, begravet den 25. Han blev altsaa 70 Aar gl. Han var ugift. Dødsarsag: apoplexia cerebri in senilitate. I dette er intet, der peger paa italiensk Herkomst, end sige da noget med »politisk Flygtning«.

Kommunelærer Aage Florander i København, hvis Bedstefader, Skibskaptajn Johs. Florander (født 6. Marts 1808 og død i Stettin af Kolera 1849) var Broder til Florander, der omtales her, har fra sin Families Overlevering heller intet om 1919-Aarbogens mærkværdige Oplysninger, der sikkert tør erklæres for Folkefantasi. Dertil kommer, at Navnet Florander intet italiensk Præg har over sig, ligesom Familiens Fornavne jo heller ikke peger i italiensk Retning. Efter sin Klang kunde Florander være et svensk Navn; dog findes det ikke i Fortegnelsen over de svenske Slægtsnavne, der nu er i Brug. Men det kan være et »dansk« Navn, »lavet« i Danmark, da den Skik var i Mode, af »flora« (Blomst) og »ander« (Mand) (?).

Litteraturen⁵⁾ har for længst bragt et Billede af Florander, og saafremt Aarbogens Plads maatte tillade det, bør det anføres her.

Gustav Wied's Farmor, Catharine Karoline Wied, født Boesen, giver i Wied's Bog »Bedstemoders Manuskript«, udgivet i 1897, et ypperligt Billede af Florander:

»Jeg vender mig nu til en langt mere tiltalende Personlighed«, fortsætter Forfatterinden i sine Nykøbing-Erindringer. »Hans Navn var Florander; han var oprindelig Blikkenslager-svend og vel dengang henved 30 Aar gl. Ulykkelig Kærlighed til en af Byens finere unge Damer havde ganske forvirret hans Hjerne. Men godmodig og uskadelig, som han var, blev der ingen Baand lagt paa hans Frihed. Da han tillige var overordentlig tjenstvillig, blev han af hele Byen benyttet til at besøge Ærinder — ja, han løb med Glæde for otte Skilling en to til tre Mil ud i Landet et Par Gange om Dagen, naar nogen ønskede et Brev eller en Pakke besørgt derud. Baade Sommer og Vinter saa man ham med bart Hoved og med kun saa meget Tøj paa, som Velanstændigheden krævede, ile af Sted langs Gaderne, altid i Trav, aldrig i Skridt, og paa bare Fødder eller paa Hosesokker og med Skoene i Haanden. Sveddryppende vendte han tilbage fra sine Ture og var da straalende glad, naar han foruden sin Otteskilling fik et Stykke Brød at spise og et Par Æbler eller en Kage i Tilgift. . . .

Original var han i alle Maader; han lagde f. Eks. aldrig Pengene i sin lille Lærredspose, førend han med en forbausende Færdighed havde kastet dem et Par Gange over sit Hoved fra den ene Haand til den anden. Gik han langs Gaden og saa et oplukket Vindue, foer han dærhen som et Lyn for at stille alle Krogene opad. Ej heller taalte han at se aabentstaaende Døre eller Porte, uden at han straks maatte lukke dem.

Han blev ved sin pludselige Død savnet af den ganske By, og mange var de Kranse, der prydede hans fattige Kiste. . . . «.

Efter det aparte Væsen, som »Bedstemoders Manuskript« fremhæver, kan det ikke undre, at Folkefantasiens har arbejdet med Florander, og Udløbere heraf har altsaa naaet Aarbogen i Skikkelse af en Italiener, der var politisk Flygtning. Budvirksomheden var vel nok hans egentlige Arbejde. At han ved Siden heraf var en dygtig Blikkenslager, i alt Fald til Smaating, overses vistnok. Min afdøde Farmor, der var ret kritisk med Hensyn til sine Køkkenredskabers Udførelse og Orden, havde Florander til Blikkenslager. Jeg ejer et af hans sidste Arbejder, maaske det sidste. Det hænger som et lille Kuriosum og Minde ved Siden af mit Skrivebord; det blev

lavet i Efteraaret 1880. Det var en Lysestøbeform, Bedstemoder bestilte hos ham. I Anledning af de Linier, jeg her vier Floranders Minde, spurgte jeg forleden Dag min Blikkenslager om, hvad han syntes om Formen som Arbejde. »Solidt og udmærket udført«, var Svaret, »naar man tager den Tids Mangel paa Maskiner i Betragtning«. Gamle F. faar de i Aaret 1923 af en Fagfælle det Skudsmaal i sin Tid at have leveret godt dansk Kvalitetsarbejde.

Det er da et Held, at Manden, der faar den Ros, efter al Sandsynlighed er en ægte, god dansk Mand ogsaa i Slægtledene tilbage, der ikke har været Lejlighed til at undersøge. Hverken Italieneren eller den politiske Flygtning har noget som helst med David Andreas Gustav Florander at gøre.

H. Dragehjelm.

Moseby Præster og deres Have. (Supplerende Bemærkninger til Artiklen i Aarbogen 1924).

I den i 1923 udkomne Bog om General Classen, hvor der findes et Silhuet-Portræt af Pastor Smidths Fader, Inspektør S. (Inspektør paa Corselitze), fortælles det, at det blev Inspektøren overdraget at plante de lange Alleer, der endnu ses ved Corselitze, at flytte Gærder, rette Skel, og sikkert har han da ogsaa været med ved Anlæggelsen af Haven. Alleerne plantedes 1780, Pastor Smidth har da været 11 Aar, — sikkert en interesseret Dreng, der ivrigt har fulgt Plantningerne paa nærmeste Hold og her har faaet Impulser, der har sat Frugterne i Moseby Præstegaardshave. — Som saa mange andre berømte Mænd aflagde Pastor Smidth ogsaa Besøg i Sanderumgaard paa Fyn hos Geheimekonferensraad Bülow, og som det sig hør og bør, skriver han et Vers i Hytten »Tankefuld«s Erindringsbog. Verset lyder som nedenfor anført og er gengivet i E. Winther: Sanderumgaard Have, 1824, S. 129:

Fra denne Tid mit trætte Øje
 Saae ikke glad, men fuld af Trøst
 Tilbage over Livets Møje,
 Og Varslet lød med venlig Røst;

O snart, ja snart er det forbi,
 Og glad med det jeg stemmer i,
 Tak din Gud for det, der er forbi!

Den 19de Juli 1802, paa min 39te Fødselsdag.

Jens Smidth.

Da det vel ikke er saa rimeligt at antage, at Pastor S. har taget saa meget fejl af sin Alder, at han ikke ved, om han er 33 eller 39 Aar, er det vel mere rimeligt, at det er en Trykfejl i Bogen, eller muligvis en Læsefejl; thi S. er i 1802 kun 33 Aar.

Det botaniske Værk, S. udsendte, er fejlagtigt opført som Arboretum danicum. Det var Arboretum scandinavicum, og der udkom kun et første Hæfte med Afhandlingerne »A—O«, og det er aldrig fuldført af ham eller andre. — Moseby Præstegaardsjorder ses paa Kortet af 1775 i det foran omtalte Værk om General Classen.

Saa vel Pastor S. som Magister Biering hviler paa Aastrup Kirkegaard, den sidstnævnte i en af Linde indhegnet Gravhøj, og karakteristisk nok har disse Linde været klippet, saaledes som det i Bierings Ungdom var Skik. Han havde Ret til at blive begravet i Kirken, men ønskede det ikke, fortæller en utydelig Indskrift paa hans Monument.

J. Tholle.

Noter.

¹⁾ Indskriften paa denne Kalk: Anno 1659 blev denne Kalck og Disk plyndret af de Svenske fra Femöe Kierke, men Sognepresten H. Lavritz Hansen Capel gjorde sin Flid og opsøgte den i Naxskov, hvor den var sold af de Svenske, dog i Stykker. Hvilcken og blev saa igen paany omgjort af Kierkeværgerne Daniel Jensen og Hans Siemensen, Kierken til Gafn og Brug, som skede Anno 1662.

²⁾ I Valdemars Jordebog: »Fymö«.

³⁾ Jfr. Aarb. 1923, S. 133, og Aarb. 1924, S. 129.

⁴⁾ Om Sognepræst *Smidth* se nærmere i Aarvog 1924 S. 70 ff.; hans Portræt S. 71.

⁵⁾ Jfr. nu ogsaa Fr. Andersen »Nykøbig F. Fra gamle Dage« S. 44 (1923).

Aarsberetning.

Generalforsamlingen afholdtes i Maribo 6. Novbr. 1924. I sin Aarsberetning meddelte Formanden, Amtsforvalter *Holck*, at man i Aaret 1923—24 — hvor der var blevet afholdt Møder i Orebygaards Slotshave (med Forevisning af Slottets Indre) ved Museumsinspektør O. Andrup og i Maribo (Leonora-Christina-Møde, Oplæsning af hendes Testamente) — lejlighedsvis ude i Marken havde syslet lidt med Planen om at rejse (yderst beskedne) Mindestene paa passende Steder; det havde i Praksis vist sig vanskeligt at sætte Stenen saaledes, at den baade kunde ses fra almen Vej og stod paa rette historisk Plads. Muligvis vilde Historisk Samfund være med til at arbejde paa et Hjemstavns-kursus paa Lolland-Falster 1926; Betingelsen for Tankens Gennemførelse maatte dog være, at der kom den rette Vekselvirkning mellem Indbyderne til et saadant Møde og Befolkningen hernede; det var ikke nok med Deltagelse ude fra; Egnens egne Folk, de som jo havde mest Nytte af et saadant Kursus, burde ogsaa være med. — Vi holdt os oppe paa de sidste Aars Medlemsantal, omkr. 650; hvert Aar var vi ganske sikre paa en ret betydelig Afgang paa Grund af Dødsfald og Fraflyttelser; det gjaldt da om aarlig ved Tilgang af nye Medlemmer mindst at faa vejet dette Minus op. Form. mindedes med Tak afdøde Forstander S. C. A. *Tuxen*, der i en Aarrække havde været Medlem af vor Bestyrelse og vort Forretningsudvalg. — Kassereren, Telegrafbestyrer *Møller*, fremlagde Regnskabet (se næste Side), der godkendtes. — Af de efter Tur fratrædende genvalgte i Bestyrelsen Rektor *Christensen*, Nykøbing, Førstelærer *Nordlund*, Kastager, Direktør *Petersen*, Søllested; i Stedet for Sparekassedirektør Lollike, der fratraadte paa Grund af Optagethed og hvem Formanden bragte en Tak, valgtes Førstelærer *Ibsen*, Eskildstrup. I H. t. Beslutning paa sidste Generalforsamling havde man i Stedet for afd. Lærer Jensen indvalgt Førstelærer *Bendsen*, St. Lindet, i Bestyrelsen. Revisorerne Boghandler C. *Dein* og Sagfører *Hanson* genvalgtes.

Paa *Bestyrelsesmødet* efter Generalforsamlingen gen-

valgte Amtsforvalter *A. Holck* til Formand, Borgmester, Bestyrer *V. Kolbye* til Sekretær, Telegrafbestyrer *Møller* til Kasserer, til Redaktions- og Forretningsudvalget Formanden, Amtsforvalter *Holck* og Lektor *Andersen*.

Uddrag af *Regnskabet* for 1923—24.

<i>Indtægt:</i>		<i>Udgift:</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Formue $\frac{1}{4}$ 1923	3528 01	Styrelsen: (3: Porto og andre Driftsudgifter) ..	285 60
Renter	160 84	Aarskrift	2358 80
Tilskud m. v.	968 00	Møder	328 24
Solgte Aarskrifter	161 49	Formue $\frac{21}{8}$ 1924	3892 70
Medlemsbidrag	2018 00		
Møder	29 00		
	<hr/> 6865 34		<hr/> 6865 34

Nye Medlemmer (indtil April 1924).

Baron Bertouch Lehn, Paris.	Assistent Emil Christiansen, Villa „Ternen“, Nykøbing F.
Gdr. Lars Jyde, Gunslev, Nr Alslev.	Lærer M. Andersen, Rødby.
Bibliotekar Frk. Vest Hansen, Maribo.	Dommerfuldm. Madsen, Rødby.
Vinhandler G. Ebbesen, Nakskov.	Lærer Marinus Jensen, Saksøbing.
Overassistent Kastberg, Høstgade 9, Nykøbing F.	Fabrikant Hasforth-Larsen, Stubbekøbing.
Kontorbud Edv. Hansen, Dronningensgade 20, Nykøbing F.	Fru Foged, Carlsfeldt, Stubbekøbing.
	Bagermester Holm, Stubbekøbing.